

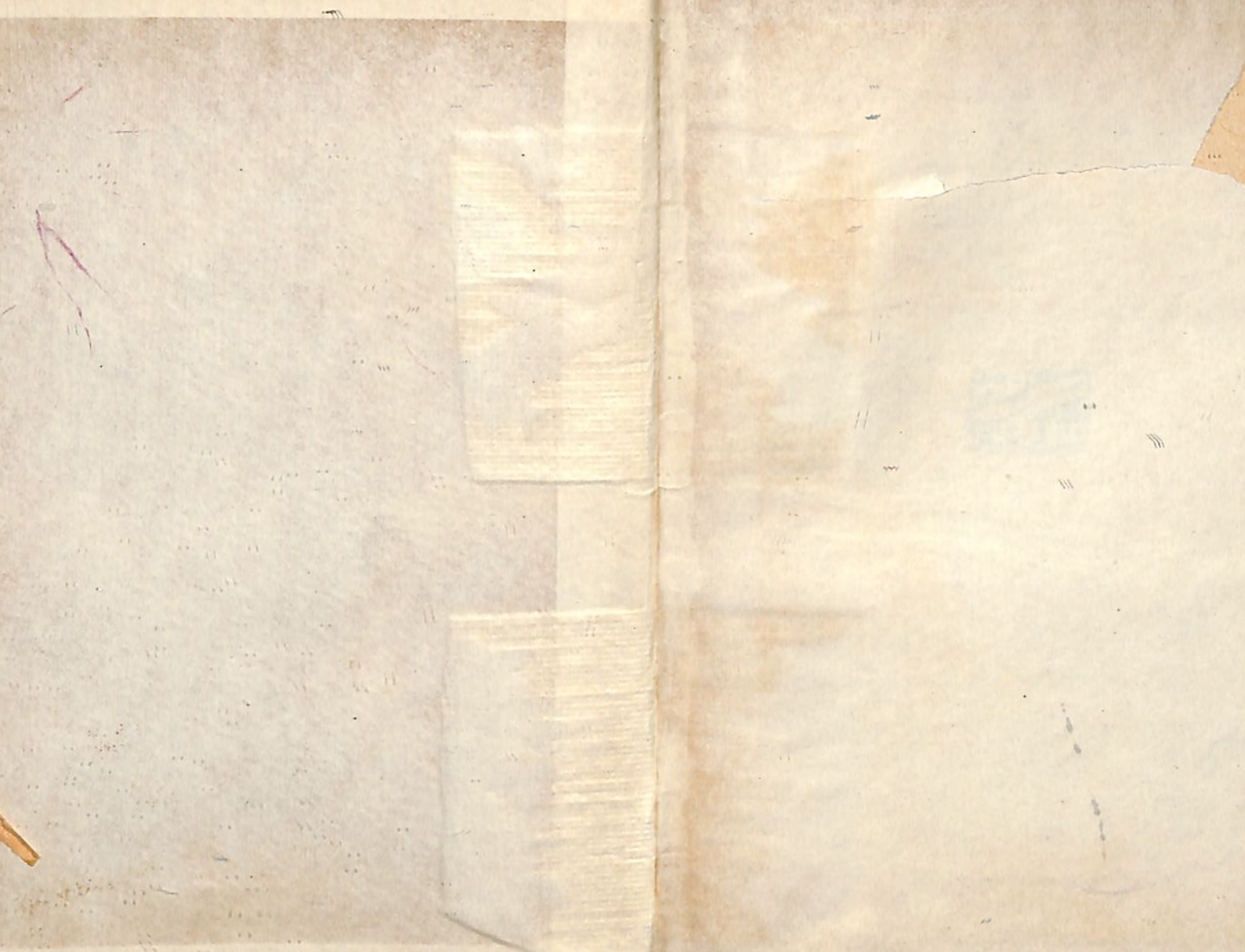
ՎԱՅԱՆ ԹՈԹՈՎԵՆՑ

ՀՐԿԻԶՎԱԾ ԹՂԹԵՐ

89199

12-71

ՊԵՏՀՐԱՏ

891.99

Թ-71

ԿԿ

ՎԱՅԱՆ ԹՈՐՈՎԵՆՑ

ՀՐԿԻԶՎԱԾ ԹՂԹԵՐ

33/30
1007

ՀԱՅԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՁՈՒԹՅՈՒՆ

1934

11/2 2013

31378

Պատմության և Մկրտչյան
Տեխ. խմբագիր՝ Տ. Խաչվանյան
Շապիկը՝ Հովն. Շավարշի
Սրբազորի՝ Պ. Արայան

Համանված է արտադրության 25 մայիսի 1934 թ.
Մտորագրված է տպագրության 30 սեպտեմբերի 1934 թ.
Գլավիտ 8618, հրատ. 3051, պատկեր 1082, տիրած 5000

Պետքատի տպարան, Յերեվան

***

Նա բարձրացավ քաղաքների փողոցներից
և գյուղական դաշտերից՝ ինչպես վարարուն
հեղեղը դարավոր յերաշտից հետո:

Նա բարձրացավ, յերբ ժողովրդական
մասսաները տկլոբ եյին, քաղցած և մոռյլ:

Յերկրի ամենատրպական Ֆիդուրան վոր-
բըն եր՝ բազմագուլյն և բազմահազար:

Առունները չեյին յերգում և խաղողի վող-
չույգները կախվում եյին միայն հին մա-
տուռների քարերի վրա՝ անչող և անարյուն:

Սրածուլթյուն եր հին այս յերկրի սահ-
մանների վրա և սահմաններից ներս:

Թռչունների յերամները, ահաբեկված
յերկրի մթին յերկնակամարից, փախել եյին
դեպի ավելի լուսավոր յերկրներ:

Մուրացկանությունը դարձել եր որինա-
կան և ձեռքերը կառկավռում եյին անդողդոջ
և համառ:

Թնդաց «ինտերնացիոնալը»: Ժամանակը
հանկարծ. չրջվեց, ցեխի մեջ խրված անիվ-
ներն սկսեցին դառնալ կատաղի թափով,
գյուղացու ճակատի վրա փայլեց քրտինքի
կաթիլը, ինչպես աստղը մոռյլ յերկնքում,

փոկերը շարժվեցին և չչակները ձայնեցին՝
լուսաբացը:

Մինիստրի գլխարկը, կղերականի վեղա-
րը և մաուզերիստի փափախը թռան յերկաթ-
յա հողմից և վողջ յերկիրը վրնջեց զիւ և ու-
րեային թարմությամբ:

Ա

Պրոֆեսոր Մելիք-Անդրեասյանը Հայաս-
տանի Նոյեմբերյան հեղաշրջումից առանձնա-
պես չտուժեց: Նոր իշխանությունը վստահեց
նրան Բարձրագույն Ուսումնական հիմնադ-
րության մեջ Արևմտյան Յեմբրոպայի պատ-
մաւթյան ամբիոնը. նա նշանակվեց հեղաշր-
ջումից մի քանի որ հետո կազմակերպված
գլխական խորհրդի անդամ, մի պատիվ, վոր
նախկին իշխանությունը զլացել էր պրոֆեսոր
Մելիք-Անդրեասյանին: Հակառակ մայրաքա-
ղաքի բնակարանային սուր ճգնաժամին, նրան
թողնվեց չորս սենյակով և մի խոհանոցով
բնակարանը, վորի մեջ բնակում էին միայն
ինքը՝ պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը և կինը՝
Յելենա Բեգլարովնան: Վոչ մի անգամ հար-
ցաքննության չենթարկվեց հակահեղափոխա-
կան, սպիտակ եմիգրանտ դարձած իր յեղ-
բոր համար, վորի կինը և զավակը մնացել է-
ին նրա խնամքի տակ:

Բայց հեղափոխությունը պրոֆ. Մելիք-
Անդրեասյանի քիմքին դուր չեկավ, ինչ վոր

անախորժ, յոտարոտի զգացում համակեց նը-
րան առաջին իսկ որից:

***

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը հազիվ քա-
ռասունն անց էր, յերբ հեղաշրջումը կատար-
վեց: Բարձրահասակ էր նա, քունքերի մազե-
րի մեջ արդեն սպիտակն սկսել էր մուտք դոր-
ծել, ծնոտի ծայրում սրածայր մի միւրուք՝
բոլորովին սև, խոշոր, սև աչքերով և բամբ
ձայնով: Նրա դեմքի վրա, սակայն, չէին
պահասում տանջանքի դժեր, վորոնք պարզո-
րեն արտահայտում էին իր ուսանողական
տարիների դժվարությունները: Այդ դժվար-
ությունները ջնջել էին նրա ազգանվան հետ
կապված հպարտության բոլոր հետքերը, վա-
ղուց նա մոռացել էր իր յերակներում վոս-
տոստող ազնվական արյան առկայությունը,
նա շատ էր խոնարհվել, մեջքը կռացրել տյա
կամ այն հարուստի առաջ, մանավանդ ուս-
ման ավարտական տարում:

Տակավին Հոկտեմբերյան հեղափոխու-
թյունից հետո՝ նա մի քանի անգամ լրջորեն
մտադրվեց դեն գցել իր ազգանվան կապված
«Մելիք» անունը և պարզապես կոչվել «Անդ-
րեասյան», բայց Յելենա Բեգլարովնան մար-
տական, խիզախ զիմադրություն ցույց տվեց
այդ մտադրության դեմ:

— Неужели жես тебе такое предложение

Թյունը՝ պրոֆեսոր Անդրեասյանի և պրոֆեսոր Մելիք-Անդրեասյանի միջև, — հարց տվեց Յելենա Բեգլարովնան, հատկապես չեչտեչով մեկիք բառը:

Չտեսնելով վոչ մի տարբերություն՝ սակայն պրոֆեսորը համաձայնեց կնոջ հետ, վոր այո՛, կար տարբերություն, մինչև անգամ խոշոր տարբերություն:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը հին իշխանության ժամանակ չեր դրադվում քաղաքականությամբ, նրան չեր հետաքրքրում յերկրի տերիտորիայի խնդիրը, չեր հետաքրքրում մինչև անգամ կառավարության ձևը — հանրապետություն, թե ուրիշ բան, բավական եր վոր ժողովուրդին ուտելիք լիներ, տկլոր չմընար: Առանց խառնվելու որվա քաղաքական անցքերին՝ նա միայն մի կարծիք ուներ — քաղաքակիրթ պետությունների հետ պետք է սերտ կապ պահպանել: Նա այս կարծիքը հայտնում եր վոչ թե հրապարակով, այլ մասնավոր խոսակցությունների մեջ, տանը, հենց Յելենա Բեգլարովնայի ներկայությամբ և նրա համաձայնությամբ:

Մի որ, իր յեղբոր տանը, վորը գլխից մինչև վոտը խրված եր քաղաքականության մեջ, բոլոն վեճ եր տեղի ունենում Հայաստանի վարչաձևի մասին, խորհրդարանի և նախարարական խորհրդի, խորհրդարանի նախագահի և վարչապետի փոխհարաբերու-

թյունների մասին և այլն, պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանն անակնկալ կերպով, վեճի խառնվեց և ասաց.

— Յես կարծում եմ, վոր պետք ե վորդեգրել Արևմտյան Յեմբուպայի քաղաքակիրթ պետություններից մեկի վարչաձևը կամ հարցնել նրանց խորհուրդն այդ մասին:

Վիճաբանության մասնակցողները չուզեցին հակաձառել պրոֆեսորին և լռեցին, միայն Յելենա Բեգլարովնան հավանություն հայտնեց այդ կարծիքին և ասաց.

— Միքայելը ճիշտ ե ասում, այս խնդիրները պետք ե շատ խելոք կերպով վճռել:

Պրոֆեսորը, չբավականանալով միայն իր կնոջ արձագանքով, շարունակեց.

→ Պատմության մեջ դասեր շատ կան, պետք ե ոգտվել այդ դասերից:

— Յելենա, — ասում եր պրոֆեսորը, — ինձ դուր չի գալիս, վոր Հարությունն այսքան շատ և խորը թաղված ե քաղաքական գործերի մեջ, վերջապես նա Փիզիոլոգ ե և յետ ե մնում գիտական ասպարիզում:

— Ճիշտ ես ասում, բայց կտեսնես, վոր նա մի որ կդառնա մինիստր, իսկ դու...

— Պատմության ամբիոնը յես չեմ փոխի մինիստրական պորտֆեյլի հետ, — ընդմիջում եր պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը:

Յելենա Բեգլարովնան լռում եր:

Որհնդային իշխանություն ստեղծվե-

լուց հետո, սակայն, պրոֆ. Մելիք-Անդրե-
ասյանը նախկին պատիվ մարդը չմնաց, սկը-
սեց արձագանքել քաղաքական բոլոր յերև-
ույթներին: Նախկին իշխանության որով,
յերբ նրան մինչև անգամ չեր շահագորդուում
հանրապետության վարչապետի ու լինելը,
սկսեց հետաքրքրվել ամեն մի պաշտոնյայի
նշանակմամբ:

Հեղաշրջումից դեռևս մի քանի որ հետո՝
յերբ յերեկոյան տուն յեկավ և լրագիր կար-
դաց՝ անտարբերությամբ անցավ մի լուրի
վրայից, բայց Յելենա Բեգլարովնան նրան
դարձեցրեց:

— Կարդում ես և անցնում, Միքայել:

— Ի՞նչ կա:

— Քիչ առաջ կարդացիր, վոր քաղաքա-
յին խորհրդի նախագահ է նշանակվել Ռուբեն
Մատթեոսյանը:

— Այո՛, կարդացի:

— Գիտե՞ս տ՛իվ է Ռուբեն Մատթեոսյանը:

— Վո՛չ, չեմ ճանաչում, յերևի, նոր
մարդ է:

Յելենա Բեգլարովնան քմիծաղ տվեց:

— Նո՛ր մարդ... յերևի, կարծում ես, Կի-
եվի համալսարանից է:

Պրոֆեսորը զարմացած նայեց կնոջը:

— Մեզ Դիրիջան տանող բերող չոֆերն է:

— Не может быть!

— Այո՛, նա յե:

— Բաղաքային խորհրդի նախագահ... —
յերկարացրեց պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը:

— Այն ել մայրաքաղաքի՛, — ընդդեմ Յե-
լենա Բեգլարովնան:

— Այս բոլորից փչում է կծված յուղի
հոտ, Յելենա՛:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրասյանին նախ և
առաջ դուր չեկավ, վոր սկսեցին իրեն ընկեր
Մելիք-Անդրեասյան կանչել:

Նա մի անգամ մինչև անգամ զայրացավ
և ասաց շատ քաղաքավարի և զգուշավորու-
թյամբ:

— Յես ինչո՞ւ ձեր ընկերն եմ...

Բայց սրան շուտ վարժվեց, այնքան ա-
րագությամբ ընդհանրացավ այդ և դարձավ
հասարակ մի դարձվածք:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը յեռանդուն
կերպով սկսեց կարդալ լրագրերի միջազգա-
յին բաժինները, նոր վտրդեգրված մի սովոր-
ություն, վոր տեղեց մի ամբողջ տարի և
հետո թողեց, ասելով, վոր «վոչինչ չի հաս-
**կացվում, սրանց ասելով վողջ աշխարհը գոր-
ծադուլ է և հեղափոխություն»:**

— Կարող ե պատահել, վոր այդպես է,
քանի վոր գրում են, — ասաց Յելենա Բեգլա-
րովնան:

— Ի՞նչ ես կարծում, աշխարհը միանգա-
մից հո չգժվե՞ց, գոյություն ունի պատմու-
թյուն, և պատմությունն ել ունի իր տրամա-

բանական, յերկաթյա տրամաբանական ընթացքը, — հայտարարեց պրոֆեսորը:

— Ռուսաստանում ինչպե՞ս փոխվեց ամեն ինչ...

— Ռուսաստանը յեղել ե և միշտ ել պիտի լինի պատմական տրամաբանությունից դուրս, — վճռական պատասխանեց պրոֆեսորը:

Յեւեհա Բեգլարովնան, վոր իր ամուսնու կարծիքներն ու մտքերն ընդունում էր առանց քննադատության՝ այս վերջինը, թեև վոչ բացահայտ, բայց մտքում, ընդունեց միայն ի դիտություն:

— Ինչո՞ւ Ռուսաստանը յեղել ե և միշտ ել լինելու յե պատմական տրամաբանությունից դուրս, — հարց տվեց Յեւեհա Բեգլարովնան մտքում և չկարողացավ վորևե յեզրակացության հասնել:

Հենց հաջորդ առավոտյան Յեւեհա Բեգլարովնան խորհրդային՝ մամուլում կարդաց մի հոդված, վոր վերաբերում էր այդ հարցին, — «Հոկտեմբերյան հեղափոխության պատմական անհրաժեշտությունը»: Յերեկոյան Յեւեհա Բեգլարովնան ուզում էր այդ հոդվածի մասին խոսել, բայց չհամարձակվեց, թերթը դրեց պրոֆեսորի սեղանի վրա, դիտմամբ բաց անելով այդ եջը, վորպեսզի նա կարդա: Յեվ կարդաց պրոֆեսորը, վորին լարված ուշադրությամբ և անձկությամբ, բայց

աչքի պոչով միայն, հետևեց Յեւեհա Բեգլարովնան: Պրոֆեսորը կարդալուց և վերջացնելուց հետո, թթված, սրտնեղած նետեց թերթը մի կողմ ու մըթմըթաց:

— Պատմական անհրաժեշտություն... Բ

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը, սակայն, հեղափոխության մասին իր անձնական կարծիքները չհայտնեց հրապարակով, նա սովորել էր համակերպվել և համակերպվեց բոլոր նոր յերևույթներին: Յերիտասարդության որերին, յերբ նա ստիպված էր ձեռք կարկառել հարուստներին՝ ուսման ծախսերն ստանալու համար՝ քիչ տանջանքներ չէր կրել, բայց ժամանակի ընթացքում այդ տանջանքները դարձան մի տեսակ հպարտության փաստեր, վորովհետև, ըստ նրա տրամաբանության, կրել էր սոցիալական նադիրից վեր բարձրանալու համար:

Սոնարհվել էր նա վեր բարձրանալու համար և ահա նորից սկսեց խոնարհվել վար չընկնելու համար:

Պահանջվում էր պատմության նոր ըմբռնում, և պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանն սկսեց պարապել Արևմտյան Յեվրոպայի պատմության մարքսիստական ուսումնասիրությամբ:

Ընթերցանության սիրահար և համառ նստող՝ նա կարճ ժամանակի ընթացքում կար-

դաց, վերլուծեց մարքսիզմի կլասիկան և, ըստ իր հայտարարության, «զարմանալիորեն» հեշտ յուրացրեց դժվարին հայտարարված այդ գիտությունը:

Յեվ Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանն սկսեց բացատրել Արևմտյան Յեվրոպայի հասարակական-քաղաքական յերևույթներն արտադրական ուժերի զարգացմամբ, բոլոր նախկին դասախոսությունների մեջ գործածած «ազգ» և «ժողովուրդ» բառերը փոխարինեց «դասակարգ» բառով, ճգնեց գտնել բոլոր յերևույթների տնտեսական բազան, ջանաց դիտել պատմական յերևույթներն իրենց շարժման, զարգացման պրոցեսում և, այսպես անելով, գնահատովեց նա Բարձրագույն Ուսումնական Հիմնարկության ղեկավարների կողմից:

Բայց, յեթե պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը լինե՞ր մի քիչ համարձակ մարդ, պետք է դուրս գար և հայտարարեր հրապարակով, վոր կեղծիքը խեղդում է իրեն և այլևս չի կարող շարունակել:

Բայց նա լռեց:

Վաղուց եր նա սովորել, և այդ սովորությունը դարձել եր նրա մեջ որինական միտ ու արյուն, վոր լռությունը դանձ է:

Մեկ-մեկ նա չե՞ր կարող համբերել և տանը, Յելենա Բեգլարովնային, զսպլած, կոկորդը սեղմելով, ինչպես զայրույթի զազաթնա-

կետին հասած մարդ, վոր ճգնում է չգոռալ, ասում եր.

— Յելենա', դեթ դու իրազեկ յեղիր իմ դրության, վերջապես մեկին պետք է ասեմ: Այսօր յերկու ժամ դասախոսեցի, այսինքն յերկու ժամ ստեցի, վո՛չ ավել, վո՛չ պակաս— յերկու ժամ:

— Մի՞թե դու վստահ եյիր, վոր առաջվա քո դասախոսությունների մեջ սուտ չկար, չե՞՞ վոր ինչ վոր կատարվել է Արևմտյան Յեվրոպայում՝ դու ներկա չես յեղել և աչքերով չես տեսել:

— Յելենա', յես հիմնվել եմ միշտ պատմական անհերքելի դոկումենտների վրա, վոր չինչ ավելի ճիշտ չե, քան դոկումենտը:

Յելենա Բեգլարովնան, իհարկե, հեղափոխության և մարքսիզմի կողմնակից չե՞ր: Նախ և առաջ նա վոչինչ չե՞ր հասկանում այդ բոլորից, յերկար ժամանակ Մարքս-Ենգելսը միասին կարդալով, կարծում եր, վոր Մարքսը և Ենգելսը՝ ազգանունը, բայց չե՞ր ցանկանում, վոր պրոֆեսորը շարունակե՞ր վատ տրամադրվել դեպի նոր կարգերը և կորցնե՞ր իր հասարակական դիրքը:

— Ճիշտ է, տասնհինգ տարի յե, վոր այսպես եյիր բացատրում պատմական անցքերը, հիմա յե՞լ սրանց ուղածի պես բացատրիր, ի՞նչ տարբերություն, վերջապես ի՞նչ կը կորցնես:

դաց, վերլուծեց մարքսիզմի կլասիկան և, ըստ իր հայտարարութեան, «զարմանալիորեն» հեշտ յուրացրեց դժվարին հայտարարված այդ գիտութիւնը:

Յեւ Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանն սկսեց բացատրել Արեւմտյան Յեւրոպայի հասարակական-քաղաքական յերեուցթներն արտադրական ուժերի զարգացմամբ, բոլոր նախկին դասախոսութիւնների մեջ գործածած «ազգ» և «ժողովուրդ» բառերը փոխարինեց «դասակարգ» բառով, ճգնեց գտնել բոլոր յերեուցթների տնտեսական բաղան, ջանաց դիտել պատմական յերեուցթներն իրենց չարժման, զարգացման պրոցեսում և, այսպէս անելով, գնահատուեց նա Բարձրագույն Ուսումնական Հիմնարկութեան ղեկավարների կողմից:

Բայց, յեթե պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը լինէր մի քիչ համարձակ մարդ, պետք է դուրս գար և հայտարարէր հրապարակով, վոր կեղծիքը խեղդում է իրեն և այլևս չի կարող շարունակել:

Բայց նա լռեց:

Վաղուց եր նա սովորել, և այդ սովորութիւնը դարձել եր նրա մեջ որինական միտ ու արյուն, վոր լռութիւնը դանձ է:

Մեկ-մեկ նա չէր կարող համբերել և տանը, Յելենա Բեգլարովնային, զսպված, կոկորդը սեղմելով, ինչպէս զայրուցթի դադաթնա-

կետին հասած մարդ, վոր ճգնում է չգողալ, ասում եր.

— Յելենա', դեթ դու իրազեկ յեղիր իմ դրութեան, վերջապէս մեկին պետք է ասեմ: Այսոր յերկու ժամ դասախոսեցի, այսինքն յերկու ժամ ստեցի, վո'չ ամել, վո'չ պակաս— յերկու ժամ:

— Մի՞թե դու վստահ եյիր, վոր առաջվա քո դասախոսութիւնների մեջ սուտ չկար, չե՞ վոր ինչ վոր կատարվել է Արեւմտյան Յեւրոպայում՝ դու ներկա չես յեղել և աչքերով չես տեսել:

— Յելենա', յես հիմնվել եմ միշտ պատմական անհերքելի դոկումենտների վրա, վոր չինչ ամելի ճիշտ չե, քան դոկումենտը:

Յելենա Բեգլարովնան, իհարկե, հեղափոխութեան և մարքսիզմի կողմնակից չէր: Նախ և առաջ նա վոչինչ չէր հասկանում այդ բոլորից, յերկար ժամանակ Մարքս-Ենգելսը միասին կարդալով, կարծում եր, վոր Մարքսը անունն է, իսկ Ենգելսը՝ ազգանունը, բայց չէր ցանկանում, վոր պրոֆեսորը շարունակի վատ տրամադրվել դեպի նոր կարգերը և կորցնէր իր հասարակական դիրքը:

— Ճիշտ է, տասնհինգ տարի յե, վոր այսպէս եյիր բացատրում պատմական անցքերը, հիմա յել սրանց ուղածի պէս բացատրիր, ի՞նչ տարբերութիւն, վերջապէս ի՞նչ կը կորցնես:

— Կորցնում եմ հավատքը դեպի պատմութ-
յունը, — պատասխանեց պրոֆ. Մելիք-Ան-
դրեասյանը:

Յելենա Բեգլարովնան քմծիծաղ տվեց:

— Պատմությունը, — հեգնեց նա, — կար-
ծես, քո հոր կենսագրությունն է, վոր քեզ
ըղայնացնում է, յերբ աղավաղում են:

— Լսիր, Յելենա, ավելի կոնկրետ, —
սկսեց պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը չափա-
զանց լուրջ և հոնքերը կիտած, խորը տհաճու-
թյուն զգալով կնոջ հեգնությունից, բայց
ճշմելով թագցնել, — դու գիտես, վաղուց
գիտես, դեռ մեր ծանոթության առաջին որե-
րից, վոր յես իմ հոգու խորքում կրում եյի
մի սրբազան սեր:

— Նապոլեոնը, — ընդմիջեց Յելենա Բեգ-
լարովնան:

— Դու՛հ եմ, չափազանց գոհ եմ, վոր հի-
շեցիր, այո՛, սեր դեպի Նապոլեոնը: Դու հի-
շում ես նաև, վոր ամեն տարի, յերբ դասա-
խոսությունները հասնում եյին Նապոլեոնա-
կան շրջանին, նրա կյանքին, ռազմական և
քաղաքական նրա գործունեությունը՝ յես
գտնվում եյի արտակարգ ուրախության մեջ,
իմ տրամադրության բարձրության չեք հաս-
նի վոչ վոքի տրամադրությունը: Յես գիտեմ
Նապոլեոնի կյանքը, ինչպես իմ սեփական
կյանքը, յեթե մեկն ու մեկն ինձ հարց տա
այս բոպեյիս, թե Նապոլեոնը 1796 թվի նո-

յեմբերի 11-ին, կեսորից հետո, ժամը 4, 15
բոպեյ անց, վո՞րտեղ եր, ի՞նչ եր անում և
ի՞նչ եր ասում՝ յես կարող եմ ասել առանց
յերկար բարակ մտածելու:

— Դա նշանակում է, վոր նրա կյանքը
գիտես ավելի լավ, քան քո սեփական կյանքը,
վորովհետև, յեթե այդպիսի հարց տամ քո
մատին, դժվար թե կարողանաս պատասխա-
նել:

— Ճի՛շտ է, ճի՛շտ է:

— Իսկ հետո ի՞նչ, — հարց տվեց Յելենա
Բեգլարովնան, աշխատելով թագցնել իր հեգ-
նական տրամադրությունը:

— Յես չմերժեցի: Նապոլեոնն ինձ հա-
մար ուժի, հանդգնություն, իմաստություն
վեհազույն սիմվոլն է, նա ինձ համար ավելի
մեծ է, քան Մակեդոնացին և Կեսարը, որի-
նակի համար, յեթե մենք վերցնենք Մակե-
դոնացու...

Յելենա Բեգլարովնան, ահաբեկվելով,
վոր պրոֆեսորը կսկսի արտասանել մի յեր-
կար դասախոսություն՝ ապացուցելու, վոր
Նապոլեոնը Մակեդոնացուց և Կեսարից մեծ
է, վորովհետև այդպիսի դասախոսություն-
ներ չատ եր լսել տանը՝ նրա միակ աուդիտո-
րիան հանդիսանալով, կտրեց նրա խոսքը և
ասաց:

— Կա՛րճ:

— Յե՛ս, — եմ ասել, վոչ

ավել, վոչ պակաս՝ ասել պարզապես, վոր
Նապոլեոն Բոնապարտը մի ավանտյուրիստ
էր, փառամոլ և ունայնամիտ...

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը տեղումնեց,
այլևս չկարողացավ շարունակել, ինչ վոր ծա-
նրը մի ճնշում գլաց կոկորդում:

Յեւենա Բեգլարովնան մի բաժակ ջուր
հասցրեց նրան, հանգստացրեց՝ գլուխը շոյե-
լով և համբուրելով նրան, բայց չկարողացավ
իբեն զսպել և ասաց.

— Ձի՞ լինի, վոր Նապոլեոնի մասին չը-
խոսես:

Այս անգամ պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը
ծիծաղեց.

— Անցնել Արևմտյան Յեվրոպայի նորա-
գույն պատմությունը և լուսթյուն պահել Նա-
պոլեոնի մասին... հա՛, հա՛, հա՛...

Յեւենա Բեգլարովնան պրոֆեսորի ծիծա-
ղի վրա զայրացավ և նյարդային տոնով ա-
սաց.

— Յերբ յեղբորդ համար գրում են ավան-
տյուրիստ, հակահեղափոխական, գող և
այլն, հասկանում եմ, վոր զայրանում ես,
կարծես, Նապոլեոնը հարազատ յեղբայրդ է:

— Նապոլեոնն ավելի հարազատ է, քան
Հարություն Արբահամի Մելիք-Անդրեասյա-
նը, Յեւենա՛ Բեգլարովնա, — հանդիսավոր և
ծանր տոնով հայտարարեց պրոֆեսորը և վո-
տի կանգնեց:

— Ի՞նչ է, Նապոլեոնի համար հասարա-
կական դիրք՞դ պիտի կորցնես:

— Դրան համաձայն եմ, հասարակական
դիրքը չպետք է կորցնել: Բայց ինչպե՞ս ա-
նեմ, վոր հասարակական դիրքը պահեմ և
յես ել չկորչեմ:

— Դու ինչո՞ւ պիտի կորչես:

— Չեմ կարող, Լենոչկա, չեմ կարող
Նապոլեոնին, առանց ամաչելու և առանց հո-
գեկան տաղնապի, հայտարարել ավանտյու-
րիստ:

Այդ յերեկո նա ապրեց հիվանդագին մի
վիճակ, գիշերը գրեթե չքնեց՝ չկարողանա-
լով ազատվել այդ մասին մտածելուց:
Յեւենա Բեգլարովնան հավասարապես տա-
ռապեց վո՛չ թե Նապոլեոնի, այլ իր ամուսնու
համար, նրա փաղաքանքները, նրա տաք և
անկեղծ գուրգուրանքները չկարողացան փա-
րատել ամուսնու վիշտը, մինչև առավոտը
բացվեց և սկսվեց կյանքի առորդան:

Այդ խոսակցությունից ճիշտ յերկու շա-
բաթ հետո՝ պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը, հո-
գեկան բարձր կոնտրոլով, սկսեց դատախոսու-
թյունները Նապոլեոն Բոնապարտի մա-
սին՝ շատ հեշտությամբ ապացուցելով նրա
խոշոր պատմական ավանտյուրիստ լինելը:

Նրանք, վորոնք տեղյակ էին նրա Նապո-
լեոնի մասին ունեցած պաշտամունքին, լսելով
նրա դատախոսությունները, յեկան այն համոզ-

մունքին, վոր պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանի մեջ
կատարվել է հիմնական բեկում, վոր նա ան-
դառնալիորեն և հաստատ վոտներով կանգնած
է մարքսիստական պատմական մատերիալիզ-
մի հողի վրա!!!

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանի անունը
սկսեց հոլովվել ամեն տեղ, խորհրդային մա-
մուլը տպագրեց նրա կարծիքը հեղափոխու-
թյան և խորհրդային պետականության մա-
սին:

«Պատմական անցքերի և անձնավորու-
թյունների, դեպքերի և դեմքերի, մարդկանց
և իրերի (այսպիսի կրկնողական վոճ ուներ
պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը) ճշգրիտ վեր-
լուծությունը և լուսաբանությունը հնարա-
վոր է միայն մարքսիստական դիալեկտիկա-
յի մեթոդով», — հայտարարեց նա:

Յերբ Յելենա Բեգլարովնան խորհրդային
մամուլում կարգաց ամուսնու այս հայտա-
րարությունը՝ քթի տակ քնքշորեն սևին տվող
բեխի վրա՝ մի քմծիծաղ ծաղկեցրեց: Իսկ
յերեկոյան յերբեք ել չանդրադարձավ այդ
հարցին, նրբամտություն ունենալով համա-
չեցնելու նրան, բայց պրոֆեսորն ինքն ան-
դրադարձավ այդ հայտարարության և հարց-
րեց:

— Յելենա՛, կարդացի՞ր հերթական իմ
կեղծիքը:

— Կեղծի՞ք:

— Այո՛:

— Յերեկայի՛ր, յես կարծեցի, վոր ան-
կեղծ ես ասել:

— Ինչո՞ւ այդպես յերեկայեցիր:

— Տո՛նը շատ անկեղծ եր:

— Ա՛խ, Լենա՛...

— Յես կարծում եմ, վոր դու ինքդ սը-
խալ ես գնահատում քեզ, ավելի ճիշտը՝ սը-
խալ ես վերլուծում քեզ: Համառություն մի
անի, այս նոր գիտության մեջ կան ճշմար-
տություններ, ըստ յերեույթին:

— Վորտեղի՞ց գիտես, — հարցրեց պրո-
ֆեսորն իր կնոջ՝ ապշած նրա համարձակու-
թյան վրա:

— Չգիտեմ, ինձ թվում է, վերջապես
չի կարող պատահել, վոր մի գիտություն
վորեւ ճշմարիտ կողմ չունենա, դու ինքդ ե-
յիր ասում մի ժամանակ, հիշում եմ:

Յելենա Բեգլարովնային վոչինչ ել չեր
թվում, միայն նա աշխատում եր ամուսնուն
լավ տրամադրել դեպի նոր կարգերը, նա խո-
րապես համոզված եր, վոր վոչինչ, բացար-
ձակապես վոչինչ չեր փոխվի, յեթե վորեւ
ամբողջական պատմություն կամ պատմա-
կան դեպք կամ դեմք այսպես բացատրվեր
կամ այնպես, միայն տարբերությունն այն
կլիներ, վոր՝ կարչելով հին տեսակետներին՝
պրոֆեսորը կընկներ իր հասարակական դիր-
քից:

Այդ որերից մեկում Բարձրագույն Ուսում-

նական Հիմնարկութեան մեջ, վորտեղ դա-
սախոսում եր պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը,
քննութեան յենթարկվեցին պատմութեան և
գրականութեան պատմութեան դասախոսների
ծրագրերը: Յերկար վիճարանություններից
հետո՝ հանձնաժողովի յեզրակացութիւնն
այն յեղով, վոր պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանի՝
Արեմայան Յեւրոպայի պատմութեան ծրա-
գրեր միանգամայն համապատասխանում և
ժամանակակից, մարքսիստական, դիալեկտի-
ական պահանջներին:

Այդ որը պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը
տուն յեկավ զարմանալի տարտամ տրամա-
դրություններով— մերթ ուրախ եր, մերթ
մինչև անգամ մռայլ: Յելենա Բեգլարովնան,
վոր շատ մոտից հետևում եր իր ամուսնու
տրամագրություններին, ասաց.

— Այսօր—մի տեսակ— տարորինակ ես:

— Ծրագրերի քննութիւն կար,— պա-
տասխանեց պրոֆեսորը,— յերեակայի՛ր ի-
դեալիստական վոչինչ չգտան իմ ծրագրի
մեջ:

— Ինչո՞ւ յես զարմանում,— հարցրեց
Յելենա Բեգլարովնան, վորի համար հա-
վասարապես նշանակութիւն չունեյին իդեա-
լիզմ և մատերիալիզմ:

Պրոֆեսորը սուր կերպով նայեց կնոջը,
թեթև ծիծաղեց և չպատասխանեց:

9
Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը, ինչքան
ժամանակն անցավ, այնքան սկսեց կարօտն
դդալ հին կյանքի: Նա տեսնում եր, վոր հին
կյանքը թռչում եր արագաթռիչ և սրաթև
հեռանում և ինչքան հեռանում եր, այնքան
խորը թաղվում եր քաղցր և թովիչ մշուշում:
Յերբ նա դուրս եր գալիս պատշգամ, դիտում
նոր կանաչած դաշտը և ներշնչում արևից կա-
կըղցած հողի բույրը, նրան թվում եր, վոր կա-
նաչն ու հողը դեռ հնից շատ բան են պահում
իրենց մեջ, մանավանդ հեռուն բարձրացած,
երկնահուպ զույգ լեռների գագաթները, վո-
րոնք մխրճվում եյին յերկնքի պայծառ կա-
դույտում:

Յերկար ժամերով նա դիտում եր Արա-
րատյան դաշտում որորվող տխուր կաղամա-
խիները, նրա հոգին ծոծվում եր նրանց դան-
դաղ և վեհորեն հանգիստ գիթմով, տեսնում եր
արագիւնները, վորոնք ահա վերադառնում եյին
հորավի յերկրներից, սավառնելով ծովերի
չքնաղ կապույտի վրայով, և իջնում իրենց
հին կաղամախիների բույների վրա, արա-
գիւններ, վորոնց վրա յերբեք չազդեց քաղա-
քական և հասարակական այն փոփոխութիւն-
ները, վորոնք տեղի ունեցան մարդկանց աշ-
խարհում:

Պատշգամում, գարնան անուշաբույր քա-
մինների առաջ, ամբողջ դեմքը ներկված վեր-

Ջալուսաների արյունով, կուրծքը լցված թարմագույն շնչով, Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանին պատում եր մուսլապույն թախիծը, աչքերը լցվում էյին տաք արցունքի կաթիլներով: Այդ թախիծը նրան պատում եր այն փոփոխություններով, վոր սողոսկում էյին նրա բնականության մեջ, ախամա, գրեթե բռնի կերպով:

«Մատերիա՛... ամեն ինչ նյութ ե, բոլոր յերեուցթները, բոլոր շարժումները նյութի ալազան հատկություններն են, առարկան ե, վոր կա և անդրադառնում ե հոգու և մտքի եկրանի վրա, առանց այդ առարկայի չկա անդրադարձում, հոգին ինքը մատերիայի շարժման ե, շարժման հատկություններից մեկը, առանց նյութի գոյություն չունի միտքը և մտքի թուիչքը», — մտածում եր նա:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանն, անդրադառնալով այդ խնդիրներին, ցնցում եր գլուխը՝ ցանկանալով խուսափել մտքերի մուսլապույն հոսանքից, բայց մի ուրիշը, ավելի ուժեղ թափով, խուժում եր նրա մտածողության դաշտը:

«Պատմությունը (ամենազգայուն և ջղագրգիռ կետը պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանի համար) դասակարգային կռիվ պատմությունն ե: Ուրեմն ազգերը չեն կռվել իրար հետ, դեռևս նոր վերջացած համալսարհային պատերազմը ազգային կռիվ չե՞ր»... Ախամա

պրոֆեսորը հարց եր տալիս ինքն իրեն. «Ապա ինչո՞ւ պայքար ե տեղի ունեցել և ազգի մեջ»: Այստեղ նա մի պահ մտածում եր և քիչ հետո, բացատրելով այդ իշխանների անհատական նախանձի, փառասիրության և արշավանքի տենչերի գոյությամբ, վեր եր կենում և ներս գնում պատշգամից, յերբ Արարատյան յերկրների վրա աստղեր էյին թափվում, և ջինջ ողում անտեսանելի բյուրավոր զանգակներ էյին կախվում:

— Յեւե՛նա, — շշնջում եր նա կնոջը, — բնությունը գեղեցիկ ե, բայց վախենում եմ, վոր մարդիկ փչացնեն նրա գեղեցկությունը:

Յեւե՛նա Բեգլարովնան, չանդրադառնալով պրոֆեսորի լիրիկական տրամադրության, առաջը դնում եր հիմնարկից ստացված մի գրություն: Պրոֆեսորն սկսում եր կարդալ առաջին յերկու բառերը — ի նկատի ունենալով... — թուղթը չպրտում եր մի կողմ, վեր եր կենում, մոտենում իր պահարանին, վերցնում մի գիրք, լավ կազմված, հաստ, վոսկեզոծ տառերով գրված շապկով և, բերելով իր սեղանը, վառում եր լույսը և խորասուզված կարդում:

Այդ գիրքը ձեռագիր եր, բայց արտաքին տեսքից կարծվում եր, վոր մի դասական յերկասիրությունն ե:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը, պրոֆեսորական կոչում ստանալու առաջին իսկ ո-

բից, ինչպե՞ս պատահեց, վրորչեց որագիւր պահել: Այդ որագիւրը, մի քանի րնդմիջումներով, շարունակեց մինչև Նոյեմբերյան հեղափոխությունը, հեղափոխությունից հետո ել մի քանի որ թեև շարունակեց, բայց հետո թողեց վերսկսելու պայմանով, բայց այլևս չկարողացավ և ինչ վոր գրել եր, դարձավ նրա համար մի սրբազան հիշատակ:

Յերբ Յելենա Բեգլարովնան մեկ մեկ հիշեցնում եր որագիւրը, պրոֆեսորը պատահախանում եր.

— Դեպքերն այնքան արագ են զարգանում, վոր հնար չե գրի առնել, պիտի սպասել, թո՛ղ ամեն ինչ հանդարտվի, հետո:

Յեվ վորովհետև վոչինչ չհանդարտվեց, Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը չվերսկսեց իր որագիւրը:

Դ

Արդեն յերեք տարի անցել եր Նոյեմբերյան հեղափոխությունից, յերբ պրոֆեսորը հիշեց իր որագիւրը և, հին կյանքի կարոտի բոցավառության հետ զուգընթաց, վերցրեց և սկսեց կարգալ:

Անսահման քաղցր կարոտով նա կարգաց պրոֆեսորական կոչման առթիվ իր ընդունած այցելությունների մանրամասնությունները, բայց յերբ ավելին կարդաց, անակընկալորեն նկատեց, վոր գրի յեր առել բաներ,

վորոնք իսկապես տեղի ունեցել էին, բայց շատ չնչին արժեք էին ներկայացնում, անսահման հետաքրքրությամբ կարդաց պատմական անցքերի շղերջը տեղի ունեցած վեճերը, վորոնք հոգածությամբ արձանագրել եր, և գտավ, վոր իր այն ժամանակվա տեսակետների մեջ շատ ծիծաղելի կետեր կային: Մի տեղ կարդաց իր ձեռքով և սևով սպիտակի վրա գրված— «Այս կետը մութ ե մնում ինձ համար»: Պրոֆեսորը ծիծաղեց, նրա ծիծաղը նկատեց մինչև անգամ Յելենա Բեգլարովնան: Այդ կետը բոլորովին մութ չեւ այժմ, այլ ամբողջապես պարզ և պայծառ: Յերբ պրոֆեսորը յեղրակացրեց, վոր այդ կետի մթությունը պայծառացել, լուսավորվել եր իր համար, իրերը և պատմական յերևույթները նոր գիտության լույսով դիտելով, պարզապես վատ զգաց, նրա կոկորդն սկսեց ճընչվել, շունչը ծանրացավ: Ուրեմն նոր գիտությունը՝ մաքսիզմը, հակառակ իր բուռն դիմադրություններին, մուտք եր գործել իր դատողության մեջ, հակառակ իր կամքին՝ այդ գիտությունը կանթեղներ եր վառել իր իմացականության մեջ:

Այդ յերեկո Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը թողեց որագրի ընթերցումը, քնքշությամբ փաթաթեց այն լրագրի մեջ, դրեց պահարանը և ուղեց մի գիրք վերցնել կարդալու համար՝ պարզապես խուսափելու Յելենա Բեգ-

լարովնայի հետ խոսակցության բռնվելուց,
վորովհետեւ զգաց, վոր կինն անհամբեր սպա-
սում եր որագորի ընթերցման ավարտմանը մի
քանի հարցեր ուղղելու համար: Յերբ պահա-
րանում գտնված գրքերը արագ նայվածքով
աչքի անցկացրեց, տեսավ, վոր շատ նոր գր-
քեր էյին ավելացել իր հին գորքերի վրա—
Մարքս, Ենգելս, Լենին և այլն: Ինքն ել չի-
ժացավ, թե ինչո՞ւ վերցրեց Ենգելսի Անտի-
Դյուրինգը, բերեց իր գրասեղանը և սկսեց
կարդալ: Նա սկսեց կարդալ միայն այն կետե-
րը, վորոնց դեմ վորոշ նշաններ եր արել:

« . . . . . »
— Յեւեհա՛, ճիշտ ե,—բղավեց հանկարծ
պրոֆեսոր Մելիք-Անդրեասյանը և վռտի
կանգնեց:

— Ո՞վ ե ճիշտ, ինչո՞ն ե ճիշտ,—հարցրեց
Յեւեհա Բեգլարովնան:

— Ենգելսը:

— Մա՞րքս-Ենգելսը:

— Ա՛խ, Լենա՛, յես քեզ մի անգամ ասել
եմ, վոր Մարքսը տարբեր մարդ ե, իսկ Են-
գելսը՝ տարբեր:

— Ապա ինչո՞ւ միշտ միասին են գրում,
չեմ հասկանում,—սրտնեղեց Յեւեհա Բեգլա-
րովնան:

Տիրեց լուսթյուն:

Պրոֆեսորն սկսեց ջղային յերթելիկ կա-
տարեւ սենյակում, իսկ Յեւեհա Բեգլարովնան
ուշի ուշով հետեում եր ամուսնու շարժում-
ներին, վորոնք վոչ մի որվա նման չէյին:
Նա նկատել եր, վոր վերջերս ամուսինն առ-
հասարակ շեղվում ե իր սովորական կենցա-
ղից: Չեր պատահել, որինակի համար, վոր
պրոֆեսորը մի անգամ անկողին գնալուց հե-
տո՝ զարթներ, վառեր լույսը, մոտենար սպ-
հարանին, մի վորեւ գիրք վերցներ և կանգ-
նած տեղում մի քանի եջ կարգար և նորից վե-
րադառնար անկողինը և նորից քներ: Յեւ
պատահում եր, վոր այլեւ չեր ել քնում,
մնում եր արթուն մինչև սենյակի լուսամուտի
ապակիները՝ ներկվեյին կապույտ լույսով:
Պատահեց նաև, այն ել յերկու անգամ, վոր
նա զարթնեց, իր համար թեյ պատրաստեց,
խմեց, ապա հագնվեց և դուրս յեկավ տնից և
վերադառնալ միայն առավոտյան:

— Կարծես, ճիշտ ե,— շքնջում եր նա ինքն
իրեն:

Յեւեհա Բեգլարովնան համարձակվեց:

— Լավ ե, վոր ճիշտ ե, ի՞նչ կա, ճիշտ
լինելուց ի՞նչ վնաս:

— Ինչ վնա՞ս,—հեզնեց պրոֆ. Մելիք-
Անդրեասյանը,— յեթե ճիշտ ե, յես ամբող-
ջովին կորած եմ:

Յեւեհա Բեգլարովնան զարմացավ:

— Մի՛ զարմանար,— ասած պրոֆեսորը,

մոտենալով իր կնոջ և նայելով նրա աչքերի մեջ,—դու աստծու հավատո՞ւմ ես:

Յեկենա Բեգլարովնան խաչակնքեց:

— Յեթե քեզ մի ուր հաստատեն, այնպես ապացուցեն, վոր դու ել, առանց տարակուսանքի, հավատաս, վոր աստված չկա, ի՞նչ կանես:

— Այդպիսի բան վո՛չ վոք չի կարող հաստատել:

— Յեթե հաստատեն:

— Չեմ հավատա:

— Յեթե հավատաս:

— Կաշխատեմ չհավատալ:

— Նո՛ւ, շատ աշխատեցիր և չկարողացար դիմադրել և, հանկարծ, հավատացիր, անկեղծորեն հավատացիր, ի՞նչ կանես:

— Այդպես բան չի կարող լինել, Միքայել:

— Յեթե, նո՛ւ, չեղավ,—դայրացած բղավեց պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը...

— Այն ժամանակ... չգիտեմ...

Յեկենա Բեգլարովնան սկսեց լաց լինել:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը յերկար լսեց կնոջ լացը: Նրա հեկեկանքն առաջանում էր իր հավատքի համարական փրկվածից: Այդ հեկեկանքը խորը թախիծով և ջերմագին գործմանքով յցրեց պրոֆեսորի սիրտը: Այդ լացը վոչ վոք այնպես խորը չէր կարող բմբռնել, ինչպես պրոֆեսորը: Նա տեսնում էր իր

կնոջ ջինջ արցունքի մեջ հոգու աղջամղջային մոռյլությունը: Նա տեսնում էր այդ հոգին կուչ յեկած, կծկված, մենակ և անողնական, ինչ վոր մարմարյա, հին, փառահեղ շենքի ավերակների մեջ նստած: Ահա և ինքը, իր կնոջ նման, ավելի սրտածմլիկ և ավելի վողբալի ավերակների մեջ, միայն այն տարբերությամբ, վոր կինը լաց էր լինում, գովացնում էր հոգու յերաշար, իսկ ինքը միայն վողբում էր և ալլովում ամառնային միջոցի տապում, կրակի պես կիզիչ քարերի արանքում, չոր, խանձած, դարավոր ծարավով տոչորված վայրի բույսերի մթնոլորտում:

— Իհարկե, աստծու գոյության դադարը հավիտենական է, և վոչ վոք չի կարող հակառակն ապացուցել, դրա մասին լաց լինելու կարիք չկա,—ասաց վերջապես պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը, իր թևերի մեջ սեղմելով Յեկենա Բեգլարովնային:— Դու ապահով ես,—չարունակեց պրոֆեսորը,—քո հավատքն աստվածն է, և վոչ վոք չի կարող իր զենքը հասցնել նրան, բայց իմ պատմական տեսություններն այլ են, Լեոնչիա՛, իմ տեսություններին խփում են չորս կողմից. խփում են անողորձարար, և նրանք փչրվում են մեկը մյուսի յետևից: Նապոլեոնի պես հսկան ընկավ, խորտակվեց իմ հոգու տաճարում:

— Չե՞ վոր դու ասում եյիր...

— Այո՛, յես ասում եյի վոր հարմարվե-

լու համար եմ ասում այն, ինչ ասում եմ Նապոլեոնի մասին և առհասարակ, բայց չե՞ վրժառում եմ, և մարդիկ հավատում են ինձ, նոր սերունդն այնպես էլ սովորում է, վոր Նապոլեոնը ուրիշ բան չէ, յեթե վրժ... տանն էլ չկրկնեմ միևնույն հայհոյանքը, Յեկե՛նա, ների՛ր ինձ:

Այս դեպքից քիչ անց, պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանի մոտ յեկան յերեք ուսանողներ, վորոնց հետ պրոֆեսորը պիտի կազմեր պատմության խմբակների ծրագրերը:

Ուսանողները ծրագրի մի նախագիծ կազմել էյին, վորի համաձայն դոյություն պետք է ունենային պատմության յերեք խմբակ՝ Ա. Արևմտյան պատմության տնտեսական մասն ուսումնասիրող խմբակ, Բ. Հասարակական կյանքն ուսումնասիրող խմբակ, Գ. քաղաքական կյանքն ուսումնասիրող խմբակ:

Նախագծի այս մեթոդն չափազանց դուր յեկավ պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանին: Դահին մեթոդ եր—պատմության զանազան յերեույթներն ընդունել իրրե իրարից անջատ, անկապ յերեույթներ: Ուսանողներն հետևել էյին հին, չարլոն մեթոդին և ըստ այնմ նախագիծը կազմել:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը յերկար ժամանակ տատանվեց պատասխան տալու, նրա մեջ տեղի յեր ունենում ուժեղ պայքար—փոխի՞ այդ նախագիծը, թե վրժ: Վերջապես

չկարողացավ դիմադրել, հակառակ իր ներքին ցանկության, այն ճշմարտությանը, վորը սողոսկել էր նրա մեջ և ասաց.

— Չե՞ վոր պատմության տնտեսական, հասարակական և քաղաքական յերեույթները սերտորեն, անքակտելորեն կապված են իրար, հասարակականը և քաղաքականը նույնն են, ինչ վոր տնտեսականը և ընդհակառակը: Ճիշտ է, վոր պետք է կազմել յերեք խմբակ, յուրաքանչյուր կուրսի համար մի մի խմբակ: Ի՞նչ պետք է լինի սրանց տարբերությունը: Պարզապես մեկը մյուսից մի քիչ ավելի լայնորեն և խորապես պիտի ուսումնասիրի, ուրիշ վրժինչ:

Յեւ ուսանողների հետ միասին՝ պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը կազմեց մանրամասն ծրագիր յուրաքանչյուր խմբակի ուսումնասիրության որոշելու:

Ուսանողները, կարծելով, վոր վերջացավ իրենց խոսակցությունը, վեր կացան հրաժեշտ առնելու, յերբ պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը խնդրեց նրանց մի քանի ըոպե ևս մնալ: Նրա մեջ տեղի յեր ունենում ավելի ուժեղ պայքար, քան յերբ և իցե: Նորամույժ զաղսփարներ յի հոսանք, վոր բացառապես բողոքում էր պատմության նոր մեթոդորդիայից, խուժում էր նրա իմացականության վրա, տեղի յեր ունենում մի ճակատամարտ պրոֆեսորի ուղեղում—հին հասկացողության և նորի

միջև: Նա ուզում եր առաջարկել՝ կազմել, ի հավելումն արդեն քիչ առաջ կազմված խմբակների, մի նոր խմբակ, վոր պետք է լիներ բացառապես նորություն, բայց դա նշանակում եր ամենաուժեղ զենքը տալ ուսանողներին ձեռքն իր իսկ սխտեմի դեմ:

Վերջապես ասաց պրոֆեսորը:

— Յես առաջարկում եմ կազմել մի խմբակ վերջին կուրսում, վորն ուսումնասիրի պատմության ըմբռնման հին մեթոդները:

Ուսանողները, առաջին հերթին, կարծեցին, թե դա նպատակ է հետապնդում պատմության հին մեթոդների թարմացման, բայց պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը, զգալով տարակուսանքն ուսանողների դեմքերի վրա, ավելացրեց.

— Պատմության հին մեթոդների ուսումնասիրությունը պետք է նպատակ ունենա յերեւան բերելու այդ մեթոդների խոցելի կողմերը, որինակ՝ պետք է վերցնել պատմական մի կոնկրետ դեպք, պատմական մի յերեւույթ, վորոշապես իմանալ, թե այդ յերեւույթը, յերկար տարիների ընթացքում բուրժուազիայի խոշոր պատմագիրներն ինչպես են մեկնաբանել, և այդ մեկնաբանության անմիջապես հակադրել նորը և ցույց տալ այն բացարձակ առավելությունները, վորոնք բովանդակվում են նորի մեջ, մի խոսքով, պատմու-

թյան մատերիալիստական ըմբռնման մեթոդի մեջ:

Ուսանողների դեմքերի վրա անհետացավ տարակուսանքը, և պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը ժպտաց գոհունակությամբ, մի յերեւույթ, վոր չեւ համապատասխանում նրա ներքին ցավազին զգացումներին: Ուսանողները համաձայնեցին, և պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը նշեց Արեւմտյան Յեւրոպայի այն կոնկրետ դեպքերը, վորոնք պիտի հանդիսանային ուսումնասիրության որյեկտներ:

Ուսանողների մեկնելուց հետո՝ պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանն սկսեց ապրել բարձրորեն ջղային մի վիճակ:

— Ահա կործանում եմ ինքս ինձ, — շշնջաց նա և լսեց իր շշնջոցը:

Յենյակում վո՛չ վոք չկար, Յելենա Բեգլարովնան արդեն յերկրորդ յերազն եր տեսում: Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը պատկերացրեց իրեն այն միամիտ փայտահատը, վոր նստած ծառի ճյուղի ծայրին՝ կացնով կրտում է ճյուղն արմատից, առանց մտածելու, վոր, յեթե կտրի և վերջացնի, ինքը պիտի ընկնի գետին: Պրոֆեսորը բարձր ծիծաղեց իր վրա թունավոր հեգնությամբ:

— Վերջ պիտի տալ այս բոլորին, — ասաց նա մտքում և նստեց գրասեղանին, գլուխն առավ յերկու ձեռքերի մեջ և սկսեց մտածել:

Նա մտածում եր յերկու բանի մասին—

միջև: Նա ուզում էր առաջարկել՝ կազմել, ի հավելումն արդեն քիչ առաջ կազմված խմբակների, մի նոր խմբակ, վոր պետք է լիներ բացառապես նորություն, բայց դա նշանակում էր ամենաուժեղ զենքը տալ ուսանողներին ձեռքն իր իսկ սխառմի դեմ:

Վերջապես ասաց պրոֆեսորը:

— Յես առաջարկում եմ կազմել մի խմբակ վերջին կուրսում, վորն ուսումնասիրի պատմության ըմբռնման հին մեթոդները:

Ուսանողները, առաջին հերթին, կարծեցին, թե դա նպատակ է հետապնդում պատմության հին մեթոդների թարմացման, բայց պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը, զգալով տարակուսանքն ուսանողների դեմքերի վրա, ավելացրեց.

— Պատմության հին մեթոդների ուսումնասիրությունը պետք է նպատակ ունենա յերեւան բերելու այդ մեթոդների խոցելի կողմերը, որինակ՝ պետք է վերցնել պատմական մի կոնկրետ դեպք, պատմական մի յերեւույթ, վորոշապես իմանալ, թե այդ յերևույթը, յերկար տարիների ընթացքում բուրժուազիայի խոշոր պատմագիրներն ինչպես են մեկնաբանել, և այդ մեկնաբանության անմիջապես հակադրել նորը և ցույց տալ այն բացարձակ առավելությունները, վորոնք բովանդակվում են նորի մեջ, մի խոսքով, պատմու-

թյան մատերիալիստական ըմբռնման մեթոդի մեջ:

Ուսանողների դեմքերի վրա անհետացավ տարակուսանքը, և պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը ժպտաց դոհունակությամբ, մի յերևույթ, վոր չէր համապատասխանում նրա ներքին ցավագին զգացումներին: Ուսանողները համաձայնեցին, և պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը նշեց Արեւմտյան Յեւրոպայի այն կոնկրետ դեպքերը, վորոնք պիտի հանդիսանային ուսումնասիրության որյեկտներ:

Ուսանողների մեկնելուց հետո՝ պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանն սկսեց ապրել բարձրորեն ջղային մի վիճակ:

— Ահա կործանում եմ ինքս ինձ, — շշնջաց նա և լսեց իր շշնջոցը:

Յենյակում վո՛չ վոք չկար, Յելենա Բեդլարովնան արդեն յերկրորդ յերազն էր տեսնում: Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը պատկեցացրեց իրեն այն միամիտ փայտահատը, վոր նստած ծառի ճյուղի ծայրին՝ կացնով կրտում է ճյուղն արմատից, առանց մտածելու, վոր, յեթե կտրի և վերջացնի, ինքը պիտի ընկնի գետին: Պրոֆեսորը բարձր ծիծաղեց իր վրա թունավոր հեգնությամբ:

— Վերջ պիտի տալ այս բոլորին, — ասաց նա մտքում և նստեց գրասեղանին, գլուխն առավ յերկու ձեռքերի մեջ և սկսեց մտածել:

Նա մտածում էր յերկու բանի մասին—

վերջ տալ այդ բոլորին՝ նշանակում եր կորցնել պատմութեան ամբիոնը, պրոլետարիատի դիկտատուրան չեր ների վո՛չ վոքի, վոր խեղաթյուրեր պատմական անցքերը, ծռեր և ծամածռեր այն հստակ, պայծառ տեսությունը, վոր կոչվում եր պատմութեան մատերիալիստական ըմբռնում: Այս դեռ վոչինչ: Այն յերկրորդ կետը, վոր նրան հասցնում եր ջղայնութեան գաղաթնակետին, և ինքն իրեն չեր ուզում ներել, դա պատմութեան մատերիալիստական ըմբռնման վորոշ ճշմարտությունն եր, վորին իր մեջ մտնելուն չկարողացավ դիմադրել այն որից, յերբ նա սկսեց ուսումնասիրել այն իր ամբիոնը պահելու պարզ մտադրութեամբ:

Ե

Առավոտյան, Յելենա Բեգլարովնան գրտավ, վոր ամուսինն զգալի չափով նիհարել է, դեմքի վրա յերևում եյին տանջանքի հետքեր:

— Այս գիշեր լավ չե՞ս քնել, — հարցրեց նա:

— Ինչո՞ւ յես հարցնում:

— Այնպես...

Պրոֆեսորը չպատասխանեց և սկսեց յերթեկեկ սենյակում:

— Վերջապես ի՞նչ կա, ասա՛:

— Յես հիմնական սխալ կատարեցի, վոր

իմ կյանքի պրոֆեսիան ընտրեցի պատմությունը:

— Ապա ի՞նչ անեյիր:

— Ունեյի լսողություն, ավելի լավ եր դառնայի յերաժիշտ, յերաժշտութեան ամեն մի նոտայում հո կարելի չեր իդեոլոգիա վորոնել:

— Իսկապես, ի՞նչ լավ կլիներ յերաժիշտ լինեյիր, յես ել այսքան չեյի ձանձրանա, — ասաց Յելենա Բեգլարովնան անկեղծորեն:

Պրոֆեսոր Մելիք-Անդրեասյանին դուր չեկավ կնոջ այդ հայտարարությունը, մոտեցավ նրան և ասաց.

— Չանձրանո՞ւմ ես, հա՞, աղավնյակս, յես չեյի իմանո՞ւմ:

— Վերջապես ամեն որ Նապոլեոն, Մետերնիխ, Ռոբեսպիեռ, Մուրաբո:

— Մի՛րաբո, — ջղայնորեն ուղղեց պրոֆեսորը:

— Թող լինի Մի՛րաբո, հետո ի՞նչ:

— Յերանի՛ յես քեզ պես մտածեյի, Մուրաբո, Մի՛րաբո, Թերեա և Մեհրաբով, ի՞նչ տարբերություն, բոլորը մեկ է:

— Իհարկե:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը յետև դարձավ հանկարծակի, նայեց կնոջ և հոնքերը պիտած, բայց զսպմած զայրույթով, ասաց.

— Մերաբոն Փրանսական մեծ հեղափոխության զեղեցկությունն եր:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը չափազանց զոհ մնաց, վոր Յելենա Բեգլարովնան չըծիծաղեց, վորովհետեւ նրա համբերությունը հասել եր այլեւս պայթելու վտանգավոր կետին:

Այլեւս վո՛չ վոք չխոսեց: Պրոֆեսորը մի առ ժամանակ սենյակում յերթեկեկուց հետո՝ մոտեցավ հայելուն, ուղղեց հոնքերը, բեխը և միւրուքը և դուրս յեկավ փողոց: Նրան դարձացրեց փողբիկ մայրաքաղաքի արտակարգ յեռուզեռ:

— Ի՞նչ պատահեց, վոր այս դանդաղ, ծուլ և հորանջող ժողովուրդը հանկարծ սկըսեց աշխուժանալ, ի՞նչ պատահեց, վոր արեւմեյան այս քաղաքը, յետ բնկած, խուլ և անաղմուկ այս քաղաքը հանկարծ բռնվեց արտակարգ շարժման տենդով: Ի՞նչ պատահեց:

Դիտեց պրոֆեսորը չորս կողմը և հիշեց հին արեւը, վոր հակինթյա անդորրությամբ իջնում եր տափակ կտուրների վրա և ծփում: Ինչքա՞ն նոր մարդիկ կան այս քաղաքում, մարդիկ, վորոնք յերբեք չէյին յերազել Յերեւանը, ահա այստեղ են, աշխատում են գիշեր և ցերեկ, կարծես, տաղնապում, փողոցներում քարեր, քարտաշների մուրճերի ներդաշնակ ռիթմը և գիլ հնչյունը, ահա բարձրանում են շենքերը, տափակ, միհարկանի կը-

տուրները մնում են ստվերի տակ, արեւը վեր ե բարձրացել և նստել բարձր շենքերի վրա, մանուկների ճիչը բարձր ե և ջինջ, առվի ընթացքն անգամ արագացել ե, արևի վոսկյա փրփուրը թափվում ե Արարատյան դաշտի վրա, չկա հին ծարավը, խորություններից բարձրանում են ջրերը վեր, նորից հոսում ներքե և դարավոր տոջորող հողը ժպտում ե ջրի գովության մեջ:

Ի՞նչ պատահեց:

Պրոֆ. Մելիք - Անդրեասյանը, վորին պատմությունն ըմբռնելու համար, հարկավոր եյին միայն դոկումենտներ, չեր կարող տեսնել կյանքի կոնկրետ փաստը: Ժամանակակից պատմությունը պետք ե հանար, թաղվեր ժամանակի սե փոշու տակ, դառնար թուղթ և քար, վորպեսզի նորից դուրս հանվեր և դառնար բուռն հետաքրքրության առարկա:

Նա անցավ նոր ավարտած մի շենքի առաջից, հետաքրքրությամբ դիտեց շենքը—մեծ լուսավոր պատուհաններ, կապույտ թերթիկներով սքողված կտուր, շենքի ճակատը ներկած վարդագույն, լուսամուտներից դիտելով ներքնակողմը, տեսավ, վոր յուրաքանչյուր պատը և առաստաղը ներկված են զանազան գույներով և արտակարգ պայծառ գույներով, տեսավ և այդ նոր շենքի կողքին հին տունը, տափակ կտուրով, կուչ յեկած, իսկ ճակատին

մի քանի սյուններով հենարաններ, վորպեսզի
փուլ չգա հոգնած փոքրիկ տունը:

— Այս նոր շենքը գեղեցիկ է, — ասաց նա
ինքն իրեն և անցավ, չկարողանալով մոռանալ
հենարաններով տունը, վոչ թե նրա համար,
վոր այդ փոքրիկ տունը բաղդատու թյան դը-
րեց նոր կառուցված շենքի հետ, այլ նմա-
նեցրեց իրեն: Ինքն էլ, պրոֆ. Մելիք-Անդրե-
ասյանը, պարզապես հենարաններ եր կառու-
ցել իր հոգու և իմացականության առաջ, վոր
չփլչեն:

— Մինչև յե՞րբ. — հարցրեց նա իր մըտ-
քում և ստացավ կոնկրետ պատասխան:

— Թերևս ավելի շուտ, քան այդ փոքրիկ
հենարաններով շենքը:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանն այդ կոնկ-
րետ պատասխանից հետո վատ չզգաց, ընդ-
հակառակը, նրան պատեց զարմանալի քաղց-
րազին մի թախիժ և իրեն պատկերացրեց նրա-
տած, մենակ, տխուր, բայց հավիտենականո-
րեն անդորր, իր սեփական հոգու ավերակներ
մեջ:

Յերբ հասավ նա հին մի յեկեղեցու ա-
ռաջ, վոր արդեն փակված եր հաճախորդ չը-
լինելու պատճառով, կանգ առավ մի պահ:
Յեկեղեցու ներսը տիրում եր կատարյալ լը-
ռություն, հին մեղեդիները քարացել էին
տխուր, մռայլ և դեռևս խնկավետ պատերի
վրա:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանն իսկապես
զգաց խնկի հոտը, նրա ոնգունքներն անաս-
նական սեռային հուզումով բացվեցին և դո-
ղացին հոտի հաճույքից: Այնինչ, իրականու-
թյան մեջ, յեկեղեցու ներքնակողմում պատերը
թացացել էին կտուրի կաթելուց, և ջրից կաղ-
մըված հետքերը սև ոճերի նման գալարվում
էին պատերն ի վար: Յեկեղեցու բովանդակ
մթնոլորտը հազեցված եր պատերի, հատակի
և առաստաղի մզլածությամբ:

Յեթե բաց լիներ յեկեղեցին, պրոֆ. Մե-
լիք-Անդրեասյանը կմտներ ներս անպայման,
թեկուզ ժամերգություն չլիներ, թեկուզ վո՛չ
վոք չլիներ, կնստեր մի անկյուն, թախիժով
և խաղաղությամբ կխոկար լուռ, սրբերից և
աստվածներից լքված տաճարում, վորտեղ մի
ժամանակ, ըստ պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյա-
նի, յերգվել էին ամենահոգեցունց մեղեդի-
ները, վորտեղ հրեշտակներ էին յերգել, սպի-
տակ թևերով, կլոր, գիրուկ և քնքուշ
փորերով, վորոնց մեջտեղում փայլում էին
պորտերը, վորպես մարելու մոտ աստղեր յեր-
կընքում ճիշտ լուսարացից քիչ առաջ, վորտեղ
ինքը՝ աստված, ահեղ և ահավոր, իջել ե
չատ անգամներ՝ ունկնդրելու իր յերկրպագու-
ների ստրկամիտ աղերսը, իջել ե մարդկոն-
ցից անտեսանելի:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը չհամարձակ-
վեց խաչակնքել յերեսը, բայց նրա հոգին խո-
նարհվեց մինչև յեկեղեցու շենքը:

Մի քիչ քայլելուց հետո, մեքենայորեն ժամացույցը նայեց և տեսավ, վոր արդեն ժամը 6-ին քառորդ պակաս է, իսկ նրա դասախոսությունը սկսվում էր ճիշտ ժամը 6-ին։ Շտապեց դեպի ուսումնական հիմնարկը, բարձրացավ ամբիոնը և սկսեց իր դասախոսությունը։

— Անցյալ դասախոսությամբ, — սկսեց Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը, — մենք հաստատեցինք, թե ինչպես մարդկության վողջ գործունեությունը, մի խոսքով՝ ամբողջ պատմության հիմքում դեր են խաղում միայն նյութական կարիքները։ Այսօրվա դասախոսությունը նպատակ պիտի ունենա այս տեսությունից, այսինքն՝ պատմության մատերիալիստական բմբռնման տեսությունից, քննել Արևմտյան Յեփրոսայի խոշորագույն մի յերկրի՝ Անգլիայի պատմությունը...

2

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը և Յելենա Բեգլարովնան հետևյալ խոսակցությունն ունեցան մեռնեփեքի առթիվ։ Պրոֆեսորն ուզում էր գնալ Եջմիածին և ներկա լինել արարողության, բայց Յելենա Բեգլարովնան կատեգորիկ կերպով դեմ գնաց նրա այդ ցանկությունից։

— Այնինչ յես ուրիշ կերպ եյի մտածում, — ասաց Յելենա Բեգլարովնան։

— Ի՞նչ կերպ, — հարցրեց պրոֆեսորը։

— Յե՛ս գնամ, իսկ դու մնա։

— Ի՞նչ է տարբերությունը։

— Տարբերությունն այն է, վոր յես չեմ պատմություն ամբիոնի պրոֆեսորը։

— Իսկ դու անկեղծորեն ցանկանում ես ներկա լինել։

— Այո՛, — պատասխանեց Յելենա Բեգլարովնան տխրությունից, խորը, խորը տրիստությունից։

Նրա արտասանած յերկու վանկում զգալի էյին տխրության բոլոր պատճառները — ինչո՞ւ լինե՞ր այնպես, վոր հավատքի համար անգամ մարդ չկարողանար ազատորեն արտահայտվել։ Մի քիչ հետո՝ Յելենա Բեգլարովնան այսպես ել արտահայտվեց, վորին պրոֆեսորը պատասխանեց.

— Ո՞վ է քեզ կաշկանդում, ո՞վ է քո վտար կապում։

— Վո՛չ վոք։

— Ել ինչո՞ւ յես կարծում, վոր չի կարելի ազատորեն դիմել դեպի հավատքը։

— Ի հարկե, վո՛չ վոք ինձ չի կաշկանդում, միայն неудобо, և ապա քո ամիբիոնը, ի՞նչ լավ կլինե՞ր, լինե՞իր յերաժիշտ։

Յելենա Բեգլարովնայի և պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանի Եջմիածին գնալու ցանկությունների մեջ կար խորը տարբերություն։ Յելենա Բեգլարովնան հավատում էր աստծուն, յեկեղեցուն, հոփատում էր անկեղծորեն, բայց վախենում էր իր ամուսնու դիր-

քից, բայց պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը չէր հավատում, նրա համար ստտծու գոյության գաղափարը չափազանց ծիծաղելի յեր, բայց ցանկանում եր գնալ, վորովհետեւ դա հոգեւ պես մխիթարում եր իրեն, յեկեղեցին, տաճարը, մոմերը, խունկը, մթնշաղում ուրվապիւրաջութի ունգային և ռիթմից դուրի յերգը, այդ բոլորը իրեն վերադարձնում եյին հին կյանքը, պատմության հին հասկացողությունը, այդ բոլորը սերտորեն, անքակտելիորեն կապված եյին պատմության այն իդեաների հետ, վորոնք միս ու վոսկոր եյին դարձել իր մեջ, և կարողություն չունէր դուրս վոնդելու և յերբեմն զգում եր, վոր նորամույժ իդեաները հներից մի քանիսին արդեն դուրս են վոնդել և սկսել են խորը արմատներ գցել իր ներքին աշխարհում:

Յերբ Եջմիածին գնալու վճռական կիրառին հասավ, թե պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը և թե Յելենա Բեզլարովնան վորոչեցին չգնալ:

Մնալով քաղաքում և յերկար մտածելով, պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը յեկավ այն յեղրակացության, վոր սխալ արավ ինքը հարելով հեղափոխության, կարելի յեր մնալ չեզոք, պասսիվ, կատարել իր առաջ դրված ապագեմիական պարտավորությունները և ապրել հոգեկան կատարյալ խաղաղության մեջ: Կային մարդիկ, վորոնք, չհաշտվելով քաղա-

քական հեղաշրջման հետ, ճիշտ ե, կորցրին իրենց դիրքերը, բայց ահա պրոլետարիատը յեղել և այնքան բարի, վոր նրանցից ամեն մեկին ել ապրեցնում ե և վատ չի ապրեցնում. վոմանք թարգմանությամբ են զբաղված, վոմանք կոնսուլտանտներ են, վոմանք մինչև անգամ հիմնարկների դիրեկտորներ են, բայց ինքը, մնալով իդեոլոգիական ֆրոնտի ամենահրատապ կետում, պատմության ամբիոնում, ստիպված ե ապրել տագնապի և մղձավանջի մեջ:

Եջմիածին գնացողները վերադարձան: Վո՛չ վոք նկատի չառավ նրանց ներկայությունն Եջմիածնում, նրանք պատմեցին, վոր Եջմիածինը վերադարձնել եր ամբողջությամբ, հին շունչը թարմացած, բայց հնի պարմանալիորեն հոգեցունց բույրով, սավառնել եր հին յերկնքից հին հողի և դարավոր քարերի վրա:

Իսկ ինքը, պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը, ինչո՞վ եր զբաղված հենց այդ ուր—ջանում եր գտնել Փրանսական մեծ հեղափոխության անտեսական պատճառները, ձգնելով բոլորովին անտեսել Փրանսական վողու առանձնահատկությունը հեղափոխության պատճառների մեջ:

Մեռոնեփեքից մի քանի ուր հետո, հենց հաջորդող յերկուշաբթին, պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը, պատճառարանելով, վոր եջմի-սածնի գրադարանում գտնված մի պատմական յերկասիրություն իր համար անհրաժեշտ է, մեկնեց եջմիածին:

Նա անցավ ծաղկավետ այգիներով, ծառերի բույրը, կարծես, խտացած, ծփում էր ալիքի նման, ծառերը, վողջ կանաչությունը լողանում էին իրենց իսկ բույրի ծովում: Անցավ նա փոքրիկ, կարծես, անբնական բլրակների կողքով և զգաց, վոր այդ բլրակների տակ թաղված էին հին քաղաքներ, սրբազան կույտութայի մնացորդների մի վողջ սրտաթոթուն: Յերբ հանդիպեց նա տուաջին խաչքարերին և նորից տեսավ ընկած և կոտորված քարերի վրա քանդակված խաղողի չըքնաղ վողկույդները՝ դառնորեն ծիծաղեց՝ «Ինչպե՞ս կարելի յէ,—մտածեց պրոֆեսորը,—արվեստի այս բեկորների տակ գտնել տեսական ինչ վոր բազա, սրանց քանդակող անհայտ արվեստագետի հոգում ինչպե՞ս կարելի յէ բռնադատորեն դնել տնտեսական կարիքի վողորմելի հերոսին»:

Կառքը մտավ Հռիփսիմյաց վանքի ստվերը: Առավոտյան դովր վետվետում էր ստվերում, կառքի ձիերը, վորոնց սահուն մեջքերից և ջրվեժի նման հոսող բաշերից քրք-

ախնքի գոլորշի յեր բարձրանում, վանքի ստվերի գովում վրնջեցին արեվային վճիտությամբ:

Ամբողջ Արարատյան դաշտում արեգակը շարժվում էր կոհակ առ կոհակ, բարձր, սեղ, յերկնասլացիկ կաղամախները ծփում էին՝ արեգակի հորդ կոհակներում, և վանքերի գմբեթները արևի միջից սլանում էին դեպի յերկինք:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը հասավ վանքի բակը և ուղղակի դիմեց գրադարանը, վորտեղ ընդունեց նրան գրադարանի վարիչը, ճաղատ գլխով, ժպտերես, հոգնած աչքերով և հանդարտարարո մի մարդ, վորը նախքան պրոֆեսորի ներս մտնելը, կուսցել էր միջնադարյան մի յերգչի ձեռագրի վրա և ճգնում էր կարդալ:

Գրադարանի վարիչը զարմացավ, տեսնելով պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանին իր գրադարանում, վորովհետև հաստատ համոզված էր վոր նրան, բացի Արևմտյան Յեվրոպայի պատմությունից, վոչինչ չէր չահագրգռում: Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը ճանաչված էր, վորպես չափազանց նեղ մասնագետ:

Սովորական վողջույնից հետո՝ պրոֆեսորը խնդրեց վարիչից գերմանացի ճանապարհորդի մի գիրքը և, ստանալով այդ գիրքը, քաշվեց և սկսեց կարդալ:

Նրա ընթերցումը յերկար չտևեց, թեր-
թատեց մի քանի գլուխ, կարգաց մի քանի
էջ, իբր լին նոթեր վերցրեց և վերադարձրեց
գիրքը:

— Արդեն վերջացրի՞ք ձեր աշխատանքը:

— Հարցրեց գրադարանի վարիչը զարմացած:

— Այո, ինձ շատ բան հարկավոր էր,
միայն մի քանի թվական տվյալներ, ուրիշ
չույն:

— Ի՞նչ կա չկա քաղաքում, — հարցրեց
գրադարանի վարիչը:

— Վոչի՞նչ, միևնույնն է, ինչ վոր գիտեք:

— Ասում են հիդրոչենի կառուցումը
վերջանում է, — հարցրեց գրադարանի վարիչը,
վորի աչքերում փայլում էր ուրախության
ցոլքը:

— Ո՛ր, այդ տեսակետից, այո՛, կառու-
ցումները շատ լավ են, — պատասխանեց պրո-
ֆեսորը բուրբուլին զարմացած, վոր միջնա-
դարյան յերգչի ձեռագրի վրա կոպտած մար-
դը, գրքի այդ վորդը, հետաքրքրվում էր ժա-
մանակակից կյանքով, այն ել ամենավերջին
նորություններով — հիդրոչեն:

— Ձեզ մոտ հետաքրքրական բաներ չա-
կան, գեթ յեղեկ են:

Գրադարանի վարիչը գլխի չընկավ:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը չարունա-
կեց:

— Ապրելով այստեղ, այս վորմերի
սովերների տակ, ստանում եք հին կյանքի

բույրը, ահա մի քանի որ առաջ ձեզ մոտ տեղի
ունեցավ շատ նշանակալից դեպք:

Գրադարանի վարիչը նոր գլխի ընկավ,
վոր պրոֆեսորն ակնարկում էր մեռնելիքի
տոնին:

— Այո՛, հավաքվեցին այստեղ հազարա-
վոր մարդիկ, հեռավոր քաղաքներից և գյու-
ղերից, լցվեցին, թափվեցին իրար վրա, կեղ-
տոտեցին ամեն տեղ, տեսնո՞ւմ եք, այժմ
լուսամուտն անգամ չի կարելի բաց անել,
գարշելի հոտը խուժում է ներս և շնչել չի
կարելի, ահա ձեզ հին բույրը, — ասաց գրա-
դարանի վարիչը թթվեցնելով յերեսը:

Այն ժամանակ միայն պրոֆեսորն զգաց,
վոր խկապես, գյուղի փողոցներից անցնե-
լիս, մանավանդ վանքի բակը մտնելիս՝ այդ
գարշելի հոտը փչում էր կատաղի կերպով:

— Նո՛ւ, վոչի՞նչ, կանցնի, — վախկոտ
հարեց պրոֆեսորը, կարծելով, վոր գրադա-
րանի վարիչի անդորը բնավորությունը կա-
րող է պայթել:

— Այո՛, կանցնի, իհարկե կանցնի, ամեն
կեղտոտություն վերջ ի վերջո կըտարալուծ-
վի, կհոսի, կգնա, բայց ահա քանի որ է, մաք-
րում են՝ վերջ չկա, — ասաց գրադարանի վա-
րիչը:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը չուզեց խո-
սակցությունը շարունակել, վորովհետև զգաց,
վոր Նժմիածնի գրադարանում, հին և սրբա-
զան գրքերի և սրբազանագույն ձեռագրե-

բի միջնորդութեամբ ապրում ե մի մարդ, վոր հոգու մինչև հատակը զգվել ե այդ շրջապատից ե, յեթե հնարավոր լինի, կկտրի, կպոկի այդ գրադարանը հողից, կթուցնի մի տեղ ե նորից կկռնա գրքերի վրա՝ հաճույք զգալով տքնաջան, քրտնաթոր ե մաշեցնող աշխատանքից:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը, դուրս դալով գրադարանից, մի պտույտ գործեց մայր յեկեղեցու շուրջը, աչքի պոչով նայելով կաթողիկոսանիստ շենքին ամեն անգամ, յերրգալիս հասնում եր յեկեղեցու գլխավոր դռանը: Նրան դիտողը յերբեք չեր կարող կարծել, վոր նա եջմիածին եր յեկել հատկապես մրտնելու կաթողիկոսի մոտ: Պրոֆեսորը զննողաբար նայեց չորս կողմը, անձկութեամբ սպասեց, վոր վանքի բակը մո'չ վոք չմտնի, մորպեսզի սողոսկի դեպի վեհարանը, բայց կային ցանցառ անցուդարձեր ե դարմանալիորեն դանդաղ: Հուսահատվելով, վոր յերթեկությունը կը դադարի, նա մտավ, պարզապես սողոսկեց դեպի աշպես կոչված վեհարանը:

Ը

Կաթողիկոսը պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանին չեր սպասում, վորովհետև մինչև անգամ չեկան այն մարդիկ, վորոնց սպասում եր, ե ուր կմնար Մելիք-Անդրեասյանը, վորոն ամենաչուտ բեկվողներից մեկի համբաւին եր վայելում:

— Ձերդ սրբութեան ներողութեանն եմ խնդրում,— ասաց պրոֆեսորը կաթողիկոսի ձեռքը համբուրելուց հետո,— վոր մեծ տոնի որը չկարողացա ներկայանալ:

— Քրիստոսի հոտի մեջ բազում են մոլորյալը, պրոֆեսոր,— պատասխանեց կաթողիկոսը ցավազին շեշտով:

— Ձերդ սրբութեանը, իհարկե, մտնում ե մեր դրութեանը մեջ,— շարունակեց պրոֆեսորը, մի աթոռի վրա տեղավորվելով:

— Իսկ դուք մտնո՞ւմ եք ի՞մ դրութեան մեջ,— հարցրեց կաթողիկոսը:

Հարցը շատ շեշտակի յեր, պրոֆեսորը հարմար համարեց լուր:

Լուր յունից ոգտվելով՝ կաթողիկոսը զանգ տվեց:

Ծառան անմիջապես ներս մտավ ե ընտանի կերպով մոտեցավ կաթողիկոսին: Վերջինս գրպանից հանեց փոքրիկ բանալիների մի փունջ ե, բռնելով նրանցից մեկը, ասաց.

— Պրոֆեսորին թեյ կը բերեք լիմոնով:

Ծառան բանալին վերցրեց ե դուրս գնաց:

Պրոֆեսորը լսել եր, վոր զառամյալ կաթողիկոսն իր տան անձնական տնտեսութեանը խտրով հետևող մի մարդ եր, բայց յերբեք չեր կարծում, վոր պահարանի բանալին պահում եր հայրապետական պատմութեանի գրքապանում:

— Այժմ լիմոն դժվար ե ճարվում, պրոֆեսոր,— ասաց կաթողիկոսը:

— Քաղաքում լուրորովին չկա, Ձերդ սրբություն,— արձագանքեց պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը մեքենայորեն:

— Այո՛, լսել եմ: Ասացե՛ք, խնդրեմ, լիմոնին ի՞նչ պատահեց,— հարցրեց կաթողիկոսն այնպիսի լուրջ և ցավագին տոնով, կարծես, հարցնելու լիներ, թե՛ ի՞նչ պատահեց հայկական հարցին:

Մի պահ նորից լռություն տիրեց: Պրոֆեսորն անձկությամբ սպասում եր լսելու կաթողիկոսի կարծիքը մեր որերի մասին, ուստի, մի կողմ դնելով ծառայի մատուցած թեյը, յերկուդածությամբ և դողդոջուն ձայնով հարցրեց:

— Ի՞նչ է մտածում Ձերդ սրբությունը:

— Ինչի՞ մասին:

— Նո՛ւ, առհասարակ:

— Գիտե՞ք, պրոֆեսոր, մենք մի վարդապետ ունենք, Պոլսից է, նախ քան վարդապետ ձեռնադրվելը՝ յեղեկ է դեղագործ, այդ մարդը ինձ համար ուղղակի փրկություն հանդիսացավ:

— Ի՞նչ տեսակետից, Ձերդ սրբություն, — խորապես հետաքրքրվեց պրոֆեսորը:

— Դեղորայք, կոմպրես, բանկաներ, կլիդմա, և այլն:

— Հրաշալի յե՛...

Պրոֆեսորը յերկարեց թեյին, մտադրվեց այլևս հարց չտալ, բայց մի ներքին ուժ մղեց նրան:

— Ձերդ սրբություն, յես կը ցանկանայի իմանալ ձեր կարծիքը մեր եպոսոսյի մասին:

— Եպո՞սոսյի... վողջ աշխարհը գո՛վելու յե, զավակս, այս գաղափարը... ի՞նչ են ասում դրան, հըմ. այս...

— Սոցիալիզմը:

— Այո՛, սոցիալիզմը, դա վոր դուրս յեկավ, վողջ աշխարհը տակն ու վրա յե անելու:

— Իսկ ի՞նչ է, Ձերդ սրբության կարծիքն այդ մասին, — հարցրեց պրոֆեսորը:

— Քրիստոնեական յեկեղեցու պետին այդ հարցը, յես կարծում եմ, ավելորդ է, պարզ է, բացի քրիստոնեական հավատքից չի կարող ուրիշ վո՛չ մի հավատք գոյություն ունենալ մեզ համար:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը պատրաստվեց մի հարց ևս տալ, բայց քրիստոնեական յեկեղեցու պետը նորից զանդ տվեց: Ծառան մտավ ներս:

— Բարնաբա՛ս, — սկսեց կաթողիկոսը, — բանալիները չրերիր:

— Ա՛յս բոպեյիս, վեհափառ, — ասաց Բանարասը և փութկոտ վաղեց դուրս:

— Մի քիչ անուշադրություն և պրոֆ-ծա՛վ... վոչինչ չի մնա պահարանում, — ջղային ավելացրեց քրիստոնեական դարավոր յեկեղեցու պետը:

— Քաղաքում բոլորովին չկա, Ձերդ սրբություն, — արձագանքեց պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը մեքենայորեն:

— Այո՛, լսել եմ: Ասացե՛ք, խնդրեմ, լիմոնին ի՞նչ պատահեց, — հարցրեց կաթողիկոսն այնպիսի լուրջ և ցավադին տոնով, կարծես, հարցնելու լիներ, թե՛ ի՞նչ պատահեց հայկական հարցին:

Մի պահ նորից լռություն տիրեց: Պրոֆեսորն անձկությամբ սպասում էր լսելու կաթողիկոսի կարծիքը մեր որերի մասին, ուստի, մի կողմ դնելով ծառայի մատուցած թեյը, յերկյուղածությամբ և դողդոջուն ձայնով հարցրեց:

— Ի՞նչ է մտածում Ձերդ սրբությունը:

— Ինչի՞ մասին:

— Նո՛ւ, առհասարակ:

— Գիտե՞ք, պրոֆեսոր, մենք մի վարդապետ ունենք, Պոլսից է, նախ քան վարդապետ ձեռնադրվելը՝ յեղել է դեղադործ, այդ մարդը ինձ համար ուղղակի փրկություն հանդիսացավ:

— Ի՞նչ տեսակետից, Ձերդ սրբություն, — խորապես հետաքրքրվեց պրոֆեսորը:

— Դեղորայք, կոմպրես, բանկաներ, կլիդմա, և այլն:

— Հրաշալի յե՛...

Պրոֆեսորը յերկարեց թեյին, մտադրվեց այլևս հարց չտալ, բայց մի ներքին ուժ մղեց նրան:

— Ձերդ սրբություն, յես կը ցանկանայի քիմանալ ձեր կարծիքը մեր եպիսկոպի մասին:

— Եպո՞կոպի... վողջ աշխարհը դժվարու յե, զավակս, այս գաղափարը... ի՞նչ են ասում դրան, հրմ. այս...

— Սոցիալիզմը:

— Այո՛, սոցիալիզմը, դա վոր դուրս յեկավ, վողջ աշխարհը տակն ու վրա յե անելու:

— Իսկ ի՞նչ է, Ձերդ սրբության կարծիքն այդ մասին, — հարցրեց պրոֆեսորը:

— Քրիստոնեական յեկեղեցու պետին այդ հարցը, յես կարծում եմ, ավելորդ է, պարզ է, բացի քրիստոնեական հավատքից չի կարող ուրիշ վո՛չ մի հավատք գոյություն ունենալ մեզ համար:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը պատրաստվեց մի հարց ևս տալ, բայց քրիստոնեական յեկեղեցու պետը նորից զանդ տվեց: Մտան մտավ ներս:

— Բարնարա՛ս, — սկսեց կաթողիկոսը, — բանալիները չրերիր:

— Ա՛յս ըոպեյիս, վեհափառ, — ասաց Բանարասը և փութկոտ վազեց դուրս:

— Մի քիչ անուշադրություն և պրոֆ. ծա՛վ... վոչինչ չի մնա պահարանում, — ջղային ավելացրեց քրիստոնեական դարավոր յեկեղեցու պետը:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը վորոշեց այլ ևս վո՛չ մի հարց չտալ: Յերբ Բարնաբասը վերադարձրեց բանալիները, կաթողիկոսը զրեց զբպանը և գոհունակությամբ շնչաց.

— Այսպե՛ս:

Պրոֆեսոր Մելիք-Անդրեասյանը, ոգտվելով Բարնաբասի ներս մանեւոյց, թեյը թողեց կիսատ, վոտի կանգնեց և մոտենալով կաթողիկոսին.

— Ձերդ սրբություն, — ասաց նա, — թույլ տվե՛ք հեռանալ:

Կաթողիկոսը յերկարեց ձեռքը պատրաստանելով համբուրելու, բայց պրոֆեսորը սեղմեց աչն և հեռացավ:

Վանքի բաղում, մի ծառի թանձր և հաճելի ստվերի տակ կանգնած, պրոֆեսոր Մելիք-Անդրեասյանն ամաչեց ինքն իրենից: «Ահա հնի սիմվոլը, ահա աչն անձնավորությունը, վորի մեջ պետք է բարձրացած լինեյին հին հավատքի մարմարյա սյուները, բայց լիմոն, պահարան, բանալիներ և կլիգմա...», — շնչաց:

Նա հեռացավ ծառի ստվերից, մի քիչ առաջացավ և կանգնեց լուսավորչի յեկեղեցու ստվերի տակ: Արդեն սկսվել էր միջորեյի խեղդիչ տապը:

Աղեխարչ, վողբազին մի լուություն էր չորեքամբողջ վայրում, շրջապատը նման էր վիթխարի մի դամբարանի, վորի մեջը նալում է արևը՝ նախ քան հողը թափվելը:

Տապ: Ամառային միջորե: Արևը, հնոցի նման, կրակ էր մաղում:

Պրոֆեսորի սիրտն սկսեց տոչորվել արաբատյան լայնաբաց և հակինթյա հրդեհում:

Մի շուն, մազերը տեղ-տեղ թափած, պառկել էր մի ծառի չվաքի տակ, լեզուն դուրս ձգած: Հավերը կախ եյին գցել թևերը: Բակում կային մարդիկ, բայց չեյին խոսում: Նստարանների վրա նստած մարդիկ մինչև անգամ իրար յերես չեյին նայում, լուռ եյին: Լուռ եյին նրանք մեռելների նման:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը մտավ յեկեղեցի:

Հինավուրց դանձարանը բաց էր: Պրոֆեսորն առաջացավ դեպի դանձարանը: Մարդկային հոգու փրկության նվիրված այս յեկեղեցուն կից կառուցված դանձարանը լեցուն էր դույնդույն, վառվռուն մետաքսներով, արծաթով, վոսկով և աղամանդներով:

Ահա մի վոսկյա թև, բթամատն ու մատնեմատն իրար կպցրած: Լուսավորչի աջն է, պարուրված վոսկով: Մի պառավ կին կռացած, մաշած և դեղնած՝ մոտենում է, համբուրում վոսկին և խաչակնքում: Պրոֆեսորի աչքին խփում է լուսավորչի աջի կողքին դրված մոմապատ, կեղտոտ դանձանակը: Պառավը հեռանում է առանց փողի մի փոքրիկ բեկորով հրճվեցնելու դանձանակի փորը:

— Լուսավորչի աջն է, — ասում է պրո-

Ֆեստորին մի վարդապետ, վոր հսկում է հա-
վատացյալներին՝ գողութիւն չանեն:

Վարդապետը խոսքն ուղղում է հատկա-
պես պրոֆեստորին, վորովհետեւ նրա դեմքի
վրա նշմարում է թեթեւ հեգնական ժպիտ:

— Գիտեմ, — պատասխանում է պրոֆե-
ստոր:

Նրա պատասխանի տոնը զգացնել է տա-
լիս վարդապետին, վոր ինքն ավելի լայ վերա-
այդ, քան նա: Պրոֆեստորն ուշի ուշով նա-
յում է վարդապետին, վորը, թվում է պրոֆ.
Մելիք-Անդրեասյանին, աղավաղված մի նա-
խադասութիւն է, վորից չի կարելի վորեւե
իմաստ դուրս բերել, ամենաշատը մի ծամա-
ծոված անճոռնի բովանդակութիւն:

Բայց հայր սուրբը սիրալիր է: Մոտենում
է նա վոսկեհուռ և աղամանդակուռ մի տու-
փի, խաչ հանում, բաց անում և ասում.

— Մա այն գեղարգն է, վորով ծակեցին
Քրիստոսի կողը:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը լուռ է, ան-
շարժ, նրա կողքին կեցող մի ծերունի հավա-
տացյալ դողում է վարդապետի հայտարարու-
թիւնից, նրա հոգին սարսուռ է զգում, իսկ
պրոֆեստորը մտածում է. «վո՞ր սաղիմացի
վաճառականն արդյոք բերել է յերկաթի այդ
կտորը և մեծ գնով ծախել հայոց մայր Աթո-
ռին, բայց այդ վաճառականը մի անգամ է

խաբել, իսկ եջմիածնի վանականները դարեւ
խափել են միամիտ ժողովրդին:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը՝ դուրս յե-
կավ գանձարանից և մտավ յեկեղեցու ներսը:
Մի ուրիշ վարդապետ մկրտութիւն է անում:
Ավագանի ջուրը կեղտոտ է, բայց չի կարելի
փոխել — սուրբ է: Զանազան հիվանդութիւն-
ներ ունեցող մանուկներին կոխում են միե-
նույն ջրի մեջ, վարակում են իրար: Մկրտող
վարդապետը, ծուլութիւնից հոգնած, մի
յերգ է թափում միւրուքից վար, սրբում է յե-
րեխաներին սկզբնական մեղքից, այն առա-
ջին մեղքից, վոր այրում է կենդանական և
բուսական վոզջ որդանական աշխարհը:

Պրոֆեստորն ուշի ուշով դիտում է հին ար-
վեստագետների գործերը — խորանի առաջա-
մասի մարմարների վրա նկարված առաքյալ-
ներն ու սուրբերը, վորոնք ամեն տարի ոճա-
ռով լվացվում են, բայց նկարներն ավելի և ա-
վելի յեն պայծառանում: Հիանում է պրոֆեստ-
որ ներկերի այդ տեխնիկայով, հիանում է այն
արվեստագետներով, վորոնք իրենց հանձա-
րը մաշեցին միջնադարյան հոգու խորշակա-
լից անստպատում:

Պրոֆեստորը դուրս յեկավ յեկեղեցուց:

Մի ծերուկ գյուղացի, արցունքն աչքե-
րին, խաչակնքում է ինչ վոր հայրապետի
գերեզմանի առաջ: Դողդոջուն ձեռքեր ունի
այդ գյուղացին, արեւից այրած և ակոսված

դաժան ճակատ, յերեսի խորշոմները, խորը կնճիռները պատմում են արարատյան հողի խուժդուժ պատմությունը, տապը նրան տո-
չորել է, կծկել, չորացրել և խանձել:

Պրոֆեսորը մոտենում է նրան:

— Քեզ հող տվե՞լ են— հարցնում է նա:

— Տվել են:

— Ի՞նչ ես անում այստեղ, ինչո՞ւ յեռ
վանք յեկել:

— Յեկել եմ աղոթելու, վոր հող՝ սերժ
տա:

Պրոֆեսորը նրան համոզում է, վոր աղո-
թելով հողը բերք չի տա, պիտի լսել միայն
գյուղատնտեսական հրահանգչին:

— Ե՛հ, փուճ է:

— Ի՞նչը:

— Բոլորը:

Գյուղացին ձեռքը թափ է տալիս ու անց-
նում:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը մտնում է
Ղազարապատ:

Կլոր դարավոր ծառի տակ նստած է մի
կին—լուռ: Պատի տակին մի հավթեվերը
ձգած մինչև գետին:

Անսահման վողր և լուրթյուն:

Անկյունի սանդուխներից վար է իջնում
մի յեպիսկոպոս, ձեռին մի հարթուկ: Նա-
յում է յեպիսկոպոսը պրոֆեսորին—կարծես,
ուրիշ աշխարհից է դիտում նա:

— Լճում ջուր կա՞, — հարցնում է պրո-
ֆեսորը ծառի տակի կնոջը:

— Շոգ է, — պատասխանում է կնոջը և
յերեսը շուռ տալիս:

Այո՛, չպիտի խոսել: Վիթխարի հնոցը
վառված է, հրդեհված է Արարատյան դաշ-
տը: Այդ բովանդակ մթնոլորտում մենակ լու-
սավոր կետը Արարատի՝ դադաթի ձյունն է,
վոր հեռվից հեռու զովության պատրանք է
տալիս:

Պրոֆեսորը նայում է շուրջը, վո՛չ մի կետ
այդ վանքում այնքան համապարփակ վողրեր-
գական չէ, վորքան Ղազարապատը: Կարծես,
դարեր չի ամլվել, չի մաքրվել այդ վայրը,
ինչ վոր քամին է բերել և ինչ վոր քամին է
տարել՝ այդպես էլ մնացել է, անխնամ, ան-
ծաղիկ, ինչպես վանականի հոգին: Այդ վայ-
րը մինչև անգամ զուրկ է քրիստոնեական միս-
տիցիզմից: Հողե պատերը քայքայվում են, հե-
տըզհետե հավասարվում են գետնին, վոչ մի
մեկուդիա, վոչ մի հրեշտակի անտեսանելի
թև:

Պրոֆեսորը քայլերն ուղղում է դեպի լի-
ճը:

Ջուր չկա, հատակում մի քանի վոտնա-
չափ տիղմ է նստած, մեծը՝ հազար ու մի կեղ-
տոտություններ—ձմերուկի կեղեվ, չորի գուլն-
ըզգույն կտորներ, փտած խնձորներ և մի
փոքրիկ նավակ, խրված տիղմում:

Պրոֆեսորը վաղուց է չի յեղել այդ վայրում, ինչ վոր չի համապատասխանում այդ վայրը նախկին իր տպավորություններին:

Ի՞նչ է պատահել:

Այո՛, հիշում ե հիմա:

Առաջ մի մթին անտառ եր տարածվում շաշտում, լճի ձորակից սկսած, անտառից վոչ մի հետք չի մնացել, վոչ մի ծառի վոչ մի արմատ չի յերևում, հիմնահատակ կործանվել և ամեն ինչ, մի աներեվույթ, հզոր և դաժան ձեռք արմատախիլ է արել ամեն մի չնչող ծառ կամ մի անագորույն հրդեհ լավիլիզել է բովանդակ անտառը:

Յերեկոյան զոդանջում է դարավոր յեկեղեցու զանգը: Այդ զանգը, մի ժամանակ, համատացյալների բուռն բազմություն եր հավաքում յեկեղեցում: Այժմ զոդանջին պատասխանում է մեկ հատիկ պառավ կին, աչքերը ճրպուռած, ականջները ծանր, դողդոջուն: Պառավը հպարտ է, վոր յերեկոյան ժամերգությունն սկսվում է իր համար և իր համար եր վերջանում է: Ուրեմն աստծու ականջը բոլորովին ազատ է լսելու միայն իր ձայնը, և պառավը, կատաղած յեռանդով, կանչում է աստծո փրկել իր մեկ հատիկ անհավատ վորդուն, վոր լուչեիկ է և կուվում է յեկեղեցու դեմ:

Գիշերը լուսին կա, լիալուսին, վոր սպիտակ և կլոր հացի նման բացվել է կա-

պույտ յերկնքում: Յեկեղեցիներ ի և մատուռների սիլուետները վորոշապես դժագրվում են լուսնի շողերի տակ: Գիշերվա մեջ արարատյան հին վոճն ավելի ռելյեֆ է, ավելի ցայտուն, քան ցերեկը:

«Յեվ կան մեզանում մարդիկ,— մտածում է պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը,— հենց յես ինքա նրանցից եմ, վոր փարված են հիւայդ վոճին, չլթայված մոմապատ մատուռների մթնաշաղում: Պետք է հանգիստ թողնել այդ վորմերը, խաչքարերը, բարձր, նեղ դիմահար պատուհանները, մեզ հարկավոր են կառուցումներ, վորոնց մեջ արեգակը հեղեղի, ծեփի բոլոր պատերը վոսկով ու արծաթով: Մեզ հարկավոր չեն աղամանդակուռ վարագույրները, մեզ հարկավոր չեն սրմահյուս շուրջառներ, վոսկեպատ խաչվառներ և ականդեններով հաղեցած հայրապետական դավազաններ, մեզ հարկավոր են պարզ, կարմիր դրոշներ, թող տան մեզ լուսածոր վոճ, առանց մթին խորշերի, խորհրդավոր անկյունների, առանց ներքնագավիթների և դամբարանային սրահների, մեր քանդակները թող լինեն առանց մանվածապատ գծերի, առանց իրար մեջ անցած խրթին կորությունների, թող լինի այնքան պարզ և այնքան չողջողուն, ինչպես արարատյան խաղողը»:

Գիշերն իջնում է խաղաղությամբ, կարծես, մեռելները վեր են բարձրանում և հսկում

գիշերը, վոչ մի չարժուած, վոչ մի վտանա-
ձայն, լուել եւ և ընտելեցան ձայնը: Յեւ հետ-
վոր դաշտերում հասունանում եւ ժողովրդա-
կան հացը, լուսնի շողերի տակ ծիրում եւ ցո-
րենը:

Լուսնի շողերից ձգվել են մատուռների
յերկյաւ ստվերները սև քղամիտների նման:
Այդ ստվերների միջից հանկարծ դուրս ե գա-
լիս մի վանական, լուսնի շողերի տակ նա
նման ե թաթերը վեր բարձրացրած՝ սև արջի,
վոր անձոռնի քայլերով առաջանում ե:

Ահա՛վոր մի գամբարան ե այդ վայրը:

Յ

Վանքի բակում, սև քարերից կառուցված
յերկհարկանի վարդապետական խուցերում
այժմ ապրում են աշխարհականներ: Պրոֆ.
Մելիք-Անդրեասյանը թխթխկացնում ե մի
լուսամուտ, վոր ներկված ե կերտսինի լամպի
դեղին լույսով:

Բացվում ե դուռը:

— Համեցե՛ք, — սիրալիր ձայնում ե մի
բարձրահասակ, յերկար մազերով, քառա-
սունը նոր թեւակոխած մի կին:

— Ճարտարապետը տա՞նն ե:

— Այո՛, այո՛, տանն ե, համեցե՛ք:

Պրոֆեսորը ներս ե մտնում: Սենյակի
դռան վրա արդեն ճարտարապետը դիմավո-
րում ե նրան: Միջանցքում կիսամութ ե:

Ճարտարապետը չի հանաչում ներս մտնողին,
բայց պատրաստակամ ասում ե.

— Համեցե՛ք, համեցե՛ք:

Ճարտարապետի ձայնը ժամանակակից
չե, կարծես, ինչ վոր մի հին, լքված և մութ
մատուռներում մի ծանր իր ե ընկնում, և պա-
տերն արձագանքում են, կարծես, ծանր մուր-
ճով կարծր բազալտն են հղկում, և քարի փրչ-
բանքներն աղմկելով թափվում են վար:
Մտնում են սենյակը: Ճաշի մեծ սեղանի վրա
ճարտարապետը գծադրում ե ինչ վոր հին մի
յեկեղեցի: Բարձրահասակ կինը խնամքով և
գուրգուրանքով հալաքում ե գծադրական
պիտուկքները: Ճարտարապետն աթոռ ե տա-
լիս Մելիք-Անդրեասյանին:

— Ի՞նչ լավ արիք, վոր յեկաք:

— Բայց դիշերն այստեղ եմ մնալու:

— Հենց դրա համար ել ասում եմ:

Ճարտարապետը արևից այրած դեմք ու-
նի: Թխացած և աննուրբ նրա դեմքի ամեն մի
անկյունը պատմում ե արևի հետ ունեցած
նրա կատաղի պայքարի պատմությունը:
Խիտ, սև և կամարածև հոնքերը կարնիզի
նման կախվում են նրա սև և հին պատմու-
թյան խորությունից նայող աչքերի վրա՝ ինչ-
պես ուռնու ճյուղքը մութ, բայց ջինջ ալա-
ղանի վրա: Լայնաթիկունք ե նա, վոսկրոտ,
դիմացկուն, ինչպես վիթխարի շենքի տակ
հպարտությամբ կանգնած սյունը, և առաջին

Հայացքից ներշնչում է նա Փիղիկական, սե-
աչխատանքի հերոսը, յեթե իմացականու-
թյամբ շողշողուն աչքերը չճառագայթեն նրա
վողջ կերպարանքի վրա:

Յերկար չի տևում, և ահա խոսակցու-
թյունը դառնում է եղբայրների նյութական
կուլտուրայի մնացորդների մասին:

— Դեռևս ուսումնասիրված չեն,—ասում
է ճարտարապետը՝ հակառակ իր սեփական
թանկագին ուսումնասիրությունների գոյու-
թյան:

— Այդ բոլորի վրձը մեզ այժմ կարող է
աջակցել ստեղծելու...

Ճարտարապետը չի թողնում, վոր պրոֆ.
Մելիք-Անդրեասյանը շարունակի:

— Այդ վրձը մեզ վրձ մի աջակցություն
չի կարող ընձեռել, այդ վրձը թաղվել և
նրան ստեղծող հասարակության հետ, մինչև
անգամ մենք այժմ չենք կարող այդ վրձով
յեկեղեցի կառուցել, յեկեղեցական վրձն ան-
գամ ամեն մի դարաչափում փոխվել է:

— Ելի փոփոխման որենքը,—ասաց պրո-
ֆեսորը իր մտքում և շարունակեց չսել ճար-
տարապետին, վորի ձայնը, կարծես, ճարձա-
տում եր գիշերվա ծոցում:

— Բայց չե՞ վոր դուք մեծ վողեորու-
թյամբ ուսումնասիրում եք,—ասաց պրոֆե-
սորը:

— Այո՛, ուսումնասիրում եմ ի՞նչ պատ-
մություն:

— Իսկ նրանց ուսումնասիրությունը
վոչնչո՞վ պիտանի չէ մեզ, ժամանակակից-
ներև համար:

— Դա ուրիշ հարց է, այո՛, շատ պիտա-
նի յե տեխնիկայի տեսակետից, յեթե այժ-
մյան կառուցող ճարտարապետն իմանա, թե
ինչպես գմբեթները կանգնած են, թե ինչ շա-
ղախով են դիմանում պատերը յերկար դա-
րեր, յեթե իմանա, թե նյութերի ինչ հարակ-
ցություն գոյություն ունի, նրա արվեստն
ավելի կազմվանա, բայց վո՞ճ, վրձն անդարձ
թաղված է, պրոֆեսոր:

— Ձե՞ք ցավում, ճարտարապետ:

— Ի՞նչ բանի համար:

— Անդարձ թաղված լինելու համար:

— Վո՞չ,—յերկարացրեց ճարտարապետը
քմծիծաղով, մահը և ծնունդը հավիտենական
որենքներ են, պիտի մեռնեն և պիտի ծնվեն:

Յերբ լուրթյուն տիրեց՝ ճարտարապետը
շարունակեց:

— Իմ ուսումնասիրություններն ունեն մի
այլ նպատակ ևս—ճշտել մեր կուլտուրայի վե-
րելքի և անկման չրջանները, մեր պատմա-
գիրները, ավելի շուտ տոհմագիրները՝ սխալ
պատկերացում են տալիս այդ մասին, մեր
նյութական կուլտուրան այլ բան է առում
մեզ, քարը չի ստում, ինչպես իշխաններից,
նախարարներից և մեծ յեկեղեցականներից
տոհմագրությունն արձանագրելու պատվեր
ստացող պատմագիրները:

— Նյութական կուլտուրայի վերելքն
ավելի վաղ և կատարված, քան գրական
կուլտուրայինը, — հակաճառեց պրոֆեսորը:

— Ներեցե՛ք, պրոֆեսո՛ր, մենք ճարտա-
րապետություն ունեյինք, նախքան գրերի
գյուտը:

— Այդպես չե Արեմտյան Յեվրոպայում:

— Նայած յերկրի պայմաններին:

— Ի՞նչ պայմաններ:

— Առաջին հերթին տնտեսական պայ-
մանները:

— Դուք մարքսի՞ստ եք, ճարտարապե՛տ,
— հանկարծ հարց տվեց պրոֆ. Մելիք-Ան-
դրեասյանը:

— Վո՛չ, չեմ ուսումնասիրել դժբախտա-
բար, հայոց հին կուլտուրան ինձ ամբողջովին
կլանել է:

— Բայց դուք... կարծես...

— Ասում են, վոր ամեն մի բարեխիղճ
գիտնական հասնում է մարքսիզմին, — ընդ-
միջեց ճարտարապետը:

— Ax, tag! — յերկարաձգեց Մելիք-Ան-
դրեասյանը:

Բարձրահասակ կինը սեղան բերեց սպի-
տակ լավաշ, պանիր, կարագ և սամավարը:

— Ի՞նչ նեղություն, տիկին, — ասաց պրո-
ֆեսորը:

— Տանը կով ունենք, պրոֆեսո՛ր, — պա-
տասխանեց ճարտարապետը:

Մինչ նրանք ընթրում էին և խոսում,
բարձրահասակ կինը պրոֆեսորի համար ան-
կողին սարքեց՝ հաստ բրդի դռչակով, սպի-
տակ սավանով, մեծ բարձով և բրդե վերմա-
կով:

Յերբ բարձրահասակ կինը սեղանը հավա-
քեց և հեռացավ, պրոֆեսորը և ճարտարա-
պետը հանվեցին քնելու: Ճարտարապետը,
առանց բրդե գուլպան հանելու, պառկեց և
բրդե վերմակը քաշեց վրան:

— Տոթ ե, ճարտարապե՛տ, ի՞նչպես կա-
րողանում եք այդպես քնել:

— Տարիներից ի վեր վարժվել եմ, — պա-
տասխանեց ճարտարապետը խուլ ձայնով,
վորովհետև գլուխը դրեթե կորած եր վերմա-
կի տակ:

Պրոֆեսորը խնամքով ծալեց վերմակը,
գրեց մի կողմ և սավանը քաշելով վրան, քը-
նեց:

. . . . .
. . . . .
. . . . .

Լուսաստղն եր կախվել ջինջ յերկնքում,
յերբ պրոֆեսորը շողից և քաղաք գնալու մը-
տահոգությունից, զարթնեց և այլևս չկարո-
ղացավ քնել:

Լուսաստղի մարդարտյա փայլը, ջինջ
յերկինքը, ողի թարմությունը և լուսամուտ-
ների վրա կախված ծառի տերևների շշնջոցը

գրավական եյին հորդառատ, վարար արևի,
վոր քաղցրացնելու յեր արարատյան խաղողը:
Յերը ճարտարապետը դարթնեց, պրո-
ֆեսորն հաղնված եր և կարդում եր ճարտա-
րապետի գրքույկներից մեկը: Պրոֆեսորը վեր
կացավ գնալու, ճարտարապետը բռնեց նրան:

— Մինչև նախաճաշ չանեք, չեմ թողնի:
Պրոֆեսորը թախանձագին խնդրեց թույլ
տալ, վորովհետև ցանկանում եր բռնել առա-
ջին ավտորուսը:

+

Աճապարեց նա վանքի բակից դուրս, ինչ-
պես ծանր և ցավադար մղձավանջից խուսա-
փող մարդը, դեպի ավտորուսների կայանը:
Նա շտապում եր դեպի տուն, դեպի իր աչ-
խատանոցի առանձնությունը, մարդկանց աչ-
քերից հեռու: Սպասելով ավտորուսին՝
նրա քթին կալավ մեռոնեփեքի հյուրերի թո-
ղած կեղտոտության սուր հոտը, ամբողջ
մթնոլորտը փոխվեց նրա աչքերի առաջ, ծա-
ռերի արանքներից յերևացող մայր յեկեղեցու
դմբեթը մռայլվեց, վանքի բակից դուրս յե-
կող վարդապետի սիլուետը ուրուվելով ան-
ցավ իրրե մի կոշմար, բայց վանքի բակի
պատերի դրսի կողմում ընկած բազարի
մի կրպակում շողջողում եյին խաղողի վող-
կույնները: Պրոֆեսորը մոտեցավ այդ կր-
պակին, վերցրեց մի վողկույն իր ձեռքով,
դրեց կշեռքի մեջ և՝

— Կշռիր, — ասաց:

Վերցրեց վողկույնը: Պրոֆեսորին թվաց,
վոր աստղերի մի փոքրիկ փունջ եր բռնել ձեռ-
քում, այնպես քթթում եյին հատիկները:

Պրոֆեսորը, ակամա, անզգալիորեն, ասաց մտքում.

— Հողն ե սա, հողի լույսը, վոչ մի մը-
տածում չի կարող ստեղծել այս վողկույնը,
յեթե վոչ հողը, մատերիան:

Փրցրեց նա մի հատիկ և նետեց բերանը:
Հատիկը դեղին եր, բայց դեռ չափադանց
թթու, պոկված եր դա իր թփից աշունից
առաջ, սոսկ իրրե ձև և գույն: Այդ թթվու-
թյունից անգամ պրոֆեսորն ստացավ հողի
ուրախ սարսուռը:

Ավտորուսը սլացավ բիրլիանե դաշտի
կրծքով: Ճանապարհի յերկու կողմերում հե-
ռուն փովում եյին վոսկյա արտերը, վորոնց
վրա կանգնած եր հրավառ դեղին արևը:

Քաղաք մտնելիս՝ Պրոֆ. Մելիք-Անդրե-
ասյանը լսեց պիոներների զիլ ճիչը, վոսկյա
ճիչ, վոր դուրս եր բղխում կարմիր մզկապ-
ներով պարուրված կոկորդներից: Պրոֆեսորն
ուրախ զգաց՝ հեռուն թողնելով տխուր միջ-
նադարը, Արարատի ստորոտում կուչ յեկած
և հավիտենապես ծնկաչոք մատուռների տըր-
տում աղերսանքը:

Յերը տուն հասավ նա՝ առանց սպասելու
Վորեն հարցումի Յելենա Բեզլարովնայի կող-

մից, կարծես, վո՛չ թե արտասանեց, այլ տըն-
քաց ինչ վոր:

— Փլվում ե ամեն ինչ, կործանվում ե ա-
ռանց ձայնի, լուռթյան մեջ:

Յեկենա Բեգլարովնան վռչինչ չհասկա-
ցավ և հարցրեց.

— Ի՞նչ կար, լա՞վ եր:

— Այո՛, լավ եր—լիմոն, պահարան, բա-
նալիներ, կլիզմա...

Յեկենա Բեգլարովնան ասլչեց և յեկավ
այն յեզրակացության, վոր Նջմիաճնում
պրոֆեսորի ստամոքսը, վոր յերբեմն իրան-
գարվում եր, նորից ե խանգարվել, և հարկ ե
յեղել լիմոնով թեյ խմել և կլիզմա անել:

— Ի՞նչ կերար, վոր ստամոքսդ փչացավ,
— հարցրեց Յեկենա Բեգլարովնան միամսո-
րեն, բայց մտահոգ:

— Շատ բան կերա, ամեն ինչ խառնեցի
իրար, դանադան անմարսելի բաներ:

— Ախր դու չատ դդույշ եյիր, ի՞նչ պա-
տահեց յեզ այս անգամ:

— Ե՞հ, յերբեմն լինում ե, վոր մարդ
անարխիստ ե դառնում, յերբեմն մինչև ան-
գամ հարկավոր ե այդ:

— Վեհափառին տեսա՞ր:

— Տեսա:

— Ի՞նչ եր անում:

— Կլիզմա՞...

Յեկենա Բեգլարովնան սրտնեղեց:

— Լուրջ բան եմ հարցնում:

— Լուրջ եմ պատասխանում, Լե՛նոչկա:

Յեկենա Բեգլարովնան դուրս գնաց՝ հաս-
տատ համոզված լինելով, վոր պրոֆեսորը
ջղայնացել եր ստամոքսի փչանալուց, ավելի
լավ եր մյուս ուրը հարցեր տար, միևնույն
ե, նա պիտի շարունակեր այդ հեղնական պա-
տասխանները:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը, ազատվե-
լով կնոջ հարցապնդումից, քաշվեց իր աշխա-
տանոցը և, առաջը դնելով պատմության մե-
հահատոր մի գիրք, սկսեց կարդալ և վերջու-
թության յենթարկել Մետերնիխի քաղաքա-
կան գործունեությունը:

Այդ գիրքը նա յերկար կռացավ գրքերի
վրա: Յեկենա Բեգլարովնան չիմացավ թե՛
պրոֆեսորը յե՛րբ յեկավ ննջարան և քնեց,
բայց յերբ առավոտյան զարթնեց՝ նա տեսավ
մի յերկտող, սեղանի վրա դրված բաժակի
բերանին, վորպեսզի անպայման աչքի զարնի:
Յեկենա Բեգլարովնան կարդաց յերկտողը.
«Առավոտյան դասախոսություն չունեմ, մի
զարթեցնի, ուշ եմ քնեք»:

Յեկենա Բեգլարովնան դուրս յեկավ տնից
և գնաց բաղար:

ԺԱ

— Իսկապես չգիտեմ, թե ինչպես փոխվեց
մեր կենցաղը, առաջ միշտ հանդիպում եյինք
իրար, խոսում, զրուցում, իսկ հիմա՞—ժո-
ղովներ, նոր խնդիրներ, հների վերադնահա-

մից, կարծես, վր'չ թե արտասանեց, այլ տըն-
քաց ինչ վոր:

— Փլվում ե ամեն ինչ, կործանվում ե ա-
ռանց ձայնի, լռության մեջ:

Յեւեհա Բեգլարովնան վռչինչ չհասկա-
ցավ և հարցրեց.

— Ի՞նչ կար, լա՞վ եր:

— Այո՛, լավ եր—լիմոն, պահարան, բա-
նալիներ, կլիզմա...

Յեւեհա Բեգլարովնան աղչեց և յեկավ
այն յեղրակացության, վոր Նջմիածնում
պրոֆեսորի ստամոքսը, վոր յերբեմն խան-
դարվում եր, նորից ե խանդարվել, և հարկ ե
յեղել լիմոնով թեյ խմել և կլիզմա անել:

— Ի՞նչ կերար, վոր ստամոքսդ փչացավ,
— հարցրեց Յեւեհա Բեգլարովնան միամտո-
րեն, բայց մտահոգ:

— Շատ բան կերա, ամեն ինչ խառնեցի
իրար, դանազան անմարսելի բաներ:

— Ախր դու շատ զգուշ եյիր, ի՞նչ պա-
տահեց քեզ այս անգամ:

— Ե՞հ, յերբեմն լինում ե, վոր մարդ
անարխիստ ե դառնում, յերբեմն մինչև ան-
գամ հարկավոր ե այդ:

— Վեհափառին տեսա՞ր:

— Տեսա:

— Ի՞նչ եր անում:

— Կլիզմա՞...

Յեւեհա Բեգլարովնան սրտնեղեց:

— Լուրջ բան եմ հարցնում:

— Լուրջ եմ պատասխանում, Լե՛նոչկա:

Յեւեհա Բեգլարովնան դուրս գնաց՝ հա-
տատ համոզված լինելով, վոր պրոֆեսորը
ջղայնացել եր ստամոքսի փչանալուց, ավելի
լավ եր մյուս ուրը հարցեր տար, միևնույն
ե, նա պիտի շարունակեր այդ հեղնական պա-
տասխանները:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը, ազատվե-
լով կնոջ հարցապնդումից, քաշվեց իր աշխա-
տանոցը և, առաջը դնելով պատմության մե-
ծահատոր մի գիրք, սկսեց կարդալ և վերջու-
թության յենթարկել Մետերնիխի քաղաքա-
կան գործունեյությունը:

Այդ գիշեր նա յերկար կռացավ գրքերի
վրա: Յեւեհա Բեգլարովնան չիմացավ թե՛
պրոֆեսորը յե՛րբ յեկավ ննջարան և քնեց,
բայց յերբ առավոտյան դարթնեց՝ նա տեսավ
մի յերկտող, սեղանի վրա դրված բաժակի
րերանին, վորպեսզի անպայման աչքի զարնի:
Յեւեհա Բեգլարովնան կարդաց յերկտողը.
«Առավոտյան դասախոսություն չունեմ, մի
զարթեցնի, ուշ եմ քնել»:

Յեւեհա Բեգլարովնան դուրս յեկավ տնից
և գնաց բաղար:

ԺԱ

— Իսկապես չգիտեմ, թե ինչպես փոխվեց
մեր կենցաղը, առաջ միշտ հանդիպում եյինք
իրար, խոսում, զրուցում, իսկ հիմա՞—ժո-
ղովներ, նոր խնդիրներ, հների վերադնահա-

տում և այլն...—ասաց պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանն ամիսոսանքի շեշտով, հանդիպելով հին ընկերներից մեկին, վոր դասախոսում էր միևնույն Բարձրագույն Ուսումնական Հիմնարկում, իբրև հայ հնագույն գրականության պրոֆեսոր:

Յերկու պրոֆեսորները, անցյալում լինելով մոտիկ մարդիկ, յերկար ժամանակ էր, ինչ չեյին տեսակցել, վո՛չ մի յերեկո չեյին հանդիպել իրար ընտանեկան հարկի տակ, թեև շատ անգամ եյին պատահել իրար փողոցում, բայց միշտ յերկուսն ել աճապարանքի մեջ: Յուրաքանչյուրը գիտեր մյուսի մասին, թե ինչ փոփոխությունների էր յենթարկվել, ինչպես էր ընդունել նոր կարգերը:

— Բայց այդ բոլորը դուք լավ եք տանում, վոչի՞նչ, — հեղնարար նետեց Պրոֆ. Տեր-Մինասյանը:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանն անմիջապես զգաց հեղնանքի սուր խայթոցը, բայց կարողացավ պահել իր սառնասրտությունը:

— Իզուր եք կարծում, պրոֆեսո՛ր, — պատասխանեց Մելիք-Անդրեասյանը ցավազին շեշտով:

— Ներեցե՛ք, — ելի հեղնեց Տեր-Մինասյանը:

— Ծառի վրա իջած կացնի հարվածից ծառը ճիչ չի արձակում, լուռ արտասվում է, պրոֆեսո՛ր, — ասաց Մելիք-Անդրեասյանը:

Պրոֆ. Տեր-Մինասյանը նոր զգաստացալ, վոր Մելիք-Անդրեասյանի հոգում կոտորում էր ինչ վոր մորմոք, ուստի անմիջապես փոխեց իր հեղնական տոնը:

— Ծառի անալոգիան սխալ է, պրոֆեսո՛ր, մենք մարդիկ ենք:

— Մենք մարդիկ ե՛նք... — մրմնջաց Մելիք-Անդրեասյանը և լռեց: 》

Նրանք բարձրացան դեպի բլուրը: Աչնա՛նավերջին յերեկոներից մեկն էր, բլուրի վրա տարածված պարտեզների ծառերի մեջ արդեն դեղնած և կարմրած տերեւներ կային, կային և տերեւներ, վորոնք քամին քշել, բերել էր և ձգել ճանապարհի վրա, մարդերը փայլում եյին իրիկնային վարդագույն շողերի տակ, ծառների նվազը բարձրանում էր և փչրվում քաղաքի վրա վերևից թափվող արևի ճաճանչների նման:

— Վո՛չ մի փոփոխություն առանց ցավի չի կատարվում, — վերսկսեց խոսակցությունը Մելիք-Անդրեասյանը, բայց փոփոխություն հարկավոր է:

Վերջին նախադասությունը նա արտասանեց ընդգծված տոնով:

— Նայած ի՛նչ չափի, — ավելացրեց Տեր-Մինասյանը:

— Շորերը հնանում են, կեղտոտվում, հարկավոր է փոխել, նորերը հագնել, — ասաց Մելիք-Անդրեասյանը:

— Նորից, յես կարծում եմ, դուք սխալ անալոգիա յեք անում, շորերը տարբեր են, մտածողությունը՝ տարբեր:

— Մատերիան ինքը փոխվում է, հաղար ու մի արտահայտություններ ստանում առանց ձեր կամքը հարցնելու, մաշվում է շորը, վերածվում է այլ ձևի, դա մատերիան է:

— Շորը մատերիա յես, այո՛, իսկ մի՞տքը, մտածողությունը, պրոֆեսո՛ր:

— Ուղեղը ուզում էք ասել, պրոֆեսո՛ր, — հարց տվեց Մելիք-Անդրեասյանը:

— Այո՛, ուղեղը:

— Ձե՞ վոր ուղեղն էլ մատերիա յես, նյութերի վորոշ քանակությունների բախտավոր միացումը, և մտածողությունն այդ նյութերի վորոշ պայմաններում և վորոշ ձևերում միացման արտահայտությունն է:

— Հասկացա, ձեր ասածը տանձն է, պրոֆեսո՛ր, դա վուլգար մատերիալիզմն է, մենք ևս կարդում ենք, պրոֆեսո՛ր, — պատասխանեց Տեր-Մինասյանը վերստանալով իր սուր հեղնանքի չեչտը:

Մելիք-Անդրեասյանը դայրացավ:

— Առհասարակ փոփոխությունն ընդունում էք, թե վոչ, — հարցրեց նա:

— Այո՛, իսկ յես արդեն ասացի — գոյություն ունի չափ:

Մելիք-Անդրեասյանն ուղեց խոսել, բայց Տեր-Մինասյանը շարունակեց:

— Բացատրեմ միտքս: Յես ձեզ չեմ մեղադրում, վոր դուք յենթարկված եք մեծ, յես կասեյի, հսկայական փոփոխությունների, ձեր մասնագիտությունը, Արևմտյան Յեվրոպայի պատմությունը, այնքան ել մեծցավեր ձեզ թերևս չի պատճառի, և չի պատճառել, չափազանց հեռու յես այդ առարկան ձեր հոգուց: Ներեցե՛ք, — ավելացրեց Տեր-Մինասյանը, յերբ տեսավ, վոր Մելիք-Անդրեասյանն ուզում է խոսել, — յես այն կարծիքը չունեմ, վոր գիտական մտքի համար կան օտար առարկաներ, բայց այնուամենայնիվ՝ Արևմտյան Յեվրոպայի պատմությունը նման է Հայոց Հնագույն Գրականության պատմության, այստեղ խնդիրն այլ է — այստեղ ամեն մի բառ կապված է մարդու, հայ մարդու, ուզում եմ ասել, արյան գնդիկների հետ և ամեն մի փոփոխություն բուն ուսուցիչ յես առաջացնում. այլ է, պրոֆեսո՛ր, վստահացնում եմ ձեզ, բոլորովին այլ է Անգլիայի՝ Հնդկաստանը գրավելու պատճառների վորոշումը, տնտեսական շարժիչ ուժերի մատնանըչումն այդ գրավման մեջ, այլ է Խորենացու, Բյուզանդի թողած ժառանգության, սրբազան ժառանգության ինչ վոր մատերիալիստական վերլուծությունը: Նախ և առաջ այս բոլորը թաղված են պատմության ամենահեռավոր խորության մեջ և չի կարելի բռնադրոսիկ կերպով վորոնել և գտնել ինչ վոր տնտեսական պատճառներ:

Պրոֆ. Տեր-Մինասյանի ձայնը դողում էր, յերկուդածությամբ և խորագույն հարդանքով արտասանելով հին պատմության անունները:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը, չնայած Տեր-Մինասյանի խոսքերի նրա վրա արած մորոշ ազդեցության, չնայած նրա զգացած ջերմացնող և հոգին խաղաղեցնող թախծին՝ շուռքն կերպով բողոքեց, վոր Արևմտյան Յեմբրոպայի պատմությունը մասնագետի համար այնքան նվիրական չէ, վորքան հայոց հին գրականության պատմությունը: Նա հիշեց և անկեղծորեն և տխրությամբ վերապրեց այն մորմոքը, վոր կրեց նա Նապոլեոն Բոնապարտի մասին իր կազմած տարիների հաստատ տեսակետը փոխելու կապակցությամբ:

Պրոֆ. Տեր-Մինասյանը չհավատաց նրան:

— Այս բոլորի մեջ կա դիրքը չկորցնելու մտահոգություն, պրոֆեսոր, արի բոլորս ել խոստովանենք, — ասաց Տեր-Մինասյանը և անմիջապես ավելացրեց, — յես վո՛չ վրջին չեմ մեղադրում այնուամենայնիվ:

— Իսկ դուք ինչո՞ւ չկորցրիք ձեր դիրքը: — Հարցրեց Մելիք-Անդրեասյանը, ինքն ել իր կարդին դիմելով հեզնանքի:

— Սպասեցե՛ք և կտեսնեք, մի՛ շտապեք:

— Ահա անցել է այսքան տարի:

— Արևմտյան Յեմբրոպայի պատմությունն ավելի զգայուն կես է, քան թե հայոց

հնագույն գրականության պատմությունը, բայց կը հասնեն և դրան, մի՛ շտապեք:

— Ուրեմն, յեթե հասնեն դրան, դուք ևս կհավատաք փոփոխման անփոփոխ որենքին, պրոֆեսոր, արդյոք դուք կը մեղադրե՞ք ձեզ այն ժամանակ:

— Չգիտեմ, ինչ կանեմ, բայց առայժմ չարունակում եմ յերկրպագել հին աստվածներին, — պատասխանեց Տեր-Մինասյանը, խոր հոգոց հանելով և բլուրից դիտելով անհուն դաշտը և դաշտը յեզերող արդեն մըռայլած լեռնաշղթան և միևնույն դաշտում ծովացած կապույտ մշուշը, վորին սրաթև ճեղքում էյին յերկտրական լամպերը: Բլուրի վրա սուր կերպով զգալի յեր փշենու և աչնան բանջարեղենի թարմ բուրումը:

Նրանք յետ դարձան բլուրից: Յերբ մի քիչ առիթ յեղավ Մելիք-Անդրեասյանի համար ինքն իր մեջ ամփոփվելու՝ յեկավ այն յեղրակացության, վոր պրոֆ. Տեր-Մինասյանի կարճ ակնարկության մեջ կար շատ ճշմարտություն՝ դիրքը չկորցնելու վերաբերմամբ: Նա ջանաց ճգնել ազատվել այդ յեղրակացությունից, չկարողացավ, վորովհետև յերբ մարդ մենակ է՝ անխուսափելիորեն և դաժանորեն անկեղծ է:

— Ինչպե՞ս է Յելենա Բեդլարովնան, — հարցրեց հանկարծ պրոֆ. Տեր-Մինասյանը, յերբ բլուրը բարձրացող մի քանի անցորդների բարձր խոսակցությունը խանգարեց նրան

լսել թռչունների իրիկնային յերգը, վոր կախ-
ված էր ծառների յուրաքանչյուր տերևից:

— Լավ է, շնորհակալ եմ,—պատասխա-
նեց Մելիք-Անդրեասյանը և ավելացրեց:—
Կանայք հեշտությամբ են հաշտվում նորի
հետ:

Տեր-Մինասյանը ծիծաղեց:

— Թե քրիստոնեությունը և թե մահմե-
դականությունը առաջին անգամ կանայք ըն-
դունեցին,—ավելացրեց նա:

— Ինչպե՞ս է Սոփիա Սերգեյեվնան,—
հարցրեց Մելիք-Անդրեասյանը:

— Լավ է, այստեղ չէ, գնացել է Թիֆ-
լիս:

— Արձակուրդով:

— Վո՛չ գնացել է, այնպե՛ս, իսկ յեւ
մնացել եմ այստեղ արձակուրդով:

Նրանք սիրալիր բաժանվեցին:

— Այսոր ուշացար,—ասաց Յելենա Բեդ-
լարովնան:

— Պրոֆ. Տեր-Մինասյանի հետ մի պը-
տույտ արինք:

— Ի՞նչ էր ասում:

— Խոսում էր, այնպե՛ս, դեսիդ գենից,
Սոփիա Սերգեյեվնան գնացել է Թիֆլիս:

— Լա՛վ է. անցյալ տարի յեւ գնաց,—
ամեն տարի գնում է:

— Նախանձեցի՞ր:

— Բան ասացի՞ր...

Յելենա Բեդլարովնան չկարողացավ առե-

լիքն ասել, ներս մտավ Վահրամ Անանյանը:
Յելենա Բեդլարովնան, տեսնելով նրան,
բացականչեց:

— Վաղրամ Տիգրանիչ, միշտ լավ ժա-
մանակին եք գալիս, միշտ մի բան փրկում
եք:

Վահրամ Անանյանը սիրալիր ժպտաց և
ուղղվեց Պրոֆեսորի գրքերի պահարանը:

Վահրամ Անանյանը Պրոֆ. Մելիք-Ան-
դրեասյանի ամենաուշիմ աշակերտներից մե-
կըն էր և մասնավոր ընդունակություն ևր
հայտնաբերում գեպի պատմությունը: Պրո-
ֆեսորը վերջերս նրան ընդունում էր իր տանը
գրեթե ամեն օր, բաց անում պատմական
գրքերի հարուստ դրադարանը նրա առաջ և
թույլ տալիս նրան, վոր ուղտվի այդ դրադա-
րանից լայնորեն: Անանյանը ժամերով մնում
էր պրոֆեսորի տանը, կարդում, գրում, նո-
թեր վերցնում, թեյում այնտեղ և այլևս հա-
մարվում էր այդ տան անդամներից մեկը: Թե
պրոֆեսորը և թե Յելենա Բեդլարովնան այն-
քան եյին վարժվել նրան, վոր պատահեր, չը-
գար՝ զգում էյին նրա բացակայությունը:

— Վաղրամ Տիգրանիչ, յերեկ վո՞րտեղ
եյիք,—հարցնում էր Յելենա Բեդլարովնան:

— Ներեցե՛ք, Յելենա Բեդլարովնա, հոգե-
նած եյի, ուղեցի պարդապես թրև գալ,—
պատասխանում էր Անանյանը:

Անանյանի համար էլ Մելիք-Անդրեասյան

նի տունը անխուսափելի մի յերևույթ եր,
այնտեղ չեղած որը ինչ վոր մի դատարկու-
թյուն եր զգում:

ԺԲ

Բարձրագույն Ուսումնական Հիմնարկու-
թյան վարչութիւնը վորոշեց պրոֆեսորներէց
մեկին գործուղել արտասահման, վեց ամսով,
հատկապէս Պարիզ, և վարչութիւնն նիստում
գրեթե վո՛չ մի առարկութիւն չեղավ, յերբ
Հիմնարկութեան գիրեկտորն առաջարկեց
պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանի թեկնածութիւն-
նը: Ամբողջ Հիմնարկութեան մեջ պրոֆ. Մե-
լիք-Անդրեասյանն այն անձնավորութիւն-
ներէց մեկն եր, վոր յերկրի խորհրդայնաց-
ման գրեթե առաջին իսկ օրերէց, անվերա-
պահ կերպով կանգնած եր խորհրդային
պշտօնորմի վրա և վարչութիւնն վո՛չ մի ան-
գամը չեր կարող վորեւե լուրջ առարկութիւն
հարուցել նրա թեկնածութեան դեմ:

Բայց պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանի Հա-
մար այս վորոշումը գրեթե անակնկալ եր,
վորովհետեւ արտասահմանյան գործողման
մամին վո՛չ մի խոսակցութիւն չեր յեղել նա-
խապես:

Հիմնարկութեան գիրեկտորը յերբ պրո-
ֆեսոր Մելիք-Անդրեասյանին հաղորդեց այս
վորոշումը, վերջինիս գլխում ծագեց անմի-
ջական կերպով մի լուսավոր միտք—գնալ ար-
տասահման և չվերադառնալ, վերջ տալ այն

դատան մաշեցնող յերկվության, վոր գոյու-
թիւն ուներ իր ներաշխարհում, մանավանդ,
վոր վերջերս պայքարն ավելի յեր անողոք
դառնում իր մեջ, վորովհետեւ նորն իր մեջ
բավականին աճել եր, վճռական ճակատա-
մարտ սկսելու հնի դեմ: Նորը նրա մեջ աճում
եր դանդաղ, բայց հաստատուն արմատներով,
ամում եր ինքն իրեն, իսկ հնին ողնում եր ին-
քր, վոր տեղի չտա: Ինչքան հինը տեղի յեր
տալիս՝ այնքան թախիծ և մորմոք եր կու-
տակվում նրա մեջ, ուղեկցելով հաղթահարել
արտաքին մռայլութեան՝ պրոֆեսորը բազ-
մապատիկ ուժ եր սպառում, մի ուժ, վոր յե-
թե գործադրեր նորի արագ վորդեգրման հա-
մար՝ կը հասներ հաղթական վախճաններէ:
Յեւ հանկարծ, յերբ նրա առաջ բացվեց ար-
տասահմանի ճանապարհը, նա գտավ, վոր դա
ճակատադրական եր և յեկել եր փրկելու ի-
րեն, փրկելու իր հողու թշվառութիւնը:

— Անշուշտ Յելենա Բեգլարովնայի հետ
կարող եմ մեկնել,—ասաց նա Հիմնարկու-
թեան գիրեկտորին:

— Գործուղումը միայն մի անձնավորու-
թեան համար ե, պրոֆեսոր, այնուամենայ-
նիվ կարելի չե դիմել, սկզբունքօրեն յես դեմ
չեմ Յելենա Բեգլարովնայի հետ դնալու գա-
ղափարին,—ասաց գիրեկտորը:

— Ո՞ւրից ե կախված այդ.—հարցրեց
պրոֆեսորը:

— Կառավարութիւնից:

Պատակցութիւնը յերկար չտեսցի: Մերիք-
Անդրեասյանը դուրս յեկավ դիրեկտորի կա-
րինետից և ճգնեց ամփոփել մտքերը:

«Յեթե Յելենա Բեգլարովնայի հետ
դնամ,— մտածեց նա,— չեմ վերադառնա, իսկ
յեթե մենա՞յ մեկնեմ»:

Պրոֆեսորը չկարողացավ պատասխանել:
Ի՛նչպէս կլինէր կնոջ դրութիւնը, յեթե ինքը
դավաճաններ խորհուրդների իշխանութիւն
դեմ: Ինչպէս կնայեցին մարդիկ իր վրա կը-
նոջը լքելու համար, արդյոք կկարողանա՞ր
հաղթահարել խղճի խայթը, Յելենա Բեգլա-
րովնան չե՞ր թքի իր վրա, չե՞ր խայտառակ-
վի ինքը վողջ պատմութիւն մեջ:

Չկարողանալով վո՛չ մի յեզրակացութիւն
հասնել՝ ուղիղ տուն չգնաց, քայլեց մի փողո-
ցով դեպի քաղաքի կենտրոնը: Մտամ կոտակե-
րատիվ մի խանութ պապիրոս վերցնելու: Չը-
կար:

— Ինչե՞ւ չկա,— սրտնեղած հարցրեց
նա:

— Յես ի՞մ, չկա, ինտելիգենտ մարդ ես,
հանկացի՛ր,— կոպիտ պատասխանեց կոտակե-
րատիվի ծառայողը:

Պրոֆեսորը դուրս յեկավ սաստիկ ջղա-
նացած: Մտով մի մասնավոր խանութ: Պա-
պիրոս կար, բայց յերեք անգամ թանկացրե-
րած, վերցրեց և մտքում հայհոյեց:

— Սա ի՞նչ բան է, գոնե արտասահմա-

նում ուղածդ կլինի: Դասախոսիր չորս ժամ,
հոգնիր, չարչարվիր, տարիների սովորածդ
վերադնահատիր, փոխիր, գոռով հալատա և
պապիրոս ել չկա ծխելու, ջղերը հանգստաց-
ներու,— ասաց նա մտքում և կրկնեց միև-
նույն բառերը միքանի անգամ:

Մինչև տուն վերադարձը պրոֆեսորն ար-
տասահմանից չվերադառնալու գրեթե վճռա-
կան վորոշում տվեց, բայց վախենում էր
պարզ կերպով ասել այդ մտքում: Յերբ նա
հայտնեց կնոջը հիմնարկութիւն վորոշումը,
վինը բացականչեց.

— Միասի՛ն:

— Ախորժակդ մի՛ սրի, միայն ինձ են ու-
ղարկում, բայց յես խնդրեցի քեզ ևս թույլ
տան:

— Յեթե միասին գնանք, ել չենք վերա-
դառնա,— պարզապէս հայտարարեց Յելենա
Բեգլարովնան:

— Յես զղջացի, վոր քեզ հաղորդեցի այս
վորոշումը,— ասաց պրոֆեսորը:

— Ինչո՞ւ:

— Այդ միտքը կարող ես դուրսն ելհայտ-
նել և ահա վոչ միայն քո գործը կը փչանա,
այլև իմը:

— Գի՞ժեմ, վոր դուրսն ել ասեմ, վոչ-
վոք չկա այստեղ, յերկուսս ենք:

— Վահրամին ել վո՛չ մի խոսք այդ մա-
սին, խելոք և լավ տղա յե, բայց խորամանկ է:

Յեւենա Բեգլարովնան չդադարեց խոսելուց:

— Ուղղակի բախտ ես, անակնկալ բախտ: Դու կարծում ես, չե՞նք կարող լամ ապրել արտասահմանում, փառավոր կապրենք, յես ել կաշխատեմ, յերկու հոգի յենք:

— Մտածում եմ Արուսյակի և Բարկենի մասին:

— Արտասահմանից կոգնենք, — պատասխանեց Յեւենա Բեգլարովնան մի տեսակ դժգոհ, վոր արտասահման գնալու ուրախությունը պրոֆեսորի եմիգրանտ դարձած յեղբոր կինը և վորդին պղտորում եյին:

— Չե՛: Արտասահմանից չենք կարող ոգնել նրանց, տեսնո՞ւմ ես Հարությունը չի կարող, մի մոտանա, վոր յեթե չվերադառնանք, մենք ևս կը դառնանք եմիգրանտ, և վատ տեսակի եմիգրանտ, Հարությունն իրրե թշնամի փախալ, մենք մեկնում ենք իրրե բարեկամներ և ահա դավաճաններ:

— Կատարյալ Արեմոյան Յեմրոպայի պատմություն դարձրիր: Կգնանք, ուրիշ վոչինչ, Բարկենը կոմսոմոլիստ ե, ինքն ել կապրի, մորն ել կապրեցնի, ճիշտն ասած՝ դու շատ ես յերես տալիս նրանց:

Պրոֆեսորը խեթ նայեց կնոջը, բայց կինը չազդվեց, արտասահման գնալու շատ մոտիկ պատկերը նրան հասցրել եր բուն խայտանքի:

— Հավանական չե, վոր միասին մեկնենք, — ասաց պրոֆեսորը, տեսնելով Յեւենա Բեգլարովնայի գլխապտույտն ուրախությունից:

— Իսկ դու մենակդ կը գնա՞ս, — հարցրից կինը լրջացած և հրճանքը կորցրած:

— Վեց ամսով, ինչո՞ւ չգնամ:

— Բայց...

— Վերջապես հրաժարվելն ել կարող ե վարկարեկիչ լինել:

— Յես չեմ ուզում, վոր հրաժարվես, բայց մեր ամուսնության առաջին որից մինչև հիմա մենք յերբեք իրարից չենք բաժանվել, — շնչաց Յեւենա Բեգլարովնան, և պրոֆեսորը տեսալ նրա աչքերում արցունքի կաթիլներ:

— Վոչինչ, կպատահի, — ասաց պրոֆեսորը և գրկեց նրան:

Յեւենա Բեգլարովնան ամուսնու միրուքն իր փափուկ յերեսներին դիպչելուց անսահման հեշտանք զգաց: Նրա հավանական մեկնումը և իր հավանական մնալը թախիծով և քնքուրթյամբ լցրեց քառասունը նոր թեւակոխած կնոջը:

Յեւենա Բեգլարովնան յերբեք չեր կասկածում, վոր, յեթե պրոֆեսորը մենակ գնար՝ չեր վերադառնա, բայց նրա մտքից ուրիշ չար բաներ եյին անցնում — մահ, պատերազմ, հանդարձ իրարից կտրվել աւամա: Նա տեսել եր պատերազմը և գիտեր հարյուրավոր դեպքեր,

վոր իրար չափազանց սիրող ամուսիններ բա-
ժանվել ելին իրարից, յերկար ժամանակի
բացակայությունը աճեցրել էր յուրաքան-
չյունի մեջ տարբեր դեպքումներ, սկզբնական
չըջանում ստորտաի, բայց հետզհետե դարձել
եյին ընտանի և անխուսափելի: Այս մտքերով
տարված և սեղմված ամուսնու գործովալից
թեւերի մեջ, Յելենա Բեգլարովնան հետա-
դարձ մի հայացք գցեց իր յերիտաւարդական
կյանքի վրա և հիշեց մանրամասն այն ժամե-
րը, վորոնք անց էր կացրել առանց հաճույքի,
հաճույքից խուսափելու անխուսափ քմահաճույ-
քով, տեսավ կյանքի դատարկ տարածու-
թյունները, վորոնք նա կարող էր ժամանակին
լցրած լինել բույրով և ծաղիկներով, կարող
էր լցրած լինել իր մարմնի հեշտագրդիտ ալիք-
ներով և, ավա՛ղ, չէր լցրել, տարածություն-
ները հեռացել եյին ժամանակի արագութիւնը
թեւերի վրա և բոցավառ վո՛չ մի սեր, բարձ-
րատուն մո՛ջ մի կանչ չէր կարող յետ բերել
նրանց՝ ինչպէս արմատից չորացած մի տունկ,
վորին չի կարող դարթեցնել մոչ մի գարուն:

Նա կրքոտ սեղմվեց ամուսնու կրճրին,
փարվեց նրա չրթունքներին:

Պրոֆեսորն զգաց, վոր քառասունը նոր
թեւեղոխած կինը, վորի գլխի վրա լուսնի
ջրերի մեջ թաթախված մի քանի սպիտակ
թեւեր եյին սողոսկել, ամելի բաղցր և, քան
քան տարեկան աղջիկը, վոր չիմանալով

կյանքի ցուրտը՝ չի իմանում նաեւ, թե ինչ է
կյանքի հրաբորբոք ջերմությունը, վոր կու-
տակված է նույն կյանքի վո՛չ թե մակերեսի
վրա, այլ խորության մեջ: Իր ամուսնու
թեւերի մեջ՝ Յելենա Բեգլարովնայի մարմի-
նը բոցավառվեց, կարծես, այրվում եյին նրա
ամենափոքրիկ, միայն լույսի դեմ տեսանելի
աղվամազերը, արշունը փետվետում էր նրա
մարմնի սպիտակության մեջ՝ ինչպէս կար-
միք վարդը ձյան մեջ: Նա հանկարծակի դար-
ձավ աշնան կրքոտ և հրավառ, ինչպէս ու-
շացած սերը, ինչպէս գարնան մեջ աղբող,
բայց նրա գոյության անտեղյակ մեկը, վոր
թռչում է գարնան յետեից միայն այն ժամա-
նակ, յերբ տեսնում է, վոր փախչում է նա ա-
րագ և անվերադարձ:

Յելենա Բեգլարովնան ամբողջ գիշերը չը-
բաժանեց իր ամուսնուց, նա դրել էր գլուխը
նրա կրճրի վրա, վոր ջղային բարախում էր,
և չիմացավ, թե ինչպէս աչքերը փակվեցին և
կրկին բացվեցին մի կապույտ և թռչող յե-
րագում:

. . . . .
. . . . .
. . . . .

Խաղաղ եր ծովը, կապույտ, բայց նա-
րընջագույն արևով փողողված: Պրոֆ. Մե-
լիք-Անդրեասյանը, կանգնած նավի առաջա-
մասում, գլխիկոր և մտախոհ, դիտում եր
մարմարի նման անշարժ և անդորը ջրի տա-
րածությունը, ամսոսալով, վոր նավը խան-
գարում եր նրա կապույտ քունը: Դեբիլներ
եյին մրցում նավի հետ, զարնվում քիֆին, կըր-
քոտ և համառ մի արշավ, վոր յերկար ժամա-
նակ զբաղեցրեց նրան, Մելիք-Անդրեասյա-
նին: Հանկարծ հիշեց նա Յելենա Բեգլարով-
նային: Նրա վերջին համբույրը դեռ այրվում
եր իր չրթունքների վրա, հիշեց նրա արցուն-
քը, վոր դանդաղորեն բարձրացավ նրա աչ-
քերի մեջ, կախվեց, ծանրացավ, և գլխորվեց
այտերից վար, ինչպես անձրևի կաթիլը լու-
սամուտի ապակու վրայից, աչքերի առաջ
պատկերացավ յերկիրը, վորտեղ ծնվել, մե-
ծացել եր և վորտեղ տիրում եր այժմ պրոյե-
տարիատը, պրոյեկտարիատի յերկաթյա դիկ-
տատուրան: Լուսավոր, արևահորդ այդ յեր-
կիրը հանկարծ մոռացվեց և հեռզհեռե բոլո-
րովին մթնեց նրա աչքերի առաջ: Մուլթ յեր-
կընքում միայն մի աստղ եր քիթում—դա իր
կիճն եր:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը գնում եր
դեպի բուրժուազիան, ուրեմն դեպի հողու և
գիտության բացարձակ ազատության ծոցը:

Ազատության մասին մտածելով՝ մոռացավ
նա՛ամեն ինչ, հանդեց յետև թողած մուլթ
յերկնամարի միակ աստղն էլ՝ Յելենա Բեգ-
լարովնան, և նրա հոգին սկսեց հրճվել մի նոր
խրախճանքով, վոր յերևում եր հեռուն, ծո-
վի վերջացած կետում, բուժուական կուլտու-
րայի խրախճանքը հորդառատ լույսերով,
դեմոկրատիայի ծաղկափթիթ պսակով, տեխ-
նիկայի անհասելի բարձունքներում: Հրճվեց
պրոֆեսորի հոգին՝ հակառակ ծովի հանկար-
ծակի մոռացումին: Յերկնքի կապույտը կա-
պարացավ և դուրընացավ, ծովը հուզվեց, սկը-
սեց տարուբերվել մեծ և ուրբուն ալիքնե-
րով, վորոնք հեռզհեռե բարձրացան, սրվե-
ցին, ինչպես ուղտերի մեջքերը, սպիտակ
փրփուրներ բղխեցին ծովի կրճից, ծովու-
րուրները ճչացին և կտրեցին վեր բարձրացող
ալիքները, սպիտակ արծիվը հանկարծ կախեց
թևերը փոթորկում, սավառնեց ծովի հեռա-
վոր բացերում, անողոք պայքարի մտնելով
փոթորկի հետ, խելահեղ և հրճվողին ճախ-
րելով մոռյլ յերկնքի և մոռյլ ծովի միջև,
նավը վառեց իր լույսերը՝ արևային սպի-
տակությամբ, մեծ լուսարձակը ճեղքեց թան-
ձրը մոռյլությունը վիթխարի դանակի նման:
Նավի դռները փակվեցին ներքևի լուսամուտ-
ներից հետո՝ ամրացվեցին նաև վերևի լու-
սամուտները, մթության հեռավոր խորհրդից
մի մոնչյուն բարձրացավ, աճեց ու պայթեց,

կարծես, հենց նավի վրա, վո՛չ մի աստղ, վո՛չ մի փարոս, նավը մարտնչում եր կույր տա-
րերքի դեմ հաղթական և լուսաժալիտ:

Բոլորը քաշվեցին նավի ներքնակողմը, փախչելով տարերքի բարկությունից և անա-
կընկալից, ժպտադեմ և փոթորկասեր նա-
վաստիներին հետ մնաց նավի տախտակամածի
վրա միայն պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը,
աչքերը մխրճած մռայլ ծովին: Ինչ վոր թե-
թեվություն կար նրա հոգում, գոյություն եր
ունեցեյ մի ծանրություն, վոր ահա անեացել
էր, ինչպես հղի կինը յերկունքից հատ: Վո՞-
րքն եր այդ ծանրությունը: Պրոֆեսորն առա-
ջին հերթին չկարողացավ գտնել, բայց հե-
տը հետեւ ամեն ինչ պարզ յեղավ—ազատվել
էր ահավոր յերկվությունից: Այժմ, դեպի
Յեվրոպա սուրացող նավի վրա, Մելիք-Ան-
դրեասյանը վո՛չ մի յերկվությամբ չէր տա-
ռապում, վոչ մի հնի և նորի պայքար նրա
մեջ, հաղթական հինն ահա նորից բարձրա-
գլուխ և հանդիսավոր, հինն այլևս չի վորո-
ւում հոգութեան մի խորշ, վորտեղ պահ-
վածի դարանակալ, մարքի և հոգու վո՛չ մի
ընդհատակյա կյանք, ամեն ինչ պարզ է, պայ-
ծառ բուրժուազիան և իր դարավոր չափած և
ձեւած կուլտուրան և վերջապես դեմոկրա-
տիան, ո՛հ, դեմոկրատիան, կապույտ թեւերով
թռչունը, վոր թռչկոտում է անվախ և մեծ
կոհակների բարձունքների վրա:

Վո՛չ վոր չէր կարող գուշակել, թե ինչո՞ւ
այս մարդը՝ թրջված ծովի աղի ջրից, կանդ-
նած մութ ծովի դիմաց, ժպտում է մանկա-
կան թեթեւությամբ:

Նա նորից մի անգամ հիշեց Յելենա Բեդ-
լարովնային և վո՛չ մի ապաշավ:

— Թող ապրի նա այնտեղ, կուղարկեմ
նրան արտասահմանյան վալյուտա...

Նա յերկար չմտածեց այդ մասին և կես
դիչերի մոտ իջավ նավի ներքնակողմը և ան-
միջապես ուղղվեց դեպի սալոնը:

Սալոնում դեռևս յերաժշտությունը նրվ-
վում եր և վոտները կայթում էին: Պրոֆ.
Մելիք-Անդրեասյանը մտավ ներս, նստեց մի
անկյուն, դարեջուր պահանջեց և սկսեց դի-
տել պարը: Պարողները մի քանի դույզեր ե-
լին, վորոնք նավ էլին մտել հենց այդ օրը,
յերբ նավը մի քանի ժամ կանգ եր առել մեծ
նավահանգստի առաջ: Յերբ դարեջրի մեծ
բաժակը, փրփրահեղձ, լաքեյր դրեց պրոֆե-
սորի առաջը, չափազանց դարձացավ նա, տեղ-
ներով լաքեյի տվելորդ հաճոյակատարու-
թյունները:

«Գարեջուրը բերեց և ամեն ինչ վերջա-
ցավ»—մտածեց պրոֆեսորը,—«եւ ինչո՞ւ յե
կոտրատվում»:

Լաքեյը՝ մեխանիկորեն ժպտալով՝ յեր-
կու գգույշ մատներով վերցրեց պրոֆեսորի
ուսի վրայից ինչ վոր փոքրիկ սպիտակ թել:

— Շնորհակալ եմ, —ասաց պրոֆեսորը,
—սպասելով, վոր հեռանա և թողնի, վոր ին-
քը հանգիստ գարեջուրը խմի և դիտի պարող
գույգերը:

Լաքեյը չհեռացավ, նորից ժպտալով դար-
ձավ նրա շուրջը և ելի խոնարհարար կանգ-
նեց առաջը:

— Ի՞նչ եք ուզում, —հարցրեց պրոֆեսո-
րը մի քիչ սրտնեղած:

— Իսկ դուք վոչինչ չե՞ք կամենում:

— Վո՛չ:

Լաքեյը հեռացավ:

Պարող գույգերն իրենց շարժումներն
ավելի արագացրին, յերբ նվագողներն արա-
դացրին նվագի ութմը: Նրանք տարորինակ
մի պար եյին դառնում: Պրոֆ. Մելիք-Անդրե-
ասյանն աշխատի պար յերբեք չէր տեսել:
Տղամարդիկ իրանց աջ սրունքները կոխել ե-
լին կանանց յերկու սրունքների միջև, մի քիչ
կռացած, բայց ուժգնորեն սեղմած կանանց
մեջքերը, նրանք գրեթե թուցնում եյին կա-
նանց իրենց աջ սրունքների վրա: Ինչքան
նվագն արագանում էր՝ տղամարդկանց սրղմ-
վումը կանանց դառնում էր ավելի և ավելի
կատաղի, կարծես, նրանք ճգնում եյին կորս-
վել կանանց մարմնի մեջ:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանի համար տա-
րորինակ էր այս պարը, բայց խորը հաճույք
զգաց այդ տարորինակությունից:

Լաքեյը նորից կանգնեց նրա առաջ, մե-
կանիկորեն ժպտաց և հարցրեց.

— Ուրիշ վոչինչ չե՞յի՞ք կամենում:

— Վո՛չ, — կարճ կտրեց Պրոֆեսորը:

Լաքեյը պարզապես ջղայնացնում էր
նրան:

Հանկարծ նստն ուժեղ կերպով բարձրա-
ցավ և ընկավ: Ծովի մոռյլ կոհակները նստը
խաղացնում եյին տաշեղի բեկորի նման, մի
վիթխարի կոհակ, վոր ծնունդ էր առնում ծո-
վի խորքերից, բարձրացնում էր նստը վեր,
որորում մի վաչրիկյան իր սուր մեջքի վրա և
քմահաճորեն խուսափելով տակից՝ թողնում
էր նստը դիտապտույտ անկման մեջ:

Յերկու պարող գույգ, չգիմանալով նա-
վի որորին, դուրս յեկան պարից և գրեթե
ուշագնաց ընկան կահավորակի վրա: Սեղան-
ների վրա դրված ծաղկամանները վայր ըն-
կան և կոտրավեցին, մի բարձր, հպարտ շու-
շան ընկավ պարողների վոտների տակ և
տրորվեց:

Ծովը մոնչում էր դուրսը, գիշերն ինքը
վոռնում էր ահաբեկված, կորցրած իր շող-
չողուն աչքերը, կոհակները որորում եյին
նստը, կուտակվում իրար վրա՝ բաղխվում
իրար և քշվում, կործանվում ահաբեկու դո-
ռոցով:

Պարը դադրեց, վորովհետև անկարելի
էր պարել ջրի մակերեսի նման շարժվող հա-

— Շնորհակալ եմ, — ասաց պրոֆեսորը,
— սպասելով, վոր հեռանա և թողնի, վոր ին-
քը հանգիստ դարեջուրը խմի և դիտի պարող
գույգերը:

Լաքեյը չհեռացավ, նորից ժպտալով դար-
ձավ նրա շուրջը և ելի խոնարհաբար կանգ-
նեց առաջը:

— Ի՞նչ եք ուզում, — հարցրեց պրոֆեսո-
րը մի քիչ սրտնեղած:

— Իսկ դուք վոչինչ չե՞ք կամենում:

— Վո՛չ:

Լաքեյը հեռացավ:

Պարող գույգերն իրենց շարժումներն
ավելի արագացրին, յերբ նվագողներն արա-
դացրին նվագի ութմը: Նրանք տարորինակ
մի պար եյին դառնում: Պրոֆ. Մելիք-Անդրե-
ասյանն աշգլխիսի պար յերբեք չէր տեսել:
Տղամարդիկ իրանց աջ սրունքները կոխել ե-
յին կանանց յերկու սրունքների միջև, մի քիչ
կռացած, բայց ուժգնորեն սեղմած կանանց
մեջքերը, նրանք գրեթե թուցնում եյին կա-
նանց իրենց աջ սրունքների վրա: Ինչքան
նվագն արագանում եր՝ տղամարդկանց սրղմ-
վումը կանանց դառնում եր ավելի և ավելի
կատաղի, կարծես, նրանք ճգնում եյին կորս-
վել կանանց մարմնի մեջ:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանի համար տա-
րորինակ եր այս պարը, բայց խորը հաճույք
զգաց այդ տարորինակութունից:

Լաքեյը նորից կանգնեց նրա առաջ, մե-
կանիկորեն ժպտաց և հարցրեց.

— Ուրիշ վոչինչ չե՞յի՞ք կամենում:

— Վո՛չ, — կարճ կտրեց Պրոֆեսորը:

Լաքեյը պարզապես ջղայնացնում եր
նրան:

Հանկարծ նամի ուժեղ կերպով բարձրա-
ցավ և ընկավ: Ծովի մոռյլ կոհակները նավը
խաղացնում եյին տաշեղի բեկորի նման, մի
վիթխարի կոհակ, վոր ծնունդ եր առնում ծո-
վի խորքերից, բարձրացնում եր նավը վեր,
որորում մի վաչրիկյան իր սուր մեջքի վրա և
քմահաճորեն խուսափելով տակից՝ թողնում
եր նավը գլխապտույտ անկման մեջ:

Յերկու պարող գույգ, չդիմանալով նա-
վի որորին, դուրս յեկան պարից և գրեթե
ուշագնաց ընկան կահավորակի վրա: Սեղան-
ների վրա դրված ծաղկամանները վայր ըն-
կան և կոտորովեցին, մի բարձր, հպարտ շու-
շան ընկավ պարողների վրտների տակ և
տրորվեց:

Ծովը մոնչում եր դուրսը, գիշերն ինքը
վրտնում եր ահաբեկված, կորցրած իր շող-
շողուն աչքերը, կոհակները որորում եյին
նավը, կուտակվում իրար վրա՝ բաղխվում
իրար և քշվում, կործանվում ահարկու դո-
ռոցով:

Պարը դադրեց, վորովհետև անկարելի
յեր պարել ջրի մակերեսի նման շարժվող հա-

տակի վրա: Փոքրիկ որկեստորը դադարեցրեց
պարի մոտիվը և սկսեց նվագել մի տխուր մե-
լոդիա, վոք, պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանին
այնպես թվաց, չառ նման եր հայկական յե-
կեղեցական յերաժշտության: Կահալորակ-
ների վրա ընկնող զուգեբերից մեկի սրունքը
յերեսում եր գուլպաներից վեր, մի փոքրիկ
ձեռքի չափ, սպիտակ եր, վոտների տակ
տրորված ջրաշուշանի նման: Պրոֆեսորն աչ-
քերը հառեց մարմնի այդ բացատին, ականջ-
ները տխուր մելոդիային, զգաց իրեն յերա-
զային յերջանկության մեջ, հիշեց պրոֆե-
տարիատի իշխանության յերկիրը, հիշեց այն
խելահեղ և խորական ձգտումը դեպի պայ-
քարը թշվառության դեմ, բոլոր յերկրների
թշվառության դեմ և, թեև նրա հոգին սարս-
ուաց այդ պայքարի գեղեցկությամբ, բայց
չուզեց արձագանք տալ, նորից դարե՞նք պա-
հանջեց, իմեց և բողոքանալով հափշտակու-
թյամբ ունկնդրեց տխուր մելոդիային՝ ջախ-
ջախելու համար այն ուրվականը, վոք միթի
թեկերով, կանաչ և փայլուն աչքերով, լպրը-
ծուն մարմնով, յերկար մատներով և յերկար
յեղունգներով, գալիս եր հեովից, կամ բարձ-
րանում եր իր իսկ խորքից:

Այդ ուրվականը նրա յերկվությունն եր:

«Ահա թողեց ամեն ինչ, թողեց մինչև
անգամ իր սիրելի կնոջը, թողեց դիրքը, իր
ռիթմը և փայփայած պատմության ամբիոնը,

գնում և Յեմլուպա, ո՞վ և իմանում, թերևս
ստրասում և իրեն անշուք մի կյանք, թերևս
անշուքից ել վատը, որվա հացի կարոտ, բայց
ինչո՞ւ յե խռովում իրեն այդ միթին յերկրի
գեղեցկությունը»:

Մելոդիայի տրտում հեծեծանքն աչքես
չհասավ իր ականջին, սրունքի բացառը փոք-
րացավ, դարձավ մի կետ և ապա կորավեց:

Պրոֆեսորը վեր կացավ, որորվելով գնաց
իր կարինը և քնեց մի տանջալի յերազով:

Առաջտոյան ուշ դարթնեց: Նախաճաշի
ժամանակն արդեն անցել եր, արագ հագվեց և
բարձրացավ վեր:

Անհուն մի ծով փռվեց իր առաջը, կա-
պույտ և անդորր, վոդոդված նորից նարնջա-
գույն լույսով: Կուրծքը լցվեց ծովի թարմա-
շունչ ոդով, աչքերը փայլեցին և թռչեցին
հեռո՞ւ:

Ծովն այնքան խաղաղ եր, վոք ծովի վրա
թռչող մեծ թռչունների թեկերի շվաքը քնկ-
նում եր ծովի փրկուղյա կրծքի վրա և թեթե-
վորեն բեկբեկվում:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը նայեց, աչ-
քերով անհագորեն գրկեց ամբողջ չրջապատը,
հեղնաբար ժպտաց և մրմնջեց, — պրոֆեսո-
րիատի դիկտատուրա՞...

Պրոֆեսորական դիկտատուրայի վերհի-
շումը նրան բնականորեն հիշեցրեց նաև բուր-
ժուական դեմոկրատիան, վոքին նա գնում եր
նավի սուրոցոյ թեկերով:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը յերեք չեղել Յեվրոպայում, առաջին անգամն էր, վոր ահա ճանապարհորդում էր ծովի վրա և այն ել պատերազմի, քաղաքացիական կռիվների և պրոլետարական զիկտատուրայի պայմաններից հետո, և այդ դեմոկրատիան, վորքան վոր այդ բոլորից առաջ ել թվում էր նրան արտակարգ դույներով մի գրություն, բայց այժմ արդեն ամբողջովին պարուրված էր յերազմային բազմապիսի թեթև թողերով, նա կարծում էր, վոր դեմոկրատական Յեվրոպայում նա կնստի մի նոր ծաղկած պարտեզում և պարտեզի ստվերներն իրեն կոբորեն անվերջ ու անվերջ, և խնդությամբ նայում էր նորնջադույն արևով վողողված ծովին:

ԺԵ

Փրանսական նավահանգստի պաշտոնյաներն առաջին իսկ առթիվ կասկածանքով նայեցին պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանին, յերբ նրա անցազրից իմացան, վոր նա գալիս էր խորհուրդների յերկրից: Նրանց առաջին դործը յեղավ անմիջապես առանձնացնել նրան իր իրեղեններով, վոր բաղկացած էր յերկու խոշոր, ծանր և մի ձեռքի փոքր պայուսակներից:

Յերբ պայուսակները վերցրին, պրոֆեսորն սպասում էր, վոր իրեն քաղաքավարությամբ կհայտնեն հետևել իրենց, բայց պաշտոնյաներից մեկը կոպիտ ձայնով գոռաց

»Allons»: Պրոֆեսորը մեքենայուն հետևեց, բայց նրա դեմքի դույնն անմիջապես փոխվեց, տաք արյունը խուժեց մինչև ականջների ծայրերը:

Յերբ նրանք մտան գրասենյակը՝ պաշտոնյաներից մեկը, առանց վորևե խոսք փոխանակելու նրա հետ, սկսեց խուզարկել նրա գրպանները, մինչև մյուս պաշտոնյաները բաց արին պայուսակները և սկսեցին քրքրել բովանդակությունը: Յերբ հերթը հասավ իր ծոցի գրպանները նայելուն պրոֆեսորն ասաց.

— Թույլ տվեք յես ինքս դուրս հանեմ ինչ վոր կա:

— Այո՛, մենք գիտենք, թե դուք ինչպես կհանեք, — պատասխանեց պաշտոնյան և ձեռքերը կոխեց պրոֆեսորի ծոցի գրպանները:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը մտքում ասում էր.

«Ահա պայուսակից դուրս կը բերեն մի քանի գրքեր Փրանսական պատմության վերաբերյալ, և վերաբերմունքները կփոխեն»:

Յեվ չատ չուշացավ՝ պայուսակները խուզարկողները դուրս բերին այդ գրքերը և զննելով մեջը, մի գույնե այդ չապիկներով ուրիշ գրքեր լինեն և համոզվելով, վոր մեկնույն գրքերն են, նետեցին մի կողմ, առանց

վորեւե ուշադրութիւն դարձնելու և վերաբերմունքները փոխելու:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանի լեզվի ծայրը մի քանի անգամ յեկավ դեմոկրատիա բառը, բայց չարտասանեց:

— Անդիտակից պաշտոնյաներ են, վորոնք չկարողացան թափանցել իմ հոգու խորքը և դժվար է, իհարկէ, միանգամից, — ասաց նա իր մտքում և սպասեց վախճանին:

Յերկար և համբերությամբ սպասել նա չկարողացավ, վորովհետեւ պայուսակները թուզարկողները տակն ու վրա արին նրա սպիտակեղենները, մինչև անգամ մի քանիսը անհոգորեն նետեցին գետին և տրորեցին կեղտոտ վրտներով:

— Բա՛վական է, սպասեցե՛ք, — մի քիչ բարձր տոնով ասաց Մելիք-Անդրեասյանը, — մի քիչ քաղաքավարի, չե՞ վոր յես մտել եմ Յեւրոպայի ամենադեմոկրատիկ յերկրի սահմանները:

Պաշտոնյաները, լսելով դեմոկրատիկ բառը՝ սկսեցին բարձր հռհռալ:

Տաք արյունը նորից խուժեց պրոֆեսորի ականջները: Խուզարկողները շարունակեցին պայուսակները քրքրել անտարբերությամբ և սառնությամբ: Չգտնելով վորեւե բան՝ նրանք հանկարծ քաշեցին և բաց արին պայուսակների կողքերի և հատակների աստառնե-

րը, վորից պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը պարզապէս կատաղեց:

— Պատճառ մի՛ լինեք, վոր յես զղջամ այս յերկիրը գալուս համար, — ասաց պրոֆեսորը և, յեթէ նա չհայհոյեց բոլոր պաշտոնյաներին, նրա համար եր, վոր վարժված չեր հայհոյանքի և ապա ֆրանսերեն վո՛չ մի հայհոյանք չեր իմանում՝ նա ֆրանսերեն սովորել եր համալսարանում և ապա տիրապետել եր լեզվին անընդհատ կարդալով:

Նորից բարձրացավ անտիրա հռհռոցը:

Ապա պայուսակներից դուրս բերված իրերը յետ լցրին խառն ի խուռն, անցագրի վրա ինչ վոր արձանագրութիւն արին և, պայուսակները տալով ձեռքը՝ նշան արին, վոր վերցնի և գնա:

Մեծ դժվարությամբ վերցրեց պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը ծանր պայուսակները և դուրս յեկավ գրասենյակից:

Նա դարձավ առաջին խաչածեղ փողոցը, պայուսակները դրեց մայթի վրա, սրբեց ճակատի քրտինքը և սկսեց նայել տարտամ և անտրոշ:

Վերջապէս չկարողացավ դիմադրել ներքին հոգի մղումին ու արտասանեց — դեմոկրատիա: Առանց ուղենալու բառն արտասանելից հեղնությամբ, և նա զգաց, վոր հեղնութիւնն առաջին անգամն եր չաղախվում այդ բառին: Հոգեկան մի խռովութիւն, խառնված ջղայ-

նությունից առաջացած սառը քրտինքին,
պատեց նրա վողջ եյությունը...

Յերբ տեղավորվեց զնացքում, և նիկոտինը ներծծվեց մարմնի ամենահեռավոր խորշերը, պրոֆերոր Մելիք-Անդրեասյանը, կարծես, վերադարձավ իր հոգեկան նախկին հանգստությանը: Նա յերկար ժամանակ խորունկ հափշտակութամբ լսեց Փրանսերենը, վոր խոսում եյին Փրանսիացիներն իր շուրջը — թուհրատող և թուչող, յերբեմն վոստոստող մի լեզու, կարծես, ինչ վոր փշրվում եր, պայթում և հնչում:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը մոռացավ ամեն անախորժություն, վորին հանդիպել եր նա առավոտյան՝ կոպիտ պաշտոնյաների կողմից, սկսվեց նրա համար դարձյալ յիրազային կապույտը, թեթև և որորուն...

ԺԶ

ԺԷ

Առաջին առավոտը, յերբ դարթեց պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը, պանդոկի իր փոքրիկ սենյակը վողողված եր արևով: Վեր կա-

ցավ, դիտեց Պարիզը բարձր լուսամուտից: Նոտր Դամի վրա, պարճես, ալևը թափվում եր կաթիլ առ կաթիլ, միջնադարյան խոժոռ քիմերաները լողանում եյին ժամանակակից ալեի վաբար ջրվեժի տակ: Տաք, դուրեկան մի զգացում պատեց նրան, մի պահ չկարողացավ հավատալ թե Պարիզումն ե, միթե՞ քիչ հետո չպիտի դասախոսի իր ամբիոնից, միթե՞ պատմության լուր իր հին հասկացողութունները նորից վերականգնվեցին արդեն, միթե՞ այլևս վո՛չ մի կեղծիք, վո՛չ մի հայհոյանք իր պաշտած պատմական հերոսների հանդեպ: Ո՛հ, այլևս վո՛չ մի ժողով մեթոդի, մոտեցման, աշխարհայեցողության և աշխարհազգացումի հարցերի շուրջը, վո՛չ մի սրտամաշուք վեճ, Պարի՛զ... համաշխարհային դեմոկրատիայի լուսապայծառ կենտրոնը, բոլոր յերկրների, բոլոր ազգությունների դժգոհ տարրերը հավաքվել են այստեղ և գտել են իրենց ազատ վոգու հանգրվանը, Պարի՛զ, Պարի՛զ...

Մելիք-Անդրեասյանը դիտեց Պարիզի հին շենքերը, վորոնց գազաթնները յերևում եյին իր լուսամուտից արևի վարդադույն փրփուրի մեջ որորուն, շենքեր, վորոնց մանրամասն պատմությունը գիտեր ինքը՝ Արևմտյան Յեվրոպայի պատմության մասնագետ պրոֆեսորը, դիտեց և նոր շենքերը, վորոնց մասին ևս տեղեկություններ ուներ և ասաց մտքում. —

«Ֆեոդալները, բուրժուազիան և բոլոր

դասակարգերն ել կառուցել են, կառուցել են վոգեւորութեամբ, ճաշակով և դեղեցկագիտական խորագույն զգացումներով, ինչո՞ւ պրոլետարիատը, մեր յերկրի պրոլետարիատն այդքան հոխորտում է իր կառուցումների համար»:

Պրոֆեսորի հոգու դռանը թխկացրեց մի հարց՝ թեթեւագույն մատների քնքուշ բաղխումով.—«Բայց պրոլետարիատն ինչո՞ւ և ինչպե՞ս է կառուցում»: Ընդոստ վեր ցատկեց նա սրտնեղած: Այդ թխկոցը, այդ թեթեւագույն մատների քնքուշ բաղխումը հետզհետե պիտի դառնար, պրոֆեսորը շատ լավ եր իմանում ալդ, մի հարց, վոր վորոտի նման պիտի պայթեր: Արագ կերպով, կարծես, հրդեհից փախչող մի մարդ լինեք, հագնվեց և իջավ փողոց:

Փողոցի առաջին անկյունում պրոֆեսորը գնեց մի «Պտի Պարիզիեն» և յերբ բաց արավ, ժպտաց թեթև:

— «Մանկալ» եյի գնում, այժմ «Պտի Պարիզիեն»—մտածեց նա և առաջ անցավ:

Մի փոքրիկ խանութից նրան գրկեց բոցադույն հացի բուրումը, կանգ առավ հափը տակութեամբ, գլուխը կոխեց խանութի դրոշից ներս:

— Բոն ժո՛ւտ, մոսիեո,— բացականչեց արմունկները բաց, կլոր և սպիտակ մի կին ժպտուն, Պարիզի արևի նման:

Պրոֆեսորը ներս մտավ և վերցրեց ձողի նման մի փոքրիկ հաց՝ վրան պարուրածն մի զծով: Յերբ վոզը վճարեց պրոֆեսորը՝ կինը, ուրախ և ժպտուն, նորից բացականչեց.

— Մերսի, մոսիեո...

Քայլեց նա մայթով, նորից կանգ առավ, դիտեց փեղկերը, հանկարծ, առանց մտածելու, փոխեց մայթը, անցավ դիմացը և շարունակեց քայլել առանց հոգնություն զգալու՝ աղահորեն դիտելով շուրջը՝ յերբեմն սրբելով փոքրիկ կաթիլներով գոյացած քրտինքը ճակատի վրա: Հանկարծ նա իրեն գրտավ ոպերայի առաջ: Մոտեցավ, վոտը գրեց մարմարյա սանդխամատի վրա և հիշեց, վոր ալդ վսեմ կոթողը կառուցված եր 60-ական թվականներին, հիշեց մինչև անգամ կառուցող ճարտարապետին—Շարլը Գառնիեյին: Հետզհետե նրա քայլերն առաջ գնացին: Ահա վանդոմի հրապարակումն է: Նա տեսավ Նապոլեոնի արձանն այնտեղ, Մեծ Բանակի բարձր սյունի վրա, վորը ձուլված եր 1805 թվի թշնամուց գրավված 1200 թնդանոթներով: Պրոֆեսորը վո՛չ թե քայլեց դեպի Նապոլեոնի արձանը, ալ յերկյուղածութեամբ և հափշտակութեամբ դալարվեց դեպի նա, ինչպես հալատացյալը մոտենում է իր հալատքի տաճարին: Նա մի անգամ ևս, ամբի խորը և ավելի սարսուռով, քան յերբեիցե, զգաց Նապոլեոնի ուժը, նրա պատմական վսեմու-

Թյունը: Մի քանի անգամ նա դարձավ բարձր սյունի բոլորտիքը, ձեռքը քսեց պատվանդանի սառը պղնձին, բայց դուրեկան ջերմություն զգաց այդ սառնությունից: Հանկարծ նրա աչքերը լցվեցին արցունքով: Յեթե մարդիկ չլինեյին չորս կողմը, Մելիք-Անդրեասյանը կը փաթաթվեր պղնձին, կհեկեկար մանկան նման՝ քավելու համար իր դավաճանությունը Նապոլեոնի հանդեպ:

Աչքերն արցունքով լցված նա մտավ Ռյու դը Լա Պե, անցավ Ռյու դը Պաի Շան և իրեն գտավ Մատրլենի առաջ: Փակ եր յեկեղեցին, բայց նրա տարածուն չվաքը զով եր և հանգստացուցիչ: Մատրլենի սյուներից կախված եյին, այնպես թվաց պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանին, Այի Մարիայի յերգի թևերը, հոգու անսահման խաղաղությամբ ունկնդրեց նա այդ յերգը, վոր յերգում եյին յեկեղեցու լուռ ներքնակողմում պարիզեցի հրեշտակները:

. . . . .
. . . . .
. . . . .

ԺԸ

Յերեկոյան պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանն իր ավագ պարտականությունը համարեց այցելել իր բարերարին, նախկին նալթահորատեր Միրզա-Նուրայանին, վորի հասցեն նա

արբությամբ պահել եր իր մոտ տարիների ընթացքում:

Դեռևս ճանապարհին նրան անախորժ ըզգացումներ պաշարեցին: Նախնական կրթությունից հետո՝ յերբ տնտեսական կարիքը Մելիք-Անդրեասյանին քչում եր դեպի գալուսական հետ ընկած միջավայր՝ ուսուցչությամբ զբաղվելու՝ մեծահարուստ և գոռոզ Միրզա-Նուրայանն իրեն բռնել եր ուժեղ ձեռքերով, բարձրացրել վեր և ուղարկել մայրաքաղաք բարձրագույն կրթություն ստանալու: Այժմյան իր պրոֆեսորական դիրքը, հենց պրոֆեսորական իշխանության կողմից Պարիզ գործուղումը պարտական եր Միրզա-Նուրայանի բարերարության, յեթե վոչ Նոյեմբերյան հեղափոխությունն իրեն կը գտներ մի հասարակ ուսուցիչ, և ամբողջ մի կյանք եր հարկավոր, վորպեսզի կարողանար բարձրանալ այժմյան դիրքին:

Յեվ ահա ինքը բարեկամ և այն իշխանության և դասակարգին, վոր իր բարերարին քչեց յերկրից դուրս և հափշտակեց նրա հարստությունը:

«Կլինեմ անկեղծ, կպարզեմ այն դաժան կացությունը, վորի մեջ վո՛չ միայն յես, այլև ամբողջ ինտելիգենցիան եր գտնվում» — վորոչեց նա մտքում և բարձրացավ ապարտմանի վեցերորդ հարկի և հնչեցրեց զանդը:

Դուռը բաց աղավ Աննա Զումշուգովնան

և, ճանաչելով Մելիք-Անդրեասյանին, սաստիկ վատ զգաց:

Մելիք-Անդրեասյանը սոսիոր եր, վոր Բազմում, Աննա Զումշուղովնայի և Միրզա-Նուբարյանի մոտ գնալիս՝ տեսակցել նախ և առաջ տան գլխավոր ծառայի հետ, խնդրել տեսակցություն և ապա ընդունվել ներս, բայց ներկա պայմաններում՝ Աննա Զումշուղովնան ինքն եր դուռը բաց անում:

— Աննա Զումշուղովնա, — բացականչեց Մելիք-Անդրեասյանը և համբուրեց նրա ձեռքը:

Աննա Զումշուղովնայի աչքերը հեշտությամբ խոնավացան և վոչինչ չպատասխանեց, բայց բաց չթողեց Մելիք-Անդրեասյանի ձեռքը և, քաշելով նրան, տարավ ներս: Միրզա-Նուբարյանն զբաղված եր լրագիր կարդալով և գլուխը վեր չբարձրացրեց, կարծելով, վոր Աննան և միայն ներս մտնողը:

— Ալեքսանդր Իվանիչ... բացականչեց Մելիք-Անդրեասյանը և մոտեցավ նրան:

Ալեքսանդր Իվանիչը ևս անմիջապես ճանաչեց իր նախկին սանին և, վոտի կանգնելով, համբուրեց նրան:

Յերբ Մելիք-Անդրեասյանը նստավ աթոռին՝ Միրզա-Նուբարյանի դեմ դիմաց և վոտը վոտի վրա նետելով, Միրզա-Նուբարյանը հեղնությամբ նայեց նրան: Մելիք-Անդրեասյանը հասկացավ այդ հեղնանքը, վերավորվեց նրա ինքնասիրությունը:

— Յեռ չեյի ուղենա, — ասաց Միրզա-Նուբարյանը գոռոզությամբ, — վոր դուք մեզ, ինձ և Աննա Զումշուղովնային տեսնելիք այս վիճակում:

— Վոչինչ, Ալեքսանդր Իվանիչ, տեսնում եմ ձեզ նորից առողջ և հանգիստ, ճիշտ և մի քիչ... ըմ... վոչ նախկին շքեղության մեջ, բայց կարեվորը կյանքի առողջությունն և իմ կարծիքով:

Միրզա-Նուբարյանը նորից նրան նայեց հեղնությամբ, և Մելիք-Անդրեասյանը տեսավ, վոր ոյր և կին նայվածքներ փոխանակեցին իրար հետ:

Այդ հեղնությունը բղխում եր այն վերաբերմունքից, — վոր ցույց տվեց Մելիք-Անդրեասյանն առաջին իսկ ըոպեյից: Թե Միրզա-Նուբարյանը և թե Աննա Զումշուղովնան սոսիոր եյին, վոր Մելիք-Անդրեասյանն իրենց մոտ զարյերկյուղածությամբ և չափազանց խորին հարգանքով, մոտենար իրենց մեջքը կոացրած նախ Աննա Զումշուղովնային, համբուրեք նրա ձեռքը, ապա տվելի կուցած մոտենար, Միրզա-Նուբարյանին և պատկառանքի ու յերախտագիտության խորր զգացումներով սեղմեք նրա ձեռքը: Բայց Մելիք-Անդրեասյանը տվյալ դեպքում մոտեցավ նրանց գեթ իրրե հավասարների: Ճիշտն առած՝ նա այդ մասին յերբեք ել չեք մտածել, ճիշտ և՛ ճանապարհին նա մտածեց, թե ինչ

պետք ե ասի, ի՞նչ պետք ե պատմի, ո՞ւմ բա-
րենները պիտի հաղորդի, բայց թե ի՞նչ ձևե-
րով պիտի ներկայանար նրանց,—այդ մասին
նա յերբեք չմտածեց:

— Հիշում եմ առաջին անգամ, վոր գու-
ինձ մոտ յեկար,—ասաց Միրզա-Նուբարյա-
նը, փոխելով «դուքը» «դուի»:

Մելիք-Անդրեասյանը ցնցվեց, նրա ամ-
բողջ մարմինը պատեց սառը քրտինք, վորով-
հետև ինքը ևս հիշեց այդ առաջին անգամը—
յերիտասարդ եր, ուսման ծարավով տոչոր-
ված, հափշտակված մայրաքաղաք գնալու և
բարձրագույն ուսում ստանալու հեռանկա-
րով, հիշեց, թե ինչպես մտավ մեծահարուստ
նավթահորատեր Միրզա-Նուբարովի տան
դահլիճը... Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանի աչ-
քերը մի՞նեցին, այլևս վոչինչ չհիշեց, հին
աշխարհում թողված այդ ամոթը, ստրկա-
մտության այդ հզոր փաստը նրա աչքերի
առաջ քաշեցին մի մթին քող և այլևս չտեսավ
Միրզա-Նուբարյանին, վոր նստած եր դեմը և
Աննա Ջումչուգովնային, վոր կուչ եր յեկել
նրա կողքին և հեգնությամբ նայում եր իրեն:

Հի՛ն աշխարհը... այն աշխարհը, վորի
բոլոր տրադիցաները, այսպես կարծված բո-
լոր սրբությունները կոխտեցին իր հետև
թողած յերկրի բանվորները, ազատագրելով
բոլոր տեսակի ստրուկներին, այն աշխարհը,

վորի տերն եր ահա այս Միրզա-Նուբարյա-
նը...

Հիշելով նոր աշխարհը՝ պրոֆ. Մելիք-
Անդրեասյանի աչքերը նորից պայծառացան,
փարատվեց նրա հոգու մոռյլը, պատռվեց
խավարը և լույսի վոսկյա շիթեր կախվեցին
այդ պատռվածքներից: Լույսի վոսկյա այդ
շիթերը կախվել էին իր հետև թողած յերկրի
յերկնակամարից:

— Հ՞ը, ինչպե՞ս են քո վայրենիները.—
հանկարծ հարցրեց Միրզա-Նուբարյանը:

— Վայրենիներ, վորոնց մասին ե խոս-
քը,—հարցրեց Մելիք-Անդրեասյանը, անկեղ-
ծորեն գլխի չընկնելով, թե իսկապես վո՞րոնց
եր ակնարկում Միրզա-Նուբարյանը:

— Վայրենիներ, նո՛ւ, աշխարհում վայ-
րենի դադանները ով՞քեր են:

— Ձեզ չեմ հասկանում, Ալեքսանդր Իվա-
նիչ:

— Աննա՛, դո՛ւ ասա:

— Բոլշևիկները,— ծիծաղելով արտասանեց
Աննա Ջումչուգովնան:

— Դուք բոլորովին սխալ կարծիք ունեք
բոլշևիկների մասին, Ալեքսանդր Իվանիչ,—
զսպված զայրույթով պատասխանեց Մելիք-
Անդրեասյանը,—յես կարծում եմ...

— Վո՛չ մի կարծել,— ընդմիջեց Ալեք-
սանդր Իվանիչը գոռոզ, ամբարտաւան և դա-
ղաղած տոնով:— Միլենույնն ե, յես չեմ հա-
մոզվելու, ինչ վոր ասեք, յերևի դու ել այն

տիպերից ես, վոր թեքվում ես քեզ կերակրող-
ների կողմը, իմ մասին ել տարբեր կարծիք
ունեյիր, յերբ յես եյի կերակրում քեզ:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը վերավոր-
վեց մինչև հոգու խորքը, մանավանդ չկարո-
ղացավ տանել Աննա Զումշուգովնայի փողո-
ցային կնոջ վայել կողմնակի ծիծաղը, վոր
թափում էր նա իր արդեն չորացած շրթունք-
ներից և այտերից:

— Դուք ինձ յերբեք չեք կերակրել, Այեք-
սանդր Իվանիչ, չեն կերակրում ինձ և բոլ-
շեվիկները, մենք կոչում ենք այդ աշխատան-
քի արդար վարձատրություն:

— Մենք, վոր ասում ես—այդ «մենք»-ը
ո՞վ ե, — հարցրեց Միրզա-Նուրաթյանը չափա-
զանց սարկաստիկ չեչուով:

Լսվեց նորից Աննա Զումշուգովնայի ծի-
ծաղը:

— Մենք, պրոպետարական յերկրի քաղա-
քացիներս, — հպարտությամբ արտասանեց
պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը:

Թե՛ Աննա Զումշուգովնան և թե՛ Այեքսան-
դրը Իվանիչն այս անգամ ծիծաղեցին բարձր
և չնական վոճով:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը լռեց:

Լուսթյան ընթացքում նա յեկավ այն
յեղրակացության, վոր սխալ էր իր ընկձվա-
ծությունը, պետք էր անցնել հարձակողա-
կանի:

— Նո՛ւ, Այեքսանդր Իվանիչ, մոռանանք
այս բոլորը, յերևի իրար չենք համոզի, ինչ-
պես եք ապրում այժմ:

Նախկին նավթահորատերը շտկվեց: Այդ
հարցը նրան, ըստ յերևույթին, շատ դուր յե-
կավ:

— Այժմ, ինչպե՞ս ասեմ, վատ ենք ապ-
րում:

Նա խեթ նայեց Աննա Զումշուգովնային:
Վերջինս դեմքը բոլորովին փոխվեց, պարզ
յեղավ, վոր այլևս նա չէր կարող ծիծաղել,
յեթե մինչև անգամ ուժեղ առիթ էլ ներկայա-
նար:

— Յես հետս մի փոքրիկ գումար կարո-
ղացել եյի բերել, մի փոքրիկ գումար ել կար
արտասահմանյան բանկում, բայց բոլորը
գնաց, այս իմ սիրելի կինը, վորի հայրն ար-
դեն սնանկացած մարդ էր, յերբ կին վերցրի
ինձ համար, միացած իր փուճ վորդու և յեր-
կու լկտի աղջիկներին հետ, մսխեցին և կերան
ինչ վոր կար...

— Մի՛ հուզվեք, Այեքսանդր Իվանիչ, —
ասաց Մելիք-Անդրեասյանը:

Իհարկե, խոսքը վերաբերում էր ավելի
չուտ Աննա Զումշուգովնային և վոչ թե Այեք-
սանդր Իվանիչին:

— Չեմ կարող չհուզվել, սա և սրա փուճ
վորդին և լկտի աղջիկները չկարողացան հար-
դել ուրլին, ուրլին, Միքայել, աշխարհի
հիմքն և...

— Հի՛ն աշխարհի, Ալեքսանդր Իվանիչ:

— Հի՛ն մի՛ն չեմ իմանում, յես գիտեմ մի աշխարհ, այդ աշխարհի հիմքը ուրբի՛ն է, ուրբի՛ն ինքը աստված է, կամ աստծու պատկերը, իսկ սրա՞նք... սրա՞նք...

— Բավական է, նորից սկսեցիր, — ճշաց Աննա Ջումշուկովնան, — ուրբի՛, ուրբի՛, հասկացա՛նք վերջապես:

— Չհասկացար, ելի չհասկացար: Վերջապես, Միքայել, ինձ թողեցին աստծո պատկերին կարոտ:

— Մի անգամ հնարավոր լիներ, պարոն Մելիք—Անդրեասյան, խուզարկեյիք նրա գրպանը և տեսնեյիք թե ինչեր կան, — ասաց Աննա Ջումշուկովնան:

Մելիք—Անդրեասյանը կարծեց թե Միրզա—Նուրբարյանի գրպանում կը լինեյին ուրբի՛ներ:

— Այո՛, կան, խուզարկեյու կարիք չկա, — բղավեց նախկին նավթահորատերը և գրպանից դուրս բերելով բանալիների մի փունջ, սկսեց շնչառաջանել ողորմ:

— Կողպում ե մինչև անգամ հացը, — ասաց Աննա Ջումշուկովնան և սկսեց հեկեկալ:

— Բավական է, բավական, կեղծավոր լաց մի՛ տա... սրանեղեց Միրզա—Նուրբարյանը:

Պրոֆ. Մելիք—Անդրեասյանը քաբացած մնաց նստած տեղում:

— Վո՛չ միայն բուլշեիկները կողոպտեցին ինձ, կողոպտեցին ինձ նաև իմ զավակները և կինս, իսկական կողոպուտը սա յե: Նու՛, հիմա գրեթե առանց ուրբու նստած եմ, ի՞նչ արժեք ունեմ, մարդ ինչքան ուրբի՛ տեսնա, այնքան արժեք ունի:

— Այդ ճիշտ՝ չէ, — ասաց Մելիք—Անդրեասյանը, — որինակ՝ մենք, խորհրդային քաղաքացիներս ուրբի չենք դիզում, բայց յուրաքանչյուրը գնահատվում է ըստ իր արժանիքների, անձնական ընդունակությունների, և այլն:

Միրզա—Նուրբարյանը ամենացինիկ կերպով սկսեց հռհռալ:

— Խորհրդային քաղաքացի՛... յես խոսում եմ կարգին մարդկանց մասին:

— Կարծես, նրանք մարդ չեն, չե՞, — հանկարծ, գլուխը վեր բարձրացնելով, բղավեց Աննա Ջումշուկովնան:

Ամուսնուն հակառակ խոսելու համար՝ Աննա Ջումշուկովնան այս անգամ հանդես յեկավ խորհրդային քաղաքացիների պաշտպան:

— Դու ձայնդ կտրի, անամոթ, — զայրացած բղավեց Ալեքսանդր Իվանիչը:

Սկսեց ածականների մի մրցում ամուսինների միջև:

Պրոֆ. Մելիք—Անդրեասյանն այդ փողոցային տեսարանի առջև մտածում եր, թե ի՛նչ

պէս այդ պատկառելի նախկին մարդը և այդ ամբելի պատկառելի նախկին կինը, վորոնց հիշատակը պահել եր նա յերկար տարիներ յե-
րախտադիտական սրբազույն զգացումներով,
առանց ուրբուռ չնչին մարդիկ եյին, ահա
ներանք վերադարձել եյին իրենց բնական սո-
ցիալական կատեգորիային, ինչ վոր յերեա-
ցել եր բարոյական, վեհ, պատկառելի, յեղել
եր ուրբուռ փայլը, ուրբուռ զիւ հնչյունը և
տրիշ վոչինչ:

— Ալեքսանդր Իվանիչ, ուրբիւն աստված
ե, յես հավատում եմ ձեր ասածին:

Տիրեց խորը լուռթյուն: Միրզա-Նուբար-
յանը և Աննա Զումշուգովնան զգացին, վոր
Միքայելը, իրենց նախկին սանը, պարզապէս
հեզնում և իրենց:

— Միքայել, դու...

— Ալեքսանդր Իվանիչ, — ասաց Մելիք-
Անդրեասյանը վորտի կանգնելով, — յես մի մեծ
սխալ գործեցի...

Նա կանգ առավ: Նախկին նավթահորա-
տերն ուշադրությամբ դիտեց նրան և սպասեց
նրա խոսքի վերջին:

— Յես մեծ սխալ արի, վոր յեկա ձեզ
տեսներու...

Աննա Զումշուգովնան նորից սկսեց դառ-
նադին հեկեկալ:

— Ինչո՞ւ, — հազիվ կարողացավ հարցնել
նախկին նավթահորատերը գրեթէ յնջալով:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը չպատաս-
խանեց և դուրս յեկավ տնից:

Աննա Զումշուգովնան յերկար շարունա-
կեց հեկեկանքը, իսկ Միրզա-Նուբարյանը նո-
րից վերցրեց լրագիրը և սկսեց կարդալ ան-
տարբեր և անզգա:

ԺԹ

Յելենա Բեզլարովնան պրոֆեսորից ըս-
տացավ առաջին նամակը, վորին ջերմագին
կարոտով սպասում եր նա:

Նամակը գրված եր Պարիզից, այնտեղ
հասնելուց մի քանի ուր հետո և բացի անհրա-
ժեշտ անձնական տեղեկություններից — ֆիզի-
կական առողջության, տեղավորվելու, յե-
ղանակի և այլնի մասին — տրիշ վոչինչ չկար
այդ նամակում, գուրդուրանքի, կարոտի վո՛չ
մի խոսք, կարծես, այդ նամակը գրված եր մի
կնոջ, վոր յերբեք մտերիմ կապեր չեր ունեցել
նամակագրի հետ:

Յելենա Բեզլարովնան կրկին և կրկին
կարդաց նամակը՝ ձգնելով գտնել թագնված
մի ջերմագին չեշտ, բայց չկարողանալով
իրեն նետեց թախտի վրա և սկսեց դառնորեն
հեկեկալ:

Յերբ դեռևս վո՛չ մի նամակ չեր ստացել,
նա ապրում եր սպասումի անձկությամբ, և այդ
սպասումի անձկությունը նրան որորում եր
յերազային լուռ և խորը մի մեղոգիայով,

այժմ այդ անձկութիւնն եւ չկար, չկար վո-
չինչ, վորին սպասեր. պրոֆեսորը յեսասեր-
որեն մենակ մեկնեց Յելենայ, կարող եր
մերթել գործուղումը, յերբ ՀՀաջողվեց իրեն
ևս տանել հետը: «Յեթե ուզենար՝ կը Հաջո-
ղացներ» — մտածեց Յելենա Բեգլարովնան, —
«Հոգու խորքում նա չեր ցանկանում իմ ընկե-
րակցութիւնը, ուղում եր լինել ազատ»:

Վորքան մտածեց, այնքան լցվեց թախ-
ծով և արցունքով:

«Ալեւ ի՞նչ կա, վորին յես ձգտեմ», —
չչնջաց Յելենա Բեգլարովնան և սարսափեց
հոգու դատարկութիւնից: Այժմ նա խորա-
պես դիտակցեց կյանքի իր սխալները: Ողջո-
րագուն սխալն այն եր, վոր նա մի բան չսո-
վորեց, բազար գնալը, տնային կարգ ու սար-
քով դրադիւնը չեր լցնի մարդու ներքին դա-
տարկութիւնը: Յելենա Բեգլարովնան, ար-
դարությամբ մտածելով, հիշեց, վոր պրո-
ֆեսորն առաջինն եր, վոր իրեն քաջալերել
եր այդ ուղղությամբ, բայց ինքը կարեւորու-
թիւն չեր ընծայել:

Յերբ Վահրամ Անանյանը սովորական,
ամենօրյա իր այցելութիւնն անելու համար՝
ներս մտավ, Յելենա Բեգլարովնան փոքրիկ
բաց կապույտ մի թաշկինակով աչքերն եր
սրբում:

Անանյանը զարմացավ:

— Ի՞նչ ե պատահել, տիկին, — հարցրեց
նա:

— Վոչինչ:

Նրա ձայնի մեջ անսահման թախիծ կար,
դեմքը գունատ եր և մազերը մի քիչ անխնամ:

— Յելենա Բեգլարովնա, պրոֆեսորը,
գնալուց առաջ, ձեր ներկայությամբ, ասաց,
վոր վորեւէ մի նեղության ժամանակ՝ ինձ
դիմեք, այժմ յես պատրաստ եմ ձեզ մխիթա-
րելու, աջակցելու:

— Վաղրամ Տիգրանիչ, — մեղմագին ձայ-
նով ասաց Յելենա Բեգլարովնան, — յե՛կ, այս-
տե՛ղ նստիր:

Անանյանը տեղ գրավեց թախտի վրա,
Յելենա Բեգլարովնայի կողքին, մոտավորա-
պես ծունկը հպեցնելով նրա ծնկներին: Կնոջ
կուրծքը յեւեղում եր:

— Ի՞նչ ե պատահել, ասացեք, Յելենա
Բեգլարովնա:

— Պրոֆեսորից նամակ ստացա:

— Հիվա՞նդ ե, — անհանգստությամբ
հարցրեց Անանյանը և բռնեց Յելենա Բեգլա-
րովնայի ձեռքը:

Կնոջ շնչառութիւնն ավելի դժվարացավ,
բայց նրա աչքերում պլպլաց ժպտի մի լույս:

— Կարդացե՛ք, — ասաց Յելենա Բեգլա-
րովնան և տվեց ստացած նամակը Վահրամ
Անանյանին:

— Այստեղ վոչինչ չկա, վոր արցունքներ
կորզի ձեր աչքերից, տիկին, — ասաց Անանյա-
նը նամակը կարդալուց հետո:

— Դուք յերեւելիցե սիրե՞լ եք, — հանկարծ հարցրեց Յելենա Բեգլարովնան աղատորեն ձեռքերը դնելով Վահրամի ձեռքի վրա:

— ?

— Կամ գիտե՞ք ի՞նչ ե սիրելը:

— Վո՛չ, յերևի չգիտեմ, — միամտորեն, պարզունակությամբ պատասխանեց Վահրամը:

— Ուրեմն դուք չեք հասկանա, թե ինչու այդ նամակը պարունակում ե իր մեջ թախիժ և արցունք:

Լուսթյան մեջ լավում եր միայն յերկուսի չնչառությունը, արտասովոր, իրենց իսկ համար տարորինակ:

— Վագրամ Տիգրանիչ, յես սիրել եմ Միքայելին, յես սիրել եմ նրան դեռ այն ժամանակ, յերբ նա թոշակառու ուսանող եր, իմ ծնողները հակառակ եյին այդ ամուսնության, ճիշտ ե, յես վայելել եմ փոխադարձ սեր ու ահա, ըստ յերևույթին, ամեն ինչ կործանվում ե:

Անանյանը վոչինչ չկարողացավ հասկանալ, ապահար նայեց Յելենա Բեգլարովնային: Վերջինս գերագույն ճիգով զսպեց արցունքների մի նոր ուղի, վոր բարձրացավ սրտից և խուժեց աչքերը: Անկարելի յեղավ զսպումը շարունակել, պղտորվեց նրա աչքերի պայծառությունը, կոպերից կախվեցին կաթիլներ և ընկան Վահրամի ձեռքերի վրա:

— Նա չի վերադառնալու, յես ձեզ վրատահանում եմ, նա այլևս չի վերադառնա այս յերկիրը, — չնչաց Յելենա Բեգլարովնան և, ընկնելով Վահրամի կրծքի վրա՝ սկսեց հեկեկալ, ավելի դառնորեն, քան մենակ յեղած ժամանակ:

Վահրամը ցնցվեց ամբողջ մարմնով, նրան պատեց մի այնպիսի զգացում, վորին մինչ այդ բոլորովին անծանոթ եր յեղեչ: Քստն և վեց տարեկան յերիտասարդը հանկարծ գրկեց Յելենա Բեգլարովնային, թեթևորեն բարձրացրեց, նստեցրեց իր ծնկների վրա և նրանց շրթունքները փարվեցին իրար:

. . . . .
. . . . .
. . . . .

Վահրամ Անանյանը յեկել եր իր առերյալ պատմական ընթերցումն անելու պրոֆ. Միլիք-Անդրեասյանի գրադարանում և ահա նրա առաջ բացվեց կյանքի գիրքը, վորի թերթերը չրջելիս՝ նրան թվաց, վոր քայլում ե կեռասենու պարտեզից լուսնի շողերի տակ, գիշերային նվազի թեվերի վրա ուրորուն: Կյանքի գիրքը բուրում եր այնպես, ինչպես նոր քաղված և թոշնած խոտը, վորից անդրադառնում եր թարմություն և զովություն: Յերիտասարդ գիտնականը նայեց գրադարանին և գրքերը, պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանի գրքերը թվացին նրան մոռալած և տրտում:

— Դուք յեբրեիցե սիրե՞լ եք, — հանկարծ հարցրեց Յելենա Բեզլարովնան աղատորեն ձեռքերը դնելով Վահրամի ձեռքի վրա:

— ?

— Կամ գիտե՞ք ի՞նչ ե սիրելը:

— Վո՛չ, յերևի չգիտեմ, — միամտորեն, պարզունակով թյամբ պատասխանեց Վահրամը:

— Ուրեմն դուք չեք հասկանա, թե ինչու այդ նամակը պարունակում ե իր մեջ թախիժ ե արցունք:

Լուսթյան մեջ լսվում եր միայն յերկուսի չնչառությունը, արտասովոր, իրենց իսկ համար տարորինակ:

— Վաղբամ Տիգրանիչ, յես սիրել եմ Միքայելին, յես սիրել եմ նրան դեռ այն ժամանակ, յերբ նա թոշակառու ուսանող եր, իմ ծնողները հակառակ էյին այդ ամուսնության, ճիշտ ե, յես վայելել եմ փոխադարձ սեր ու ահա, ըստ յերևույթին, ամեն ինչ կործանվում ե:

Անանյանը վռչինչ չկարողացավ հասկանալ, ապշահար նայեց Յելենա Բեզլարովնային: Վերջինս գերագույն ճիգով զսպեց արցունքների մի նոր ուղի, վոր բարձրացավ սրտից և խուժեց աչքերը: Անկարելի յեղավ զսպումը շարունակել, պղտորվեց նրա աչքերի պայծառությունը, կոպերից կախվեցին կաթիլներ և ընկան Վահրամի ձեռքերի վրա:

— Նա չի վերադառնալու, յես ձեզ վրատահացնում եմ, նա այլևս չի վերադառնա այս յերկիրը, — շնչաց Յելենա Բեզլարովնան և, ընկնելով Վահրամի կրծքի վրա՝ սկսեց հեկեկալ, ավելի դառնորեն, քան մենակ յեղած ժամանակ:

Վահրամը ցնցվեց ամբողջ մարմնով նրան պատեց մի այնպիսի զգացում, վորին մինչ այդ բոլորովին անծանոթ եր յեղեչ: Քսան և վեց տարեկան յերիտասարդը հանկարծ գրկեց Յելենա Բեզլարովնային, թեթևորեն բարձրացրեց, նստեցրեց իր ծնկների վրա և նրանց շրթունքները փարվեցին իրար:

. . . . .
. . . . .
. . . . .

Վահրամ Անանյանը յեկել եր իր առորյա պատմական ընթերցումն անելու պրոֆ. Միլիք-Անդրեասյանի գրադարանում և ահա նրա առաջ բացվեց կյանքի գիրքը, վորի թերթերը չրջելիս՝ նրան թվաց, վոր քայլում ե կեռասենու պարտեզից յուսնի շողերի տակ, գիշերային նվագի թեվերի վրա որորուն: Կյանքի գիրքը բուրում եր այնպես, ինչպես նոր քաղված և թոշնած խոտը, վորից անդրադառնում եր թարմություն և զովություն: Յերիտասարդ գիտնականը նայեց գրադարանին և գրքերը, պրոֆ. Մեկիք-Անդրեասյանի գրքերը թվացին նրան մուսյլած և տրտում:

Յեւեհնա Բեգլարովնան անկողնից վեր կացավ առավոտյան խնդությամբ գինով, իրիկվա դառնադի արցունքներին փոխարինեցին լուսարացի ցողերի թարմ կաթիլները, նրա հոգում կաթեց, չիթ առ չիթ, նոր մի գարնան լույսը, տան իրերը յերգեցին, մեծ հայելին անդրադարձրեց Յեւեհնա Բեգլարովնային թարմացած, չրթունքները և այտերը ներկված վարդի թեթև կարմիրով, նա լսեց պարտեզի տերևների հծծյունը, լուսամտի թաղարի մեջ բացված ալպյան մանիչակը շնչաց ինչ վոր բան, ջրով լիքը բաժակը ժպտաց, իսկ պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանի պատմության գրքերը նորից տխուր նայեցին նրան:

Յերբ Յեւեհնա Բեգլարովնայի նայվածքը հանդիպեց ամուսնու գրքերին, նա ցնցվեց, թեթև մի սառուռու փշաքաղեց նրա մարմինը, բայց յերբ աչքերը հեռացրեց գրքերից, նա խորը ուրախությամբ ապրեց դավաճանության հրճվանքը: Յեւեհնա Բեգլարովնան զգում էր, վոր հանցավոր է, բայց ազահությամբ և բողջավառությամբ ձգտեց դեպի այդ հանցանքը:

Թռավ անկողնից, սառը ջրով վողողեց նա յերեսը, փիզը և կուրծքը, բայց այտերն այրվում էին:

Անանյանը խոստացել էր առավոտյան գալ:

Ինչո՞ւ ուշացավ:

Նայեց ժամացույցը:

Անանյանը չէր ուշացել: Յեւեհնա Բեգլարովնային միայն թվաց, վոր նա ուշացել է:

Մտավ խոհանոց, թեյ դրեց: Նրա յերակներում արյունը վեալեաում էր: Կյանքը վերադարձել էր ծաղկումներով: Սխալ է, վոր ասում են, թե դարձնենք, վոր գնում են, ալլևս չեն վերադառնա: Գնացած դարունները նորից են վերադառնում՝ ավելի հարուստ, ավելի շողջողուն և ավելի կանաչահեղձ, վերադառնում են և դարունների հետ հոսող առունները, դգնում են, հծծում, յերգում և նորից հոսում, անվերջ է կյանքի ուրախությունը, միայն պետք է գիտենալ, թե վորտեղ է թաղնված այդ ուրախությունը:

Յեւեհնա Բեգլարովնայի համար այդ ուրախությունը թաղնված էր յերիտասարդ գիտնականի գանդուր մաղերում, նրա չրթունքների խոնավության և ջերմության մեջ, նրա հզոր թևերում:

— Բարի լո՛ւյս, Յեւեհնա՛...

Կարծես, արևը ճչաց Անանյանի ձայնի մեջ:

— Վազրա՛մ...

Յեւեհնա Բեգլարովնան իջեցրեց լուսամուտի վարագույրները, քիչ անց մթնշաղում լրագեց թեթև մի շրջուն, կոճակները դարնվեցին

աթուռին և Վահրամին մոտեցավ մի լուսավոր հասակ...

Յերիտասարդ գիտնականի առաջ նորից բացվեց կյանքի գիրքն իր անսահման դադանիքներով և նորանոր, անթիվ եջերով:

— Յե՛կ, անպայման յե՛կ, յերեկոյան, Վաղբա՛մ, սիրելի՛ս...

Վահրամ Անանյանը սահեց դուրս:

Ի՞նչ լուսապայծառ ե ողբ:

Փողոցում մի ձի վրնջեց խողական կրքով:

Արևի նարինջը ներկել էր բոլոր պատերը, հողը, կտուրները և ծառները, բոլորը, բոլորը լողում էին արբեցությամբ արևի վարար ալիքներում, առունները հոսում էին յերգեշով:

Յելենա Բեգլարովնան, Վահրամի գնալուց հետո, բաց արավ լուսամուտի վարագույրները, լույսը վողողեց սենյակը, կրկին նայեց իրեն մեծ հայելու մեջ, այնչափ դուր յեկավ իրեն իր մարմինը:

Հագնվեց Յելենա Բեգլարովնան, վերցրեց սեղանի վրա յերեկվանից մնացած պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանի նամակը, նորից կարդաց և դո՛հ մնաց իր դավաճանությունից:

— Կյանքն ամփոփված չե միայն քո մեջ, քո գրքերում.— չնչնաց նա և ծիծաղեց:

Ակամա դարձավ նա պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանի գրքերին, նրանք ևս ժպտում ե-

ին, այլևս տխուր չէին ինչպես իրիկունը և առավոտյան:

Յելենա Բեգլարովնան մտածեց դուրս գնալ, մինչև անգամ անհրաժեշտ եր դուրս գնալ տան կարիքները հոգալու համար, բայց չուզեց բաժանվել տան մթնոլորտից, իր ննջասենյակից, վորտեղ տարածվել էր բուրումնավետ մի ալիք: Իրերից արտացոլված բուրումը խորապես հարբեցնող էր, իրերի ներքին աշխարհն էլ պար էր դալիս Յելենա Բեգլարովնայի ուրախության հետ, հրճվում էին բոլորը, բոլորը:

ԻԱ

Մի յերեկո պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը Մետրոյի Կառ դը Լ'Եստ կայարանից դուրս գալուն՝ գնեց մի «Պարի-Սուար», առավոտյան գնած «Պտի Պարիզիեն»-ը ևս չեք կարդացել: Մտածեց նա գնալ պանդոկ և կարդալ թերթերը: Ականջին խփեց մի ուրիշ թերթի անուն «Լ'Յումանիտե», կանգնեց, ուզեց մի համար ել նրանից վերցնել, բայց անցավ, ձեռքը թափ տալով և մտքում ասելով—«Կոմունիստական մամուլը զահլա տարել է, բա՛վական է»:

Պանդոկում նա չկարողացավ գիմադրել լուսամուտից նորից դիտելու քաղաքը: Անվերջ է Պարիզի թովչանքը, կախարդական քաղաք, վորտեղ ամեն մի իր ունի իր առանձ-

նահատուկ հրապույրը: Յեթե մի վտրեւ ա-
ռաքկա ուրիշ քաղաքներում աննշան և անի-
մաստ ե, Պաթիզում կաբող ե ստանալ առան-
ձին գրավչութիւն և խորագույն իմաստ, կան
անտեսանելի ձեռքեր, վորոնք գեղեցկացնում են
ամեն ինչ:

Յերեկոյան Պարիզն ավելի գեղեցիկ եր:
Ամբողջ քաղաքը վողողված եր վերջալուսի
վարդագույն լույսով, անսահման դաշտն
որորվում եր, քաղաքում տիրում եր մի լուռ
խնդութիւն, վոր գալիս եր ամեն մի վերջա-
լուսին, իբրեւ մի հանգիստ պահ աղմկալից,
լուսավոր և ցնծուն գիշերից առաջ: Գիշերը
Պարիզը վոչ թե քնում ե, այլ նոր ե դարթ-
նում, նա սիրում ե ուրախանալ յերկնքի և
յերկրի աստղերի տակ: Պարիզը գիշերը պա-
րում ե, իրիկնային փոքրիկ հնչյունները մե-
ծանում են գիշերը և դառնում բարձրաձայն
նվագ, պատուվում ե քաղաքի սիրտը և հոսում
ե վարդագույն ու արեւագույն գինին:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը քաջվեց յու-
սամուտից, յերկարեց բազկաթոռի վրա և
բաց առավ լրագրերից մեկը: Մի քիչ կարդա-
լուց հետո՝ մեքենայորեն նա փնտռեց արտա-
սահմանյան բաժինը և ահա Ա.Ս.Տ.Ր.: Այդ բա-
ժինը ընկալեցորեն նրա համար նորութիւններ
յեր պարունակելու, բայց, զարմանալի յեր,
նորութիւններ չատ կային, կարծես, ինքը
չեր յեղել այդ յերկրի քաղաքացին, հասա-

րակական հազար ու մի թելերով կապված չեր
յեղել այդ յերկրի ամեն մի յերեւույթի հետ,
Ֆրանսական թերթի տեղեկութիւնները, կար-
ծես, չեյին այն յերկրի մասին, վորտեղից
ինքը դեռես նոր եր յեկել:

Պրոֆեսորը կարդաց—

— Վերսկավել են հրեական կոտորած-
ները...

— Հեռավոր Սիրիւում պայթել ե մեծ
ապստամբութիւն...

— Փոքրիկ հանրապետութիւններէ կոն-
ֆերանսը վորոչել ե անջատվել խորհրդային
միութիւնից, բայց ուսական կարմիր բա-
նակի յերեվումը Անդրկովկասում և Միջին
Ասիայում քայքայել ե հանրապետութիւն-
ների ցանկութիւնը...

— Գնդակահարումը շարունակվում ե
ժողովրդական այն տարրերի դեմ, վորոնք
վո՛չ թե մասնակցում են դժգոհութիւն ալի-
քին, այլ պարզապէս չեզոք են մնում...

— Խորհրդային միութիւնը տենդադին
պատրաստութիւն ե տեսնում արտաքին պա-
տերազմի համար...

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը դեն չպրտեց
թերթերը և սկսեց մտածել. «Միթե՞ ինքը, լի-
նելով այդ յերկրի մասնիկը, լինելով մտա-
վորական, կուլտուրան Փրոնտի բարձր տի-
պի աշխատավոր, բոլորովին տեղակ չի յե-
ղել յերկրում տեղի ունեցած պրոցեսներին,

միթե՞ ինքը քնած է յեղեւ ուղտի ականջում,
միթե՞ նա չի կարողացել տեսնել քթից գոնե
մի քիչ հեռու»:

Մի պահ, կարծես, համոզվեց պրոֆ. Մե-
լիք-Անդրեասյանը իր սեփական հիմարու-
թյան և մտքում ասաց. «Յերբ մի մարդ այն-
քան տարված լինի պատմության չոր փաստե-
րով, մզլած գոկումենտներով, ահա այս կը-
լինի հետևանքը»:

Ուրեմն այն մի քանի հոգիները, վորոնք
յերկրում իրեն ասում եյին դանազան բաներ,
վորոնց չէր հավատում, ճշմարիտ եյին: Մի
անգամ, — հիշեց պրոֆեսորը, — լուր տարած-
վեց Յերևանում, վոր գիշերը կոմունիստա-
կան մի ջոկատ, հարձակվելով Եջմիածնի
վրա, գերի յեր վերցրել կաթողիկոսին և մի
քանի յեպիսկոպոսների, աքսորել Սեւյան,
խստորեն մեկուսացրել նրանց կղզում, ճշմա-
րիտ է, և այն ժամանակ նա չէր հավատացել,
չե՞ վոր մի քանի որ հետո մարդիկ անձամբ
տեսել եյին հայոց հայրապետին իր վեհարա-
նում հանգիստ և անձեռնմխելի, ուրեմն այդ
անձամբ տեսնողները «ստել են ականատեսի
նման»:

Իայց պրոֆեսորը քիչ հետո սթափվեց,
կարծես. մի ծանր յերազից: Նա լսել էր, դեռ
մինչև Պարիզ, ճանապարհին, վոր գաղութա-
հայ թերթերը գրում են մասսայական գաղթի
մասին Հայաստանից դեպի Ռուսաստան, թե

Հայաստանի մայրաքաղաքը որեց որ դադարկ-
վում է, մարդիկ փախչում են մինչև անգամ
Միուլթյան ավելի անբարեբեր չրջանները,
ազատվելու համար քաղաքական անասելի
հալածանքից, իբր թե Հայաստանից դուրս
բոլշևիզմն ավելի մեղմ է, քան Հայաստա-
նում:

Պրոֆեսորը հանկարծ գոչեց. «Սո՛ւտ է,
ամեն ինչ սո՛ւտ է, մեր կառավարությունը
մինչև անգամ չի կարող դիմանալ ներգաղթի
ուժգին հոսանքին, կառուցելով ամբողջ թա-
ղամասեր, դեռ բնակարանային սուր ճգնա-
ժամը չարունակվում է, այնինչ, արտաքին
լուրերի համաձայն դադարկվում է մայրա-
քաղաքը: Սո՛ւտ է, սո՛ւտ է, սո՛ւտ է: Մար-
դիկ անխղճորեն ստում են»:

Առաջին անգամն էր, վոր Պրոֆ. Մելիք-
Անդրեասյանն զգաց խղճահարություն դեպի
խորհուրդների յերկիրը, առաջին անգամն էր,
վոր նրա մեջ զարթնեց խորհուրդների յերկ-
կրի քաղաքացու արժանապատվությունը և
արդարության զգացումը: Նրան, այդ կույր
մարդուն, վոր տարիներ ապրել էր հանուն
սոցիալիզմի կառուցման մղվող պայքարի, ա-
նասելի, հերոսական և մինչև անգամ հեքիա-
թային պայմաններում և գրեթե վոչինչ չէր
տեսել, կամ մարանչել էր չտեսնելու, սուտը,
բացարձակ սուտը զարթեցրեց: Հանկարծ նա
զգաց, վոր վոչ միայն ինքը, իբրև հարազատ

քաղաքացի, չէր կարողացել վողեւորվել յերկրի վերելքով, չէր կարողացել տեսնել ժամանակավոր անհաջողութիւնները մեջ իսկ ապագա մեծագույն և բացարձակ հաղթանակի բոլոր տվյալները, այլ մինչև անգամ չէր կարողացել լինել որդեկաւի:

Այս մտածումների հոսանքում արիւթթիւն չունեցաւ նա յերկար տարուբերվելու, վորպէսզի կարողանար գտնել ճշմարիտ հանգրվանը, ինչպէս փոթորկից հետո անխուսափելի խաղաղութիւնը, իրեն նետեց պանդուկից դուրս ազատվելու համար իրեն ճնշող մտքերից:

Լուսիս և ստվերի այն հաջորդականութիւնը, վորից տանջվում էր նա, հրեց նրան դեպի ցնծացող, լուսաղլարթ և յերգող քաղաքը:

ԻՐ

Առաջին անկյունում նա տեսաւ մի դույզ, վոր պինդ փաթաթված, համբուրվում էրին, տարված այնպիսի գերագրգռութեամբ, կարծես, չորս պատերի մեջ մենակ լինեցին:

Նա մտաւ բուլվարներից մեկը:

Խնդութիւնը հոսում էր ծառների տակով, մաքուր և ուրախ մայթերով կարկաչում էր զիջերվա յերգը, ծառների ճյուղերի միջից յերկացող լուսերը չէր կարելի վորոշել՝ աստղե՞ր էին, թե ելեքտրական լամպեր, հա-

րյուրավոր մեծ լուսամփոփներ, կլոր և սպիտակ լիալուսնի նման, որորվում էին բուլվարի մեջտեղում:

Նա կանգ առաւ մի քանի խանութների փեղկերի առաջ, դիտեց, հափշտակվեց մի կամ յերկու իրով և շարունակեց ճանապարհը: Նրա մտքովն անգամ չէր անցնում, վոր այդ բարձրորեն ցնծացող քաղաքում, վորտեղ փողոցի յուրաքանչյուր քարն անգամ հյուրասեր էր, գոյութիւն ուներ մարդկային տանջանքը, վորի ճիշդ խեղդվում էր բարձրադակ ուրախութեան տակ: Հանկարծ նա տեսաւ յերիտասարդների մի խումբ, վորոնց մեջ կային դեռ բոլորովին պատանիներ, վերին շրթունքների վրա մազերի թեթև ստվերներով և նրանց յետևում մի քանի վոստիկաններ: Խումբը, քրտնած և ահաբեկված, կողմնակի փողոցից մտաւ բուլվարը, ճեղքեց ուրախ ամբոխը և մտաւ դիմացի կողմնակի փողոցը, բայց այնտեղ հանդիպեց վոստիկանական ուրիշ խմբի և կանգ առաւ: Յերկու կողմից վոստիկանները պաշարեցին յերիտասարդներին ու պատանիներին և քչեցին առաջ: Ձերբակալմանն սկսեցին յերգել մի յերգ, վորը պրոֆեսոր Մելիք-Անդրեասյանը յերբեք լած չէր, բայց այդ յերգի յուրաքանչյուր հնչյունը ցնցեց նրա ամբողջ մարմինը, նրանց ձայնը հիշեցրեց նրան խորհուրդների յերկրի յերիտասարդ սերնդի

ձայնը, առողջ, զիւ, թարմ և վճիտ, ինչպես լուսարացի համանվազը: Հիշողության մեջ պատկերացրեց նա և մի ուրիշ պատկեր— ցարական դարաշրջանի վոստրիկանությունը և նրան ճնշող հին այգե կոշմարը, մոռյլ և ցավատանջ կոշմարը, վորի վերադարձի հեռապատկերը փառապեց նրա մարմինը և մըտքում, պարզ և վորոշակի, ինչպես բարձրաձայն մեկի հետ խոսեր՝ նա ասաց:

— Յեւ յես ցանկանում եմ, վոր վերադառնա այգե բոլոր հինը:

Մարդիկ տեսան, վոր մեկը, ըստ արտաքին յերևույթին և քայլվածքի վոճին, մի ոտարական, քայլում է բուլվարի ցնծացող ծառների և լիայունի նման կախված լամպերի լույսերի տակով, ահաբեկված աչքերով, նյարդացած և հոգեկան ակնբաղխ խռովքով:

Աշխատելով փախչել հետզհետե աճող ցնծությունից և լույսից, պրոֆ. Մեյիք-Անդրեասյանը մտավ կողմնակի փողոցներ, բայց իրեն դտավ ավելի կոշմարային մթնոլորտում:

Մի կանացի յերգեցիկ ձայն նրան բարեկց սիրալիր և՝

— Մենակ չե՞ք ձանձրանա, — հարցրեց նրան:

Պրոֆեսորը չպատասխանեց: Գնալով լույսին ափի մոտիկ, նա նայեց կնոջը: Վերջինս ժպտաց: Այդ ժպտում չկար ուրա-

խության վո՛չ մի ցուք, ընդհակառակը՝ թախծի մի քող նրան դարձնում էր զարմանալիորեն գրավիչ:

— Յես սիրում եմ մենակությունը, — ասաց պրոֆեսորը:

— Յերեւի դուք պրոբլեմով եք զբաղված, — ասաց կինը:)))

— Այո:

Կինը ծիծաղեց, կարծես, մթան մեջ հանկարծ ըղիւսեց մի ջուր, կարկաչեց և հոսեց:

— Դուք յերբ և իցե չե՞ք ուզում լինել մենակ, — հարցրեց Պրոֆեսորը: Կինը լռացավ:

— Յես միշտ ուզում եմ մենակ լինել, բայց մարդիկ ձանձրանում են մենակ լինելուց, ստիպված եմ փողոց դուրս գալ և փառաւել նրանց տխրությունը, — ասաց նա:

— Բայց չե՞ վոր դուք...

— Ո՛հ, բավական է, — զայրացավ կինը և հեռացավ:

Փողոցային կինը չի սիրում, յերբ մարդիկ զաղափար չունեն, թե ժամանակն անցնում է արագ, հանկարծ գիշերը կհասնի իր վախճանին և նա կարող է դիմավորել լուսաբացը մի քանի անավարտ սակարկություններով:

Պրոֆեսորը նայեց նրա յետեից, մինչև կորսվեց նա մթնում, տպա առաջ քայլեց:

— Բարե՛, պարո՛ն, — հնչեց ուրախ և անզուսպ մի կանացի ձայն:

— Ներեցե՛ք, յես պրոֆեսորը եմ զբաղ-
ված, —ասաց պրոֆեսորը:

— Ուրախ եմ, վոր ժամանակս չխե-
ցիք, — նորից հնչեց այն ուրախ և անդուսպ
կանացի ձայնը, և պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյա-
նը մնաց մենակ:

. . . . .

Առավոտյան պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը
զարթնեց անորոշ և տարտամ զգացումներով:

ԻԳ

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանն ինքը Պարի-
զից մեկնեց զվիցերական փոքրիկ մի քաղաք՝
տեսակցելու եմիգրանտ յեղբոր հետ, վորով-
հետեւ յեղբայրը գրել էր, վոր վո՛չ մի հնա-
րավորություն չուներ Պարիզ գալու:

Նա ճանապարհին մտածեց, թե ի՞նչ հար-
ցեր կարող էր տալ իրեն յեղբայրը և ինքն ի՞նչ
պես պիտի պատասխաներ: Այդ պատասխան-
ները դո՛հացուցիչ էյին թվում սկզբում, բայց
հետզհետե սկսեցին հոգեկան տանջանք պատ-
ճառել, նորից մի դիվային ինչ վոր բան բարձ-
րացավ իր հոգում — դա յերկվությունն էր,
յերկվությունը դեղին և կանաչ աչքերով,
վոր վո՛չ թե դրսից սողոսկեց իր ներքին աշ-
խարհը, այլ հարություն առավ, ընդհակա-
ռակը, իր ներքին աշխարհից:

Պրոֆեսորը յեղբորը նախապես չեր գրել,
թե յերբ և գալու, ուստի կայարանում վո՛չ-
վոք չդիմավորեց նրան: Կայարանից մինչև
յեղբոր բնակարանը նա մտածում էր, թե ի՞նչ
պատասխանի յեղբորն առաջին հարցումին:
Այդ հարցումը բնականորեն, անխուսափելի-
րեն պիտի լիներ կնոջ և զավակի մասին:

Յերբ յերկու յեղբայրները զվիցերական
փոքրիկ, լուսավոր և մաքուր սենյակում ի-
րար փաթաթվեցին, համբուրվեցին և նստան
դեմ դիմաց՝ յեղբայրը հարցրեց պրոֆեսո-
րին.

— Ինչպե՞ս ազատվեցիր այդ դժոխքից:

— Ի՞նչ դժոխք, — հարցրեց պրոֆեսորը,
հաստատ համոզված լինելով այժմ, վոր դը-
ժոխք եմիգրանտի լեզվով նշանակում է խոր-
հրդային յերկիր:

— Ինչո՞ւ չես ասում, այստեղ լրտես-
ներ չկան, — հեգնեց յեղբայրը:

— ...

— Վերջապես մենք ամեն բան գիտենք:

— Ի՞նչ գիտեք, — հանկարծ հարցրեց պրո-
ֆեսորը զայրացած, բայց զուսպ:

— Մենք գիտենք, թե ի՞նչ չարչարանքներ
են տվել քեզ:

— Ի՞նչ չարչարանքներ:

— Բանտ, և այլն:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանն ապշեց:

Բանտ: Յ՞երբ: Հանկարծ նա սկսեց բարձրա-
ձայն հռհռալ:

— Ինչո՞ւ յես հռհռում:

— Բանտ և այլն... իսկ ի՞նչ ե այդ և
այլնը:

— Հարցաքննություն գրեթե յերեք օրը
մի անգամ:

Մելիք-Անդրեասյանի հռհռոցը դարձավ
գրոտեսկ:

Եմիգրանտն այդ հռհռոցից զգաց թունա-
վոր խոցեր իր մարմնի վրա: Վորքան խորը,
վորքան այրող կարոտով սպասել եր իր յեղ-
բորը, ինչքան նա ուրախացել եր նրա ազա-
տության առթիվ, լցվել եր մանկական խըն-
դությամբ, բայց ահա նա հռհռում ե, հռհռ-
ռում ե ինչպես դեմը, հռհռում ե իր վրա, իր
գաղափարների, իր մարտիրոսության վրա:

Նա այդպես եւ արտահայտվեց:

— Դու ծաղրում ես իմ մարտիրոսագրու-
թյունը, Միքայել:

Հռհռոցն իսկապես դարձավ դիմախի:

— Ի՞նչ մարտիրոսագրություն...

— Վերջ տուր, բավական ե...

Պրոֆեսորը չեւ կարողանում դադարեց-
նել ծիծաղը, բայց ի վերջո լրջացավ, լայն
մի տխրություն, ինչպես թանձրացյալ շաղա-
խը, պատեց նրան:

— Ինչպե՞ս ես ապրում դու այստեղ,—

հարցրեց Միքայելը վերջապես յեղբայրական
կարեկցությամբ:

— Վատ եմ ապրում, չա՛տ վատ:

— Ի՞նչ տեսակետից: —

— Տնտեսական:

— Ձե՞ն ոգնում քեզ ընկերները, քո կու-
սակցությունը:

— Ե՛հ, ավելի մեծ դադաններ կան, ինձ
բան չեն թողնում,— պատասխանեց եմիգ-
րանտը գրեթե լացակամած, նկատի չառնե-
լով այն հեղնությունը, վրոպ աբտասանեց
պրոֆեսորը «ընկերներ» և «կուսակցություն»
բառերը:

Տիրեց լուռություն:

Եմիգրանտը բաձկոնի կոճակի հետ եր խա-
ղում, իսկ պրոֆեսորը նայում եր լուսամու-
տից դուրս և դիտում եր փողոցի յերթեկը,
մտածելով ինչ վոր:

— Իսկ դու չե՞ս հետաքրքրվում քո ընտա-
նիքով,— հարցրեց պրոֆեսորը:

— Վո՛չ:

— Ինչո՞ւ:

— Քո՛ւ պատճառով:

Պրոֆեսորն ապչեց:

— Յես քեզ չեմ հասկանում:

— Իմ ընտանիքը, քաղաքական դժբախտ
պայմանների պատճառով, թողի քո խնամ-
քին, իսկ դու ի՞նչ արիր:

— Կերակրեցի նրան:

— Շնորհակա՛լ եմ, — հեղնեց եմիգրան-
տը, — այս մասին չե՛ս խոսքը:

— ?:

— Տղաս կոմսոմոլիստ ե՛ս ա՛յժմ, ճի՞շտ ե՛:

— Այո՛, ճիշտ ե՛:

— Ապա դու չամաչեցի՞ր, վոր նրան թույլ
տվիր, նրան, իմ վորդուն, դառնալու կոմսո-
մոլիստ:

— Վո՛չ:

— ...

— Վո՛չ միայն թույլ եմ տվել, այլ քաջա-
լերե՛լ եմ:

— Քաջալե՞րել ես:

— Այո, քաջալերել եմ, վորպեսզի քեզա-
նից ավելի բարձր մարդ դառնա հասարակու-
թյան համար, դառնա ավելի պետքական,
ավելի բարոյական, ավելի պատվավոր:

— Ի՞նչ լավ կլինե՛ր, մենք իրար չտեսնե-
ցինք:

— Վո՛չ, ավելի լավ չեր լինի, յես չեմ
սիրում պատրանքը, յեթե մենք իրար չտեսնե-
ցինք, յես պիտի շարունակեյի կարծել, վոր
իմ յեղբայրը մի պատվավոր մարդ ե՛:

— Միքայե՛լ:

— Վո՞րտեղից իմացար, վոր յես բան-
տարկված եմ, հարցաքննված ամեն յերեք ուրը
մի անգամ:

— Մենք ստույգ տեղեկություններ ունենք

այդ մասին: Քեզ բանտարկել են իմ կնոջ և
վորդու համար:

— Ստու՛մ ես դու, այդպիսի տեղեկու-
թյուն չի կարող լինել, դու ինքդ ես սարքել,
վորպեսզի յերևաս մարտիրոս:

— Միքայե՛լ, դու ինձ անպատվում ես:

— Դու քեզ ես անպատվում, խեղճ մարդ:

Եմիգրանտը լռեց: Նրա հոգու դռանը
բաղխվեց մի ուժգին ձայն — «Ճիշտ ե՛ս յեղբայ-
րդդ, այդ սուտը դու յես հնարել»:

— Նու, մոռանանք այս բոլորը: Յես
կարծում եմ, վոր այստեղ ապրելն ավելի
լավ ե, քան Պարիզում, խորհուրդ կտայի այս
տեղ ապրել, — ասաց եմիգրանտը:

— Վո՛չ:

— Պարիզում դժվար կլինի տնտեսապես:

— Տնտեսապես և ամեն բանով, մանա-
վանդ բարոյապես, ավելի լավ կլինի ապրել
Յերևանում:

— Պիտի վերադառնա՞ս, — ապշահար
հարցրեց յեղբայրը:

— Այո՛:

— Նո՛ւ, ասենք իմ սխալը դու չես գործի,
թողնել կնոջ...

— Վո՛չ մի կնոջ հարց չկա:

— Ապա՞:

— Յես քո սխալը չեմ գործի, քո քաղա-
քական սխալը:

— Ի՞նչ, բոլշևի՞կ դառնայի:

— Ուրախութեամբ կընդունեն յին քեզ կուսակցութեան մեջ, — հեղինեց պրոֆեսորը:

— Մեր ընկերներէն բոլշևիկ զարձողներ չեղան:

— Այո՛, յեղան, բայց բոլշևիկմբ կարէր խտնելին շատ չի սնուցանում:

— Միքայէլ, կըկնում եմ, լավ կլինեմ մենք իրար չտեսնելինք:

— Այո՛, լավ կլինեմ, յերեմի ել չենք տեսնի իրար:

— Ինչո՞ւ:

— Մեր ճանապարհներն ալլ են:

— Ալլ են...

— Յես պատկանում եմ մարդկութեան առողջ մասին:

— Վո՞րն ե առողջութունը:

— Մարդուն չչահագործելը:

— Ծիծաղելի յե:

— Ի՞նչը:

— Ամեն բան:

— Ծիծաղելի յե, — կարծես, կըկնեց պրոֆեսորը:

— Ի՞նչը:

— Դո՛ւ:

— Միքայէլ, մեր ճանապարհներն ալլ են:

— Այո՛, այո՛, ալլ են:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը դուբո յեկավ եմիգրանտ յեղբոր սենյակից: Առտասահմանում լինելու ամբողջ ժամանակամիջ-

ջոցում վո՛չ մի ժամանակ իրեն աշխատութեան չէր զգացած, վորքան յեղբոր սենյակում և դրանից դուրս, զվիցերական փոքրիկ քաղաքի խաղաղ փողոցներում:

Կանգնած փոքրիկ քաղաքի միակ հրապարակում, կես գիշերային պայծառ աստղերի տակ, նա տխրութեամբ զգաց մինչև հոգու խորքը: Ի՞նչն եր, վոր նրան այդպես տխրեցնում եր: Վերջնական բաժանումը յեղբորից: Վո՛չ: Նրան տխրեցնում եր խորհուրդների յերկրի հիշողութունը: Ահա այդ յերկրորդ պատկերացում իր առաջ ամբողջ մերկութեամբ:

Քայլեց նա առաջ, մտավ մի փողոցից մյուսը և, յերբ հանկարծ նրան թվաց, վոր նա վր ճեղքում ե նորից կապույտ ծովը դեպի խորհուրդների յերկրը՝ փարատվեց նրա տխրութեամբ, աստղերը թափվեցին նրա սրտի վրա և զվիցերական անսահման խաղաղ և կապույտ գիշերը յերգեց նրա հոգում:

ԻԴ

Առավոտյան նա մեկնեց Պարիզ:

ԻԵ

Անցավ մի ամիս:

Անցավ լուռ, տանջալից յերազներով և մտորումներով:

. . . . .
. . . . .
. . . . .

Մի առավոտ նա վորոշեց այլևս չգնալ պրոֆ. Ֆրանսուա դը Մոնեյի մոտ։ Նրանք վերջին անգամ բաժանվել էյին իրարից ձեռնակա՛ն քաղաքավարութեամբ, թերևս հարկավոր էր գեթ մի անգամ ևս այցելել նրան և ասել, վոր այլևս չի գալու, բայց պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը վորոշեց չկրել քաղաքավարութեան տանջանքը և վերջ տալ իր այցելութեաններին։ Նրան այլևս անհանդուրժելի յեր դառնում ֆրանսիացի պրոֆեսորի գոռոզությունը, վոր բղխում էր այն խորը համոզմունքից, թե ֆրանսիացին ընտրված ժողովուրդ է։ Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանի ինտերնացիոնալ գիտցումներին՝ նա պատասխանել էր հեգնանքով և լպիրշ թերահավատութեամբ, իսկ խորհուրդների յերկրի նոր աշխարհ կառուցելու խնդրին, վորը պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը դրել էր պրոֆ. դը Մոնեյի առաջ, թունավոր ծաղրով էր վերաբերվել։

Պրոֆ. Ֆրանսուա դը Մոնեն Արևմտյան Յեվրոպայի պատմութեան հայտնի մասնագետ էր։ Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը նրա հետ կապված էր 19-րդ դարու պատմական մի շարք անցքերի դոկումենտալ պարզաբանման համար։

— Դուք յերբնիցե չե՞ք մտածել աղքատ

տութեան մասին, մարդկային ֆիզիկական թշվառութեան մասին, վոր ծնունդ է առնում կապիտալիստական սխտեմից, — հարցրել էր նրան պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը, վորին պրոֆ. դը Մոնեն պատասխանել էր կտրուկ և վերջնական՝ վոչ։

— Ինչո՞ւ։

— Կարելիոր չէ։

— Ձե՞ք կարծում, վոր պատմութեանը դասակարգային պայքարի պատմութեան է։

— Վո՞չ, պատմութեանն ազգերի արժանապատվութեան պայքարի պատմութեան է։

Այն մարդը, պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը, վոր խորհուրդների յերկրում համառ, ներքին և յուր պայքար էր մղել պատմութեան մարքսիստական ըմբռնման դեմ, Յեվրոպայում, չիման մեջ մտնելով բուրժուազիայի իդեոլոգիաների հետ՝ իրեն գտավ մի նոր մարդ, զգաց, վոր իր մեջ ներծծվել էր շատ ավելին՝ քան ինքը կարծում էր։ Յեվ հուսախափված բուրժուական դեմոկրատիայից, վորն իր լավագույն յերազն էր հանդիսացել յերկար տարիներ, ավելի և ավելի խորացավ հասարակական այն հարաբերութեանների հատակը, վոր գոյութիւն ունէր բուրժուազիայի բացարձակ տիրապետութեան չըջանում։ Այն պահին, յերբ նա պրոֆ. դը

Մոնեյին հարց եր տալիս աղքատութեան պրոբ-
լեմի մասին՝ ինքը ևս այդ մասին լայնորեն և
խորապես չեր մտածել։ Մարդկային աղքա-
տութեան, մարդկային ստեղծագործական
մեծ զանգվածների աղքատութեան մտածումը
չառ անգամ եր խուժել նրա իմացականու-
թյան մեջ, բայց նա յետ եր մղել այն ան-
գութ, անողորմ պայքարով, բայց այժմ ինքը
ևս սկսեց մտածել այդ մասին, և նրա առաջ
պատկերացավ, հեռավորութեան մեջ, խոր-
հուրդների պրոլետարիատի հերոսական ճիգը՝
լուծելու վերջնականապես աղքատութեան
հարցը։

Չգիմադրելով այդ մտածումներին՝ պր-
ոֆ. Մելիք-Անդրեասյանն սկսեց տեսնել աչ-
խարհն իր բացարձակ մերկութեամբ։

Նա տեսավ, վոր Յեվրոպան, վորի սիր-
տըն եր համարվում Պարիզը, բռնված է շա-
հագործման ահավոր տենդով, խարում են
բոլորը, բոլորը, ամեն ինչ չափվում է շահա-
գործման աստիճաններով, վորքան շատ է շա-
հագործում մեկը, այնքան բարձր է նրա
պատիվը։

Հալչում եր մարդկային ստեղծագործող
տարրի կյանքը, հալչում եր, ինչպես մոմը
հնոցում։

Նա տեսավ գործադուրկների մասսան,
վոր սոված, ատերութեամբ լցված, բայց ան-
գոր և թշվառական թափառում եր մեծ քա-

ղաքի փողոցներում, գետի ափին, պարսպի
տակ, նա հանդիպեց բացի ժողովրդական մեծ
զանգվածներից, բանվորներից ու արհեստա-
վորներից, նաև մտավորականների և արվես-
տագետների, վորոնք առանց հույսի վորևե
նշույլի, թափառում էին անհանգրվան՝ ապ-
րելով մի մեծ և դարավոր կուլտուրայի մայ-
րամուտի մորմուքը։

Վորքան նա տեսավ այս բոլորը, ավելի ու
ավելի մանրամասնորեն սկսեց տեսնել խոր-
հուրդային յերկրի աշխատանքը, նա սկսեց հի-
շել ամեն մի փոքրիկ իրողություն և նրա
խոշորագույն արժեքը։ Առաջին որից, յերբ
նա վորտը դրեց Յեվրոպա, ինքնաբերաբար նա
արտասանեց. «Պրոլետարիատը կառուցում
է... չե՞ վոր բուրժուազիան ևս կառուցել է և
չարունակում է կառուցել»։ Պրոֆ. Մելիք-
Անդրեասյանն այժմ սկսեց ըմբռնել այդ յեր-
կու կառուցումների տարբերությունը, սկսեց
ըմբռնել յերկու դասակարգերի ձգտումի խո-
րագույն տարբերությունը։

Մի յերեկո, Պարիզի ցնծուն մի յերեկո,
նա հանդիպեց բանվորական մի մասսայի, վոր
փողոցում վորտի նման պայթեցնում եր
«Ինտերնացիոնալը»։ Վոչ մի յերգ նրան այն-
քան ընտանի և այնքան հարազատ չեր թվա-
ցել, վորքան այդ յերգը։ Կանգնած մայթի
վրա, աքացիայի մի ծառի տակ, յերբ բանվո-
րական մասսան անցավ նրա առաջից «Ինտեր-

նացիոնալի» հաղթական հնչյուններով՝ պրոֆ-
Մեյլիք-Անդրեասյանի աչքերը լցվեցին ար-
ցունքով: Նա զգաց, վոր մի քանի կաթիլ տաք
արցունքը, բղխած տխուր սրտի թափուն խոր-
քերից, թեթևացնում էր իրեն ծանր մի կոշ-
մարից:

Յերկար ժամանակ էր, ինչ նա իրեն հան-
ցավոր էր զգում, իբրև խորհուրդների յերկրի
քաղաքացի, մի մարդ, վորին հավատացել
էին խորհուրդները, վորին տրված էր բարձ-
րագույն պատիվ, գործողվել էր Յեվրոպա,
վորի ազնվության մասին չէին կասկածել
վո՛չ մի բոլե, ահա ինքը դավաճանում էր
այդ յերկրի դեմ, այդ յերկրի հեղափոխական,
հերոսական պրոյետարիատի դեմ:

. . . . .
. . . . .
. . . . .

Ի՛է

— Հարկավ, հարկավ ամենահարգելի
պրոֆեսոր, յես ձեր առաջ դնում եմ ամբողջ
ճշմարտությունը:

— Բայց չե՞ վոր ճշմարտությունն ասելու
համար...

— Այո, — ընդմիջում է դիմացինը, —
ճշմարտությունն ասելու համար հարկավոր է
արիություն, բայց դուք կարծո՞ւմ եք, վոր

յես արիություն չունեմ, ճիշտ է, այն ժամա-
նակ յոեցի, իմ լուսթյունն ուրիշ նպատակ ու-
ներ, վերջապես չի կարելի ամեն ինչ, ամեն
մարդու ներկայությամբ ասել, ամեն բան հար-
կավոր է նկատի ունենալ, հանգամանքները,
նրբություններ կան... վերջապես կա և անձ-
նական շահի խնդիր, իհարկե, յես անձնական
շահի համար չե, վոր ալապես ասած, չստացի
այն, ինչ հարկավոր էր ասել, բայց վերջա-
պես...

— Հասկանում եմ, հասկանում եմ ձեզ:

— Ուրախ եմ, վերջապես հանգամանք-
ները...

Բուրժուական հարաբերությունների
բարդ, խճճված այս հանգույցներում՝ նրա
հոգին սկսեց ձգակ դեպի հարաբերություն-
ների պարզությունը, դեպի խորհրդային կեն-
ցադր:

Ահա խոսում է մեկը, քաղաքայարի,
կույտուբական բոլոր ձևականություններով,
հաճեյի յե մինչև անգամ նրա յեղուն, զգացնել
է տայիս նա, վոր խորապես հարգում է դիմա-
դենի մարդկային արժանապատվությունը,
ոայդ կեղծ է, սուտ է, չի կարելի հավատալ
նրա խոսքի մո՛չ մի չեչափն:

Յեմ պրոֆ. Մեյլիք-Անդրեասյանը ծան-
րություն էր զգում իր ուղեղում, թաց, ամ-

պամած և մռայլ յերկնքի կապարն եր կախ-
վում նրա իմացականության վրա:

Կարոտը, կարոտը խորհրդային հայրենի-
քի, այրում եր նրա վողջ եյությունը, վորո-
նում եր նա ծանոթ դեմքերը, վորոնում եր ծա-
նոթ կենցաղը, ծանոթ միջավայրը, ցանկա-
նում եր լսել քարտաշի մուրճի հնչյունը, վոր
մի քանի տարի յեր, ինչ նրա ականջին յեր-
զում եր բոլոր փողոցներում, մինչև անգամ
իր դասարանի լուսամտի տակ:

— Յես պետք ե վերադառնամ, պետք ե
անպայման վերադառնամ, յես չեմ կարող
բաժանել ինձ մարդկության լավագույն մա-
սից, չեմ կարող բաժանվել այն կուլտուրա-
յից, վոր ամբողջովին հագեցված ե բարձր
գաղափարականությամբ:

Այս վորոշումը տալուց հետո՝ պրոֆ. Մե-
լիք-Անդրեասյանն ազատվեց ծանր մի կոշմա-
րից: Այդ կոշմարը յերկվությունն եր, յերկ-
վությունը դեղին աչքերով: Այլևս վո՛չ մի
տատանում չեր տանջում նրա հոգին: Այդ վո-
րոշումից հետո բարձրացավ նրա տրամա-
դրությունը, մինչև անգամ սկսեց հաճույք
զգայ Յեվրոպայի ցնծուն քաղաքից, սկսեց
ստանալ այդ քաղաքի գիշերից խորը բավակա-
նություն: Պարիզի գիշերը գվարթ եր և լու-
սավոր: Այդ վորոշումից հետո՝ նա որորվում
եր մի գուրեկան հեռանկարով—ահա՛ ծովը,
ահա՛ նավը, վոր մոտենում ե հեռավոր հա-

րազատ ափերին, վորտեղ ծաղկում ե լիմոնն
ու նարինջը և փայլում են վոսկյա անդորրու-
թյամբ:

ԵԸ

Յեղբորն այն յերկտողին, թե՛ մի անգամ
ևս արի ինձ մոտ, խոստանում եմ քաղաքա-
կան վո՛չ մի խնդրի մասին չխոսել, միայն
յեղբայրական տեսակցություն, պրոֆ. Մե-
լիք-Անդրեասյանը պատասխանեց հետև-
յալը—

Հարություն

Քեզանից բաժանվելուց հետո՝ յես յեն-
թարկվեցի ավելի և ավելի փոփոխություն-
ների: Այժմ ինձ բոլորովին չես ճանաչի: Յես
չուտով վերադառնում եմ իմ յերկիրը: Իմ
յերկիրը: Արյան կապն ինձ չի վողեորում,
մենք բարեկամներ չենք, վո՛չ միայն բարե-
կամներ չենք, այլ յերկու թշնամի բանակ-
ների զինվորներ: Յես վերադառնում եմ իմ
ռազմաճակատը: Յեթե մի ուր յերկու բա-
նակները գործնական ճակատամարտի մղվեն,
ինձ կգտնես քո դեմ գենքը ձեռիս: Փախչում
եմ Յեվրոպայից, փախչում եմ ստից, կեղ-
ծավորությունից, չահագործման պատերազ-
մից, փախչում եմ իմ տարիների յերազած
դեմոկրատիայից, փախչում եմ գորոգու-
թյունից, վոսկեզոծ կեղտից:

պամած և մռայլ յերկնքի կապարն եր կախ-
վում նրա իմացականության վրա:

Կարոտը, կարոտը խորհրդային հայրենի-
քի, աշրում եր նրա վողջ եյությունը, վորո-
նում եր նա ծանոթ դեմքերը, վորոնում եր ծա-
նոթ կենցաղը, ծանոթ միջավայրը, ցանկա-
նում եր լսել քարտաշի մուրճի հնչյունը, վոր
մի քանի տարի յեր, ինչ նրա ականջին յեր-
գում եր բոյոր փողոցներում, մինչև անգամ
իր դասարանի լուսամտի տակ:

— Յես պետք ե վերադառնամ, պետք ե
անպայման վերադառնամ, յես չեմ կարող
բաժանել ինձ մարդկության լավագույն մա-
սից, չեմ կարող բաժանվել այն կուլտուրա-
յից, վոր ամբողջովին հագեցված ե բարձր
զաղափարականությամբ:

Այս վորոշումը տալուց հետո՝ պրոֆ. Մե-
լիք-Անդրեասյանն ազատվեց ծանր մի կոչմա-
րից: Այդ կոչմարը յերկվությունն եր, յերկ-
վությունը դեղին աչքերով: Այլևս վո՛չ մի
տատանում չեր տանջում նրա հոգին: Այդ վո-
րոշումից հետո բարձրացավ նրա տրամա-
դրությունը, մինչև անգամ սկսեց հաճույք
զգալ Յեվրոպայի ցնծուն քաղաքից, սկսեց
ստանալ այդ քաղաքի գիշերից խորը բավակա-
նություն: Պարիզի գիշերը զվարթ եր և յու-
սավոր: Այդ վորոշումից հետո՝ նա որորվում
եր մի դուրեկան հեռանկարով—ահա՛ ծովը,
ահա՛ նավը, վոր մոտենում ե հեռավոր հա-

րազատ ափերին, վորտեղ ծաղկում ե լիմոնն
ու նարինջը և փայլում են վոսկյա անդորրու-
թյամբ:

ԻԸ

Յեղբորն այն յերկտողին, թե՛ մի անգամ
ևս արի ինձ մոտ, խոստանում եմ քաղաքա-
կան վո՛չ մի խնդրի մասին չխոսել, միայն
յեղբայրական տեսակցություն, պրոֆ. Մե-
լիք-Անդրեասյանը պատասխանեց հետև-
յալը—

Հարություն

Քեզանից բաժանվելուց հետո՝ յես յեն-
թարկվեցի ավելի և ավելի փոփոխություն-
ների: Այժմ ինձ բոլորովին չես ճանաչի: Յես
չուտով վերադառնում եմ իմ յերկիրը: Իմ
յերկիրը: Արյան կապն ինձ չի վողեորում,
մենք բարեկամներ չենք, վո՛չ միայն բարե-
կամներ չենք, այլ յերկու թշնամի բանակ-
ների զինվորներ: Յես վերադառնում եմ իմ
ռազմաճակատը: Յեթե մի ուր յերկու բա-
նակները գործնական ճակատամարտի մղվեն,
ինձ կգտնես ըս դեմ գենքը ձեռիս: Փախչում
եմ Յեվրոպայից, փախչում եմ ստից, կեղ-
ծավորությունից, շահագործման պատերազ-
մից, փախչում եմ իմ տարիների յերազած
դեմոկրատիայից, փախչում եմ գորոզու-
թյունից, վոսկեզոծ կեղտից:

Իմ առաջին պարտականութիւնը պիտի լինի ավելի և ավելի քաջալերել Բարեկենդանի իր հասարակական կյանքում, մղել նրան նոր աշխարհի կառուցման աշխատանքին՝ առավել վուզեորությամբ և առավել անկեղծությամբ:

Այս աշխարհը նրանն է:

Կվերադառնամ արդեօք՝ Յեվրոպա: Այո՛, կը վերադառնամ՝ Խորհրդային Յեվրոպա: Արդեօք չո՞ւտ կվերադառնամ: Այո՛: Յես ապրեցի Յեվրոպայի ահեղ մայրամուտը, յես լսեցի մարմարյա սյուների ճարձատյունը: Բուրժուազիան թողնում և փառահեղ ավերակներ...:

Յես վերադառնում եմ, լուսաբացի թըմբուկին ինձ կանչում է:

Հողիս ուրախ ե, թեթևացած բոլոր ծանրութիւններից: Միայն մի կասկած յերբեմն ինձ տանջում է—արդեօք կլինե՞մ նոր աշխարհի արժանի և պիտանի քաղաքացի:

Առաջին մեր տեսակցութիւնը տխուր յեղալ, յերկրորդ տեսակցութիւնը կարող է լինել յեղերական: Թույլ տուր այս մի քանի առջով վերջացնել մեր կապը:

Մի ֆայել

ԻՅ

Յերևանը բոլորում էր վոսկյա աշունը, խաղողի հատիկները չողում էին իրրև հողի աստղերը, յերբ պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը վերադարձաւ:

Առաջին որն էր, վոր Յելենա Բեգլարովնան վառել էր պատի վառարանը:

Պրոֆ. Մելիք-Անդրեասյանը բաց արաւ պահարանը, վերցրեց իր որսալիքը և, գցելով վառարանի մեջ, նստեց դիմացը և սկսեց դիտել իր հին կյանքի ամենանվիրական հիշատակի բոցավառումը: Յելենա Բեգլարովնան նստած էր կողքին ապշահար և անորոշ զգացումներով: Հրկիզված թղթերի բոցը նրանց դեմքերը ներկել էր կարմրադեղին դույնով:

Պրոֆեսոր Միքայել Մելիք-Անդրեասյանը, անձկությամբ դիտելով հրկիզված թղթերի բոցը, շնչում էր...

— Հնից վո՛չ մի հիշատակ չպետք է մնա...

Յերբ թղթերը մոխրացան, պրոֆեսորը դարձաւ կնոջը և ասաց.

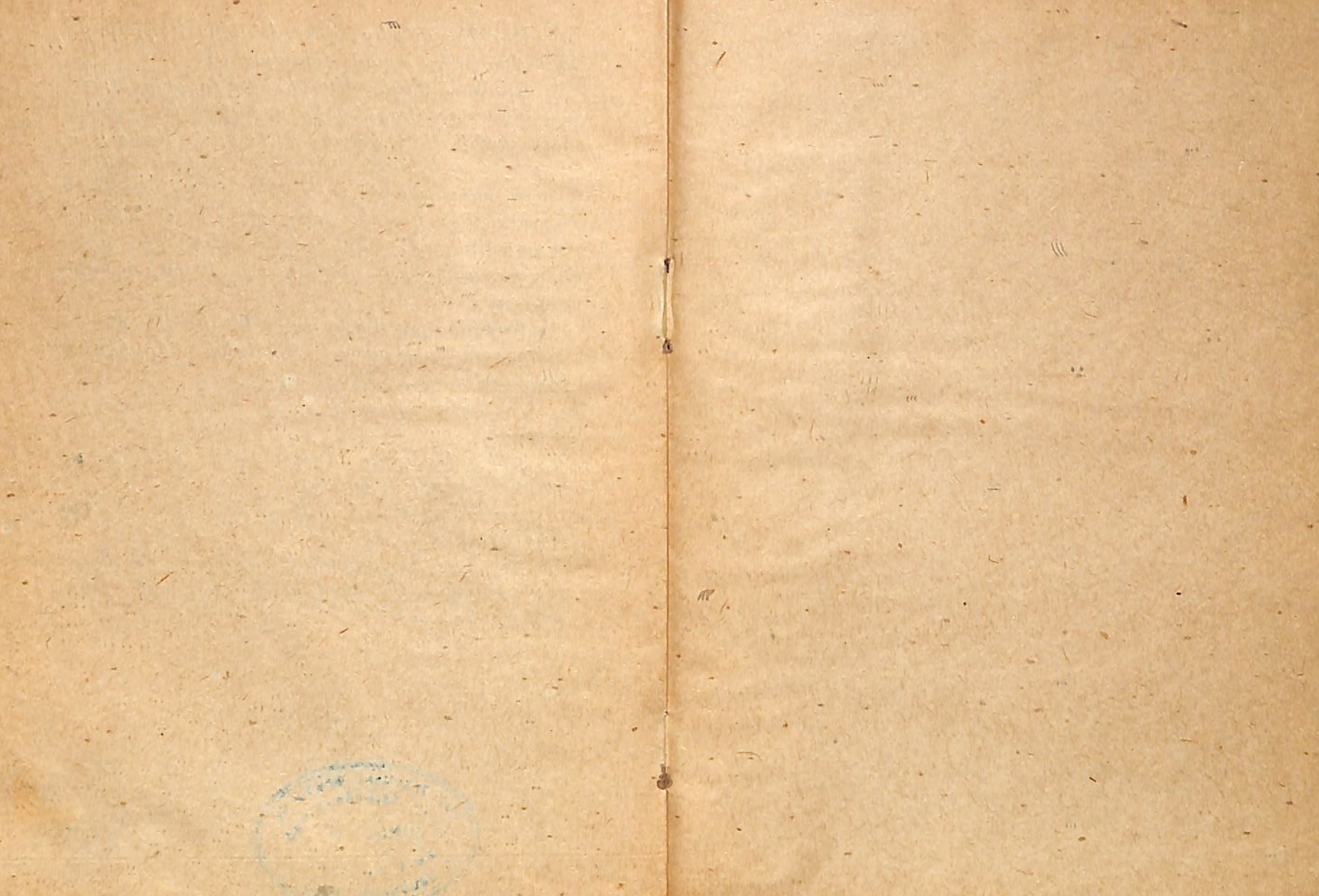
— Լենոչկա, յես փորձեցի քեզ մենակ թողնել, ների՛ր ինձ:

Յելենա Բեգլարովնան գլուխը հանդէցրեց ամուսնու կրծքի վրա և սպիտակ թևերով գրկեց նրան:

ՎԵՐՉ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0333254

ጥተኛ

31378